

राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगबाट भएका मानव अधिकार सम्बन्धी महत्वपूर्ण निर्णयहरू

वर्ष १

अङ्क १

२०७३ बैशाख

मानव अधिकारको संरक्षणका लागि राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगबाट जारी भएको आदेश वा निर्देशन कार्यान्वयन गर्ने वा आयोगबाट गरिएको सिफारिस वा सुभावा कार्यान्वयन गर्न सरकारले कुनै "IF & BUTs" को जिकिर गर्न हुँदैन ।
- संवत् २०६२ सालको रिट नं. ३०८१, सर्वोच्च अदालत, आदेश मिति: २०६४/१/२१२

राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग
हरिहर भवन, ललितपुर, नेपाल

राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगबाट भएका

मानव अधिकार सम्बन्धी महत्त्वपूर्ण निर्णयहरू

भाग १

२०७३ वैशाख

अङ्क १

मानव अधिकारको संरक्षणको लागि राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगबाट जारी भएको आदेश वा निर्देशन कार्यान्वयन गर्ने वा आयोगबाट गरिएको सिफारिस वा सुझाव कार्यान्वयन गर्न सरकारले कुनै "IF & BUTs" को जिकिर गर्न हुँदैन ।

- संवत् २०६२ सालको रिट नं. ३०८१, सर्वोच्च अदालत,
- आदेश, मिति: २०६४।९।२।२

राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग

हरिहरभवन, ललितपुर

आयोगका पदाधिकारीहरू

मा. अनूप राज शर्मा, अध्यक्ष

मा. प्रकाश वस्ती, सदस्य

मा. सुदिप पाठक, सदस्य

मा. मोहना अन्सारी, सदस्य

मा. गोविन्द शर्मा पौड्याल, सदस्य

सचिव

वेदप्रसाद भट्टराई, का.मु. सचिव

संयोजन

श्यामबाबु काफ्ले

मानव अधिकार अधिकृत

कानून महाशाखा, राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग ।

संकलन

दिव्य कुमार भा

मानव अधिकार अधिकृत

कानून महाशाखा, राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग ।

प्रकाशक

राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग

कानून महाशाखा

हरिहरभवन, ललितपुर ।

प्रकाशन मिति: २०७३ वैशाख

प्रकाशन प्रति : १००

प्रकाशन सङ्ख्या : रामाअआ के.का. २०४

मुद्रण : महाशक्ति प्रिन्टिङ्ग सर्भिस, अनामनगर, काठमाडौं ।

फोन : +९७७-१-४७८३९६४, ९८५१०११९६४

ई-मेल : mahashakti1014@gmail.com

सर्वाधिकार : राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग

आयोगको पूर्व-स्वीकृतिविना यस प्रकाशनलाई पुनः उत्पादन एवम् मुद्रण गर्ने गरी सङ्ग्रह गर्न अथवा कुनै पनि माध्यमबाट प्रयोगमा ल्याउन पाइने छैन । बौद्धिक तथा शैक्षिक प्रयोजनार्थ स्रोत खुलाई आवश्यक अंशहरू मात्र साभार गरी प्रयोगमा ल्याउन सकिनेछ ।

मन्तव्य

नेपालको संविधानको धारा २४९(१) मा मानव अधिकारको सम्मान, संरक्षण र संवर्धन तथा त्यसको प्रभावकारी कार्यान्वयनलाई सुनिश्चित गर्नु राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगको कर्तव्य हुने उल्लेख छ । सोही व्यवस्था राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग ऐन, २०६८ को प्रस्तावनामा पनि छ । उल्लिखित संवैधानिक तथा कानुनी व्यवस्था बमोजिम आफ्नो कर्तव्य पुरा गर्ने सन्दर्भमा मानव अधिकारको उल्लङ्घन तथा दुरुत्साह सम्बन्धमा दर्ता हुन आएका उजुरीहरू र आयोग आफैले गरेका अनुसन्धान, अनुगमन तथा अध्ययनको आधारमा आयोगबाट विभिन्न निर्णयहरू हुँदै आएका छन् । यसरी भएका निर्णयहरू सरोकारवालाहरू, विषय विज्ञहरू, बौद्धिक समुदाय तथा न्याय निरूपण गर्ने निकायहरू र अन्तर्राष्ट्रिय समुदाय सम्म पुऱ्याउन नसकिएको अवस्था छ । यसबाट एकातर्फ आफ्ना निर्णय माथि स्वस्थ सुभावा प्राप्त गर्न नसकेको अवस्था छ भने अर्कोतर्फ न्याय निरूपणको सन्दर्भमा सम्बन्धित न्यायिक तथा अर्ध न्यायिक निकायहरूले आयोगबाट भएका निर्णयहरूलाई सन्दर्भ सामग्रीको रूपमा प्रयोग गर्न नपाएको अवस्था छ ।

सम्मानित सर्वोच्च अदालतबाट “...जसरी अदालतले जारी गरेका आदेश निर्देशनहरू सरकारले पालना गर्नुपर्ने हुन्छ उसैगरी मानव अधिकारको प्रभावकारी संरक्षण र परिपालन गर्ने क्रममा आयोगले दिएका यस्ता सुभावा, प्रतिक्रिया र निर्देशनहरू सरकारले पालन गर्नुपर्ने हुन्छ ।...मानव अधिकारको संरक्षणको लागि राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगबाट जारी भएको आदेश वा निर्देशन कार्यान्वयन गर्ने वा आयोगबाट गरिएको सिफारिस वा सुभावा कार्यान्वयन गर्न सरकारले कुनै ‘If and but’s’ को जिकिर गर्न नहुने” भनी (संवत् २०६२ सालको रिट नं. ३०८१, आदेश मिति: २०६४।९।२।२) आदेश समेत भएको छ ।

उल्लिखित सन्दर्भमा आयोगले गरेका निर्णयहरूको बारेमा सरोकारवालाहरूलाई सुसूचित र लाभान्वित हुन पाउने अवस्थाको सिर्जना गर्ने तथा न्यायिक तथा अर्ध न्यायिक प्रक्रियामा समेत सन्दर्भ सामग्रीको रूपमा प्रयोग गर्न पाउने अवस्था होस् भनी आवधिक रूपमा मानव अधिकार नजिरका रूपमा मानव अधिकार सम्बन्धी महत्त्वपूर्ण निर्णयहरू प्रकाशन गर्न प्रारम्भ गरी यो पहिलो अड्क प्रकाशित गरिएको हो ।

मानव अधिकार आयोगबाट भएका निर्णयहरूलाई मानव अधिकार नजिरका रूपमा बुझ्न र आफ्नो काम कारवाहीमा त्यसको प्रयोग गर्न न्यायिक, अर्ध न्यायिक निकाय र मानव अधिकारप्रति सम्बद्ध राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय सङ्घसंस्थाहरू लगायत सम्बद्ध सबै पक्षलाई यस प्रकाशनले सहयोग पुग्ने विश्वास लिएको छु । अन्त्यमा, यस प्रकाशनको सन्दर्भमा सकारात्मक सुभावाको अपेक्षा सहित यस प्रकारको प्रकाशनको अवधारणा ल्याउने कानून महाशाखा र प्रकाशन कार्यमा संलग्न हुनु भएका सम्पूर्ण कर्मचारीहरूलाई धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

अनूप राज शर्मा

अध्यक्ष

भाग १ अङ्क १ सम्बन्धमा

१. राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगले मानव अधिकार नजिरको रूपमा प्रकाशन आरम्भ गरेको मानव अधिकार सम्बन्धी महत्त्वपूर्ण निर्णयहरूलाई सङ्क्षिप्त रूपमा मा.स.म.नि. भनिनेछ ।
२. मा.स. म.नि.मा आयोगबाट उजुरीहरूमा भएका मध्ये महत्त्वपूर्ण निर्णयहरूलाई समावेश गरिएको छ ।
३. यस प्रकाशनमा कतिपय स्थानमा आयोगको ठहर र कतिपयमा निर्णय उल्लेख भएको विषयलाई मानव अधिकार आयोग ऐन २०५३ बमोजिम भएका निर्णयहरूमा ठहर र राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग ऐन २०६८ बमोजिम भएका निर्णयहरूमा निर्णय भनी उल्लेख गरिएको छ ।
४. प्रकाशित सामग्रीलाई पठनीय र प्रयोगकर्ता मैत्री बनाउने प्रयोजनको लागि प्रत्येक परिच्छेदहरूमा नम्बरिङ गरिएको छ । तर, ठहर वा निर्णयमा उल्लेख भएको व्यहोरालाई हुबहु रूपमा उल्लेख गर्दै व्याकरणीय रूपमा (विशेषतः ह्रस्वदीर्घ) मात्र हेरिएको छ ।
५. पीडित र साक्षीको अधिकार संरक्षणको दृष्टिकोणबाट यस प्रकाशनमा उनीहरूको नाम गोप्य राखि मृतकको नाम उल्लेख गरिएको छ ।

विषय सूची

उजुरी नं.	मानव अधिकार उल्लङ्घनको विषय	पृ.सं.
४१२७२०६४	हत्या	१
३०५७२०६१	कब्जा तथा हत्या	१५
३३६७२०६२	गैरकानुनी थुना	१९
४३४६२०६४	धम्की र विस्थापन	२४
१२०६२०६०	यातना	३०
८९४२०६९	गैरकानुनी थुना	४०
५०२२०५९	न्याय प्रशासन	४७
९३१२०६८	घरेलु हिंसा	५६
३०५७२०६२	बेपत्ता तथा हत्या	६९
८६७२०६६	बाल अधिकार	७६

श्री राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगको

निर्णय

माननीय अध्यक्ष श्री केदारनाथ उपाध्याय
माननीय सदस्य श्री रामनगिना सिंह
माननीय सदस्य श्री गौरी प्रधान

संवत् २०६४ सालको उजुरी नं. ४१२७
के.का. ।

मानव अधिकार उल्लङ्घनको विषयः
तत्कालीन शाही नेपाली सेनाद्वारा नियन्त्रणमा
लिएपछि गोली हानी हत्या गरेको ।

कुनै पनि व्यक्तिलाई पक्राउ
पछि हत्या गरी दोहोरो भिडन्तमा मृत्यु
भएको भनी कागज तयार गर्ने, प्रचार
प्रसार गर्न लगाउने जस्ता राज्यका
अधिकारीहरूको कार्य स्वतः गैरकानुनी
हुने । (प्रकरण नं. २१)

कुनै व्यक्तिलाई पक्राउ
गरिसके पश्चात् सुरक्षाकर्मीहरूका
निश्चित दायित्वहरू सिर्जना हुन
जान्छन् । आतङ्ककारी अध्यादेश
मात्र नभएर प्रचलित नेपाल कानून र
अन्तर्राष्ट्रिय मानव अधिकार सम्बन्धी
कानूनहरूमा समेत कुनै व्यक्तिलाई
पक्राउ गरेपछि तोकिएको समयभित्र
सम्बन्धित मुद्दा हेर्ने अधिकारी वा
निकाय समक्ष पेस गर्नुपर्ने सम्बन्धित
सुरक्षा अधिकारी वा निकायको कानुनी
कर्तव्य हो । पक्राउ गर्ने अधिकार निहीत

अधिकारीहरूलाई घातक बल प्रयोग गर्ने
अधिकार नहुने । (प्रकरण २२)

अन्तर्राष्ट्रिय कानून अनुसार
कानूनकोपालनागराउनेअधिकारीहरूद्वारा
बलको घातक प्रयोग भएको अवस्थामा
अनुसन्धानहरू प्रभावकारी, विस्तृत तथा
स्वतन्त्र हुनुका साथै शीघ्र तथा पारदर्शी
हुनु आवश्यक हुन्छ । साथै स्वेच्छाचारी
हत्याको प्रभावकारी रोकथाम तथा
अनुसन्धान सम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय
सिद्धान्त अनुसार आन्तरिक राजनीतिक
स्थिरता कायम राख्न गरिने सरकारी
कारबाहीलाई त्यस्ता हत्याहरूको औचित्य
पुष्टि गर्न प्रयोग गर्न नपाइने । (प्रकरण
२५)

घटनाको प्रभावकारी अनुसन्धान
भनेकै कानूनको पूर्ण अधीनमा रही,
कोही कसैको डर त्रास वा मोलाहिजामा
नपरी, कुनै आस्थाको पक्षपाती
नभई निष्पक्ष ढङ्गले घटनाको
गहिराइमा पुगी सत्य तथ्यको खोजी
गरी न्यायिक निकाय समक्ष पेस गर्नु नै
हो । प्रहरीद्वारा तयार पारिने घटनास्थल
प्रकृति मुचुल्का र लास जाँच प्रकृति
मुचुल्का समेत प्रत्यक्ष सैनिक निर्देशनमा
भएको र सत्यतथ्यलाई इन्कार गरी
कल्पित घटनाक्रमलाई उल्लेख गरी यस
घटनामा घटनास्थल तथा लास जाँच
प्रकृति मुचुल्का तयार गरिएको, धम्की
दिएर मुचुल्कामा सही गराएको भन्ने तथ्य
खुल्ला आएबाट सेनाको प्रत्यक्ष निगरानी
वा दबाबमा प्रहरीले काम गरेकोमा यी

दुवै निकायहरूको संलग्नतामा घटनाको प्रभावकारी अनुसन्धान नभएको प्रस्टै देखिने । (प्रकरण २६)

नेपाल सन्धि ऐन, २०४७ को दफा ५ अनुसार नेपाल पक्ष भएका अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि सम्झौताहरू लागु गर्ने सम्बन्धमा कुनै पनि नेपाल कानुन उक्त सन्धि तथा सम्झौताहरूसँग बाभिएमा बाभिएको हदसम्म अमान्य हुने भनी अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि सम्झौतालाई प्राथमिकता दिइएको छ । अतः नेपाल पक्ष भएको जेनेभा महासन्धि लगायत अन्य अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धिको प्रावधानहरू नेपालको लागि वाध्यकारी भएको र ती सन्धि सम्झौताको भावना र मर्म विपरीत हुने गरी गरिएको कार्य गैरकानुनी हुने । (प्रकरण ३२)

मानव अधिकारको हनन भए नभएको छानबिन गरी सिफारिस गर्ने एक मात्र अधिकार सम्पन्न निकाय राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग नै रहेको थाहा पाउँदा पाउँदै खटिएको कमान्डर सम्बन्धी सूचना अति संवेदनशील मानी त्यस्तो सूचना आवश्यक संस्था तथा पदाधिकारीहरूलाई मात्रै उपलब्ध गराउने प्रचलन रहेको भनी पत्रमा ब्यहोरा उल्लेख गरी जबाफ दिनु गैर जिम्मेवारीपूर्ण कार्य देखियो । (प्रकरण नं. ४४)

१. काभ्रेपलान्चोक जिल्ला पोखरी चौरी गाविस वडा नं. ३ बस्ने नेकपा (माओवादी) का कार्यकर्ता पुन्यप्रसाद गौतमलाई मिति २०६०।२।२५ गते हातहतियार सहित आएका सेनाले निःशस्त्र अवस्थामा हिँडिरहेको

अवस्थामा विर्ता देउराली गाविसबाट पक्राउ गरी अमानवीय तरिकाले यातना दिई गोली हानी हत्या गरेकोले दोषीलाई कारबाही गरी पीडित परिवारलाई क्षतिपूर्ति दिलाई पाऊँ भनी २०६४।२।२६ मा आयोगमा उजुरी दर्ता हुन आएको ।

२. उल्लिखित घटनाका सम्बन्धमा आयोगबाट २०६२।१२।१४, च.नं. १६३२ मार्फत रक्षा मन्त्रालय, गृह मन्त्रालय तथा नेपाली सेना र प्रहरी प्रधान कार्यालयलाई प्रेषित पत्र उजुरी फाइल संलग्न देखियो । उक्त पत्रमा घटनाको सम्बन्धमा के कसो भएको हो ? निजको मृत्यु भएको हो, होइन ? मृत्यु भएको हो भने के कस्तो अवस्थामा मृत्यु भएको हो ? सो सम्बन्धमा प्राप्त भएका विवरणहरू यथाशीघ्र आयोगमा पठाइदिनु भन्ने समेतको ब्यहोरा उल्लेख भएको पाइयो । पत्राचार गरिएका निकायहरूबाट कुनै जानकारी प्राप्त भएको देखिएन ।

३. घटनाको सम्बन्धमा आयोगबाट मिति २०६६।८।१९, च.नं. ८८७ मार्फत जिल्ला प्रशासन कार्यालय, काभ्रेपलान्चोक, जिल्ला प्रहरी कार्यालय, काभ्रेपलान्चोक र यसको बोधार्थ तथा कार्यार्थ प्रति रक्षा मन्त्रालय, गृह मन्त्रालय र प्रहरी प्रधान कार्यालय, नक्साल काठमाडौँमा प्रेषित पत्र मिसिल संलग्न देखियो । उक्त पत्रमा घटनाको सम्बन्धमा के कसो भएको हो ? घटनाको अनुसन्धान भए नभएको बारेमा विस्तृत विवरण पठाउनु भन्ने समेतको ब्यहोरा उल्लेख भएको पाइयो ।

४. उल्लिखित निकायहरू मध्ये जिल्ला प्रहरी कार्यालय, काभ्रेपलान्चोकको मिति

२०६६।१।१३, च.नं. १८५० को जबाफ प्राप्त भएको पाइयो । उक्त पत्रमा घटनाको सम्बन्धमा कुनै पनि अभिलेख नभएको भनी पत्रमा उल्लेख भएको पाइयो । घटनाका सम्बन्धमा सरोकारवाला निकायहरूबाट कुनै जबाफ प्राप्त नभएको तथा जिल्ला प्रहरी कार्यालय, काभ्रेपलान्चोकले कुनै अभिलेख नभएको भन्ने जबाफ दिएकोले स्थलगत अनुसन्धान गर्नुपर्ने भएको हुँदा अनुसन्धानका लागि २०६७।१।१४ देखि ११।२१ सम्म आयोगबाट एक टोली खटाइएकोमा उक्त टोलीले अनुसन्धान पश्चात् पेस गरेको प्रतिवेदन उजुरी फाइल संलग्न देखियो । उक्त प्रतिवेदनमा खुलाइएका सारभूत कुराहरू देहाय बमोजिम रहेको पाइयो :

- पुन्यप्रसाद गौतम काभ्रेपलान्चोक जिल्ला, पोखरीचौरी गाविसका स्थायी बासिन्दा भई तत्कालीन नेकपा (माओवादी) को सक्रिय कार्यकर्ता भई काम गर्दै आएको, निज नेकपा (माओवादी) पार्टीमा लागी भूमिगत हुनु अगाडि काठमाडौंमा ठेलागाडा चलाउने, ट्याम्पो तथा ट्याक्सी चलाई जीविकोपार्जन गर्ने गरेको निजका सहकर्मी साथीहरूबाट बुझिएको ।
- २०६० जेष्ठ २४ गते पुन्यप्रसाद गौतम गोठपानी गाविसका...को घरमा बास बसी पार्टीकै कामको सिलसिलामा २५ गते विर्ता देउराली गाविसमा आएको । निजको साथमा ...गाविस वडा नं....बस्ने माओवादी कार्यकर्ता ...पनि साथमा रहेको, २०६० ज्येष्ठ

२५ गते गोठपानी गाविसको बाटो हुँदै हतियार सहितका कम्तीमा ३०० जना वर्दी लगाएका सेनाहरू गस्ती गर्दै विर्ता देउरालीतर्फ आएको, सो गाविसको...नजिकै रहेको एक घरमा चाउचाउ पकाउन भनी खड्कुलो मान्न गएको, सो सेनाको टोली मध्ये ४ जना स्थानीय...पसलमा चाउचाउ किन्न भनी गएको भन्ने प्रत्यक्षदर्शीको भनाइ रहेको ।

- सेनाको समूहमध्ये केही सेनाहरू र पुन्यप्रसाद गौतम समेतका २ जना माओवादी कार्यकर्ताहरूको स्थानीय ... को घर करेसामा जम्का भेट भएको, सेनासँग जम्काभेट भएपछि माओवादी कार्यकर्ता ... भाग्न सफल भएको, निज भागेपछि सेनाले पुन्यप्रसाद गौतमलाई नियन्त्रणमा लिई खानतलास गरेको र खानतलासका क्रममा निजसँग रहेका माओवादी दस्तावेजहरू लगायत केही नगद समेत सेनाले फेला पारेकोले निजलाई तत्कालै पक्राउ गरेको, माओवादी कार्यकर्ता ... भाग्न लाग्दा सेनाले केही राउन्ड गोली प्रहार गरेको तर निजलाई गोली नलागेको भन्ने समेतका तथ्यहरू ... प्रत्यक्षदर्शीहरूको बयानमा उल्लेख भएको ।
- सेनाले पुन्यप्रसाद गौतमलाई पक्राउ पछि लात्ती, बन्दुकको कुन्दा समेतले हिर्काई विभिन्न यातना दिएर गाउँ घुमाएको, सेनाद्वारा स्थानीय ... को घरमा पालिएको कुकुरलाई खान भनी दिएको ढिँडो कुकुरले खाएर

बाँकी रहेकोमा सो हिँडो पुन्यप्रसाद गौतमलाई जवरजस्ती खान दिएको, ...का शिक्षक ... को घर सेनाले दिएको यातना सहन नसकी पुण्यप्रसाद गौतमले घरमा साना छोराछोरी, श्रीमती रहेको, गरिवीका कारण माओवादी पार्टीमा लागेको, नमार्नुहोस्, वरु थुनामा राख्नुहोस् भनी सेना समक्ष याचना गरेकोमा सेनाले निरन्तर यातना दिएको, सेनामध्ये कसैले निजलाई मारी दिनु भनेको, कसैले यातना दिई दिई तड्पाई तड्पाई मार्नुपर्छ भन्दै सोही दिन साँझमा स्थानीय ... विद्यालयमा थुनेर राखेको, सेनाद्वारा पुन्यप्रसाद गौतमलाई दिइएको यातना अमानवीय भएकोले उक्त यातना हेर्न नसकिएको भन्ने समेतका प्रत्यक्षदर्शीहरूको बयानमा उल्लेख भएको ।

- २०६० जेष्ठ २६ गते बिहान करिब ६ बजेको समयमा पुन्यप्रसाद गौतमलाई सेनाले बिर्ता देउराली गाविस वडा नं. ६ स्थित ठाँटी पिपलको रुखतर्फ लिएर गएको, ठाँटी पिपलको रुखमा पुग्न करिब ३०० मिटरको दुरीबाट निजको दुवै खुट्टा नाम्लोको डोरीले बाँधेर घिसाउँदै ठाँटी पिपलको रुखमुनि पुर्याई गोली हानी हत्या गरेको, पुन्यप्रसाद गौतमको मृत्यु भइसकेपछि सेनाले स्थानीय व्यक्तिहरू तथा बाटो हिँड्ने बटुवा समेतलाई खाडल खन्न लगाएको, आवश्यकता भन्दा सानो खाडल खनी निजको लासलाई

सो खाडलमा हाली सेनाले लात्ती लात्तीले लासलाई कुल्ची, लासमाथि सेनाहरूले दागवतीको नाम दिदै पिसाप फेरिदिएको भन्ने समेत प्रत्यक्षदर्शीहरूको बयानमा उल्लेख भएको ।

- तत्पश्चात् सेनाले ५-७ जनाको सङ्ख्यामा आएका माओवादी आतङ्ककारीहरूसँग सुरक्षाफौजको दोहोरो भिडन्त हुँदा १ जना माओवादी आतङ्ककारीको घटनास्थलमै मृत्यु भएको र बाँकी माओवादी आतङ्ककारीहरू भाग्न सफल भएको भन्ने समेतको मुचुल्का तयार गरी जवरजस्ती सही छाप गराएको, निजको हत्या भएको करिब एक हप्तापछि माओवादी कार्यकर्ताहरू घटनास्थलमा गई लास गाडिएको खाडलमा पार्टीको झन्डा ओडाएर फर्किएको ।
- निजको मृत्यु पश्चात् मृतकका परिवारले सरकारका तर्फबाट एक लाख रूपियाँ राहत रकम पाएको, मृतकको ...ले जिल्ला विकास समितिबाट विधवा भत्ता बापत नियमानुसारको रकम प्राप्त गरेको, रेडक्रसका तर्फबाट दस हजार रूपियाँ आर्थिक सहयोग प्राप्त गरेको र सो रकमबाट बाखापालन गरेको ।
- मृतकको परिवारको आर्थिक अवस्था कमजोर रहेको, कमाइ खाने जग्गा जमिन थोरै रहेको, आम्दानीको स्रोत केही पनि नरहेको भन्ने समेत उक्त

प्रतिवेदनको तथ्य खण्डमा उल्लेख भएको पाइयो ।

- प्रस्तुत घटनामा सेनाद्वारा २०६० जेष्ठ २५ गते पुन्यप्रसाद गौतमलाई पक्राउ गरी चरम यातना दिई गोली हानी गैरकानुनी हत्या गरेको, हत्यापछि पनि अमानवीय व्यवहार गरेको देखिएको भन्ने अनुसन्धान टोलीको निष्कर्ष रहेको भनी प्रतिवेदनको निष्कर्ष खण्डमा उल्लेख भएको पाइयो ।

५. उल्लिखित घटनामा तत्कालीन शाही नेपाली सेनाको कुन गण वा गुल्म वा अन्य निकायबाट सेना परिचालन गरिएको थियो र सो टोलीको नेतृत्व कुन दर्जाको अधिकारीले गरेको थियो ? सोको विवरण माग गरी पत्राचार गरी दोषी पहिचान गरी फौजदारी अभियोगमा नागरिक अदालत मार्फत मुद्दा चलाई कानुन बमोजिम कारवाही गर्न र मृतकका कानुन बमोजिमका हकवालालाई ३ लाख क्षतिपूर्ति उपलब्ध गराउनुपर्ने भन्ने अनुसन्धान प्रतिवेदनको सुझाव तथा सिफारिस खण्डमा उल्लेख भएको पाइयो ।

६. उल्लिखित प्रतिवेदनको सुझाव तथा सिफारिस बमोजिम आयोगबाट मिति २०६८।३।१, च.नं. १०७५ मार्फत रक्षा मन्त्रालय, नेपाल सेना, मानव अधिकार निर्देशनालय, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्री परिषद्को कार्यालयमा प्रेषित पत्र मिसिल संलग्न देखियो । उक्त पत्रमा उल्लिखित घटनामा तत्कालीन शाही नेपाली सेनाको कुन गण वा गुल्म वा अन्य निकायबाट सेना परिचालन गरिएको थियो र सो टोलीको नेतृत्व कुन दर्जाको अधिकारीले गरेको थियो ? सोको विवरण पत्र प्राप्त भएको १५

(पन्ध्र) दिनभित्र आयोगलाई उपलब्ध गराई मानव अधिकार संरक्षण कार्यमा सहयोग गरिदिनु हुन भन्ने समेतको व्यहोरा उल्लेख भएको पाइयो ।

७. उल्लिखित व्यहोराको पत्रको जवाफ म्यादभित्र प्राप्त नभएकोले अनुसन्धान प्रतिवेदनको निष्कर्षमा कुनै राय प्रतिक्रिया भए पठाइदिनु भनी प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय, रक्षा मन्त्रालय र नेपाली सेनालाई मिति २०६८।४।१६, च.नं. १०१ मार्फत प्रेषित पत्र उजुरी फाइल संलग्न देखियो ।

८. पत्राचार गरिएको निकायहरू मध्ये रक्षा मन्त्रालयको मिति २०६८।४।८, च.नं. ११ को पत्र प्राप्त भएको देखियो उक्त पत्रमा सेना तैनाथी रहेको स्थान, परिचालित फौज, सेनाको अपरेसन आदेश र सो सम्बन्धी त्रिफिडमा खटिएका कमान्डर सम्बन्धी सूचना अति संवेदनशील मानी त्यस सम्बन्धी सूचना आवश्यक संस्था तथा पदाधिकारीहरूलाई मात्रै उपलब्ध गराउने विश्वका विकसित तथा प्रजातान्त्रिक राष्ट्रहरूमा समेत प्रचलनमा रहेको भन्ने समेत व्यहोरा नेपाली सेनाले लेखी पठाएको भनी उल्लेख भएको पाइयो ।

९. घटनाका सम्बन्धमा कुनै अभिलेख नभएको भन्ने समेतको व्यहोरा उल्लेख गरी नेपाली सेना, कार्यरथी विभाग, मानव अधिकार निर्देशनालयको मिति २०६८।४।२३ र २०६८।४।३२ को पत्र मिसिल संलग्न देखियो ।

१०. घटनामा सेनाले मानव अधिकार उल्लङ्घन गरेको देखिएकोले दोषी सेनाको पहिचान गरी फौजदारी अभियोगमा नागरिक

अदालत मार्फत मुद्दा चलाई कानुन बमोजिम कारवाही गर्न र मृतकका कानुन बमोजिमका हकवालालाई ३ लाख रूपियाँ क्षतिपूर्ति उपलब्ध गराउन नेपाल सरकार समक्ष सिफारिस गर्नुपर्ने भन्ने विषयगत अधिकृतको राय सुभावा रहेको पाइयो ।

११. माथिका प्रकरण बमोजिम प्राप्त भएका सुरक्षा निकायका पत्रहरू, अनुसन्धान प्रतिवेदन, प्रत्यक्षदर्शीहरूको भनाइ र ... विषयगत अधिकृतको राय सुभावा समेतलाई आधार मान्दा नेकपा (माओवादी) का कार्यकर्ता पुन्यप्रसाद गौतमको मानव अधिकार हनन भएको हो, होइन भनी विवेचना गर्नुपर्ने देखियो ?

१२. यसतर्फ विचार गर्दा निम्न बमोजिमका मानव अधिकारका सबालहरूमा विश्लेषण गर्नुपर्ने देखिन आयो :-

- पुन्यप्रसाद गौतमलाई सेनाले यातना दिएको हो, होइन ?
- निजको गैरकानुनी हत्या भएको हो, होइन ?
- लासमाथि अमानवीय व्यवहार गरेको हो, होइन ?
- सेनाद्वारा तयार गरिएको मुचुल्काको कानुनी हैसियत के कस्तो रहन्छ ?

१३. आयोगको स्थलगत अनुसन्धानका क्रममा बुझिएका ... प्रत्यक्षदर्शीहरूको भनाइ अनुसार मिति २०६० जेष्ठ २५ गते गोठपानी गाविसको बाटो हुँदै हतियार सहितका कम्तीमा पनि ३०० जना बर्दी लगाएका सेनाहरू गस्ती गर्दै बिर्ता देउराली गाविसतर्फ आएको स्पष्ट छ ।

१४. उल्लिखित सङ्ख्यामा रहेका सेनाहरू समूह समूह भई आइरहेको अवस्थामा केही सेनाहरू र पुन्यप्रसाद गौतम समेतका २ जना माओवादी कार्यकर्ताहरूको स्थानीय ... को घर करेसामा जम्का भेट भएको, माओवादी कार्यकर्ता ... भाग्न सफल भएको, पुन्यप्रसाद गौतमलाई नियन्त्रणमा लिई खानतलास गरेको र खानतलासका क्रममा निजसँग रहेका माओवादी दस्तावेजहरू लगायत केही नगद समेत सेनाले फेला पारेको, पुन्यप्रसाद गौतमलाई पक्राउ पछि लात्ती, बन्दुकको कुन्दा समेतले हिकार्डि विभिन्न यातना दिएर गाउँ घुमाएको प्रत्यक्षदर्शीहरूले गरेको बयान कागजमा उल्लेख भएको भन्ने तथ्य खण्डमै उल्लेख भएको ।

१५. २०६० जेष्ठ २६ गते निजलाई सोही गाविसको ठाँटी पिपलको रुखमुनि डोरीले दुवै खुट्टा बाँधी घिसाउँदै लगी गोली हानी हत्या गरिएको छ । यस सम्बन्धमा सम्बन्धित सरकारी निकायको कुनै पनि जबाफ, प्रतिक्रिया वा होइन भन्ने तथ्य प्राप्त हुन नआएकोले प्रत्यक्षदर्शीहरूको बयानका आधारमा पक्राउ पछि चरम यातना दिई हत्या गरेको निष्कर्षमा पुग्न सकिने आधारहरू रहेको ।

१६. उल्लिखित सबालहरूमा विचार गर्दा, घटना घटेको समयमा मुलुकमा सङ्कटकालीन अवस्था कायम रहेको र सशस्त्र सङ्घर्षरत तत्कालीन नेकपा (माओवादी) लाई सरकारले आतङ्ककारी घोषित गरी मुलुकमा शान्ति सुव्यवस्था कायम गर्नका

खातिर आतङ्ककारी तथा विध्वंसात्मक कार्य विरुद्धको अध्यादेश (TADO) कार्यान्वयनमा ल्याएको अवस्था विद्यमान रहेको थियो । उक्त अध्यादेश अन्तर्गत मुलुकमा शान्ति सुरक्षा बहाली गर्नका लागि तत्कालीन शाही नेपाली सेनालाई समेत अधिकार दिएकोले शान्ति सुव्यवस्था कायम गर्न शाही नेपाली सेना र अन्य सुरक्षा निकायले चाल्ने सुरक्षा कारबाहीलाई अन्यथा भन्न नमिल्ने । अध्यादेश अन्तर्गत शाही नेपाली सेना समेतलाई कुनै गैरकानुनी काम गर्ने समूह वा माओवादी कार्यकर्ताहरूलाई पक्राउ गरी कानुन बमोजिम कारबाही चलाउनका लागि अधिकार प्रदान गरिएको अवस्था हो । उक्त ऐनको दफा ९ अनुसार नजरबन्दमा राख्न सक्ने प्रावधान पनि छ ।

१७. शान्ति सुरक्षा कायम राख्नु प्रहरीको कर्तव्य भए पनि उल्लिखित ऐन अन्तर्गत उक्त कर्तव्य अन्य सुरक्षा निकायको पनि देखिन्छ । यस परिप्रेक्ष्यमा कुनै पनि सुरक्षा निकायले निर्वाह गर्नुपर्ने भूमिकालाई अन्यथा भन्न मिल्दैन । तथापि सुरक्षा निकायले आफ्नो कर्तव्य तथा अधिकारको प्रयोग गर्दा चलन चल्तीमा रहेको कानुनको परिधिभित्र रही गर्नु पर्दछ, भन्ने कुरामा विवाद नरहने ।

१८. पुन्यप्रसाद गौतमलाई सेनाले पक्राउ गर्न सक्ने कानुनी व्यवस्था भए पनि निजलाई पक्राउ गरी लातैलात्तले हानेको, घरमा साना साना छोरा छोरीहरू छन्, श्रीमती छन् मलाई नमार्नुहोस्, बरु थुनामा राख्नुहोस्,

गरिवीका कारण विकल्पका रूपमा माओवादीमा आवद्ध भएको हुँ भनी सेना समक्ष भनेको थियो भन्ने प्रत्यक्षदर्शीको बयानमा खुलेको छ । फुटबल खेले जस्तै लातैलात्तले हानी, बन्दुकको कुन्दाले हानेर गाउँ घुमाएको, कुकुरले नखाएको ढिँडो खुवाएको, डोरीले दुवै खुट्टा बाँधी करिब ३०० मिटरको दुरीसम्म घिसाउँ लगेको, निजलाई दिएको यातना हेर्न समेत सकिन्न भन्ने प्रत्यक्षदर्शीहरूको बयानमा उल्लेख भएकोले पुन्यप्रसाद गौतमलाई अमानवीय तरिकाले चरम यातना दिएको । कुनै पनि व्यक्तिलाई पक्राउ पछि कुनै पनि यातना दिन नपाइने कानुनी व्यवस्था रहेको पाइन्छ । यातना तथा अन्य क्रूर, अमानवीय वा अपमानजनक व्यवहार वा दण्ड विरुद्धको महासन्धि, १९८४ को धारा ४ अनुसार यातनाका सबै कार्यहरूलाई पक्ष राष्ट्रहरूले आफ्नो फौजदारी कानुन अन्तर्गत राख्नुपर्ने र यस्ता कसुरहरूलाई तिनीहरूको प्रकृतिको समेत विचार गरी उपयुक्त दण्ड सजायबाट दण्डनीय बनाउनुपर्ने कुरामा जोड दिने उल्लेख छ ।

१९. पुन्यप्रसाद गौतमलाई दुवै खुट्टामा नाम्लोको डोरीले बाँधी घिसाउँ लगी ठाटी पिपलको रुखमुनि लगी गोली हानी हत्या गरेको, हत्यापछि स्थानीय ... व्यक्तिहरू र काठमाडौँ जान भनी हिँडेका ... जना बटुवालाई उपस्थित गराई आवश्यकता भन्दा सानो आकारको खाडल खनी लासलाई त्यहाँ हाली लातैलात्तले हानेको, यसलाई दागबत्ती दिने कोही छैन, त्यसको सट्टामा

पिसाप फेरिदिनु भनी सेनाहरूले लासमाथि पिसाप फेरिदिएको, अत्यन्त अपमानजनक शब्दहरू प्रयोग गरेको प्रत्यक्षदर्शीहरूबाट गरिएको बयानमा उल्लेख भएकोले पुन्यप्रसाद गौतमको लासमाथि अमानवीय एवम् अपमानजनक कार्य भएको पाइन्छ। सेनाहरूद्वारा गरिएको यस्तो कार्य गैरकानुनी तथा अमानवीय एवम् भर्त्सनीय देखिने।

२०. हत्या पश्चात् मुचुल्का तयार गरिएको र केही स्थानीयवासीहरू र खाडल खन्न लगाइएका व्यक्तिहरूलाई समेत उक्त मुचुल्कामा जबरजस्ती सही गराउन लाग्दा खाडल खन्ने मध्येका एक जना व्यक्तिले मुचुल्कामा लेखिएको कुरा पढ्न दिनुहोस् भन्ने समेतको कुरा गर्दा निजलाई अपशब्द प्रयोग गरेको तर पछि पढी बाची सुनाइएको, दोहोरो भिडन्त भएको, एक जनाको घटनास्थलमै मृत्यु भएको बाँकी भाग्न सफल भएको भन्ने समेतको व्यहोरा उक्त मुचुल्कामा उल्लेख गरिएको, उल्लिखित व्यक्तिहरूलाई सो मुचुल्कामा जबरजस्ती सही छाप गर्न लगाएको, सो समयमा अन्य कुनै माओवादी कार्यकर्तालाई सेनाले पक्राउ नगरेको, २५ गते पुन्यप्रसाद गौतमलाई पक्राउ गरेको देख्ने प्रत्यक्षदर्शीहरू, २६ गते घिसाउँदै लगेको देख्ने प्रत्यक्षदर्शीहरूको बयान अनुसार उक्त दिन दोहोरो भिडन्त भएको देखिँदैन। यस कार्यबाट सेनाले आफूले गरेको गैरकानुनी कार्यलाई कानुन सम्मत बनाउन खोजेको देखियो। जबरजस्ती सही गराएको भनी मुचुल्कामा सही गर्ने व्यक्तिले नै अनुसन्धान

टोली समक्ष गरेको बयानमा खुलाइएकोले उक्त कार्य गैरकानुनी देखिने।

२१. अतः कुनै पनि व्यक्तिलाई पक्राउ पछि हत्या गरी दोहोरो भिडन्तमा मृत्यु भएको भनी कागज तयार गर्ने, प्रचार प्रसार गर्न लगाउने जस्ता राज्यका अधिकारीहरूको कार्य स्वतः गैरकानुनी हुने।

२२. कुनै व्यक्तिलाई पक्राउ गरिसके पश्चात् सुरक्षाकर्मीहरूको निश्चित दायित्वहरू सिर्जना हुन जान्छ। आतङ्ककारी अध्यादेश मात्र नभएर प्रचलित नेपाल कानून र अन्तर्राष्ट्रिय मानव अधिकार सम्बन्धी कानूनहरूमा समेत कुनै व्यक्तिलाई पक्राउ गरेपछि तोकिएको समयभित्र सम्बन्धित मुद्दा हेर्ने अधिकारी वा निकाय समक्ष पेस गर्नुपर्ने सम्बन्धित सुरक्षा अधिकारी वा निकायको कानुनी कर्तव्य हो। पक्राउ गर्ने अधिकार निहित अधिकारीहरूलाई घातक बल प्रयोग गर्ने अधिकार नहुने।

२३. मानव अधिकार समितिले सामान्य टिपणी नं. १३ मा यदि राज्य पक्षले नागरिक तथा राजनीतिक अधिकार सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धिको धारा ४ मा उल्लेख भएको सार्वजनिक सडककालको अवस्थामा धारा १४ ले व्यवस्था गरेको सामान्य प्रक्रिया अर्थात् कार्यविधिबाट विमुख हुन चाहन्छन् भने त्यस्तो प्रतिबन्ध तत्कालको परिस्थितिले आवश्यक देखिएको भन्दा बढ्ता हुने गरी गरिने छैन भन्ने कुरा सुनिश्चित गरिने।^१ धारा १४(१) मा उल्लिखित अन्य सर्तहरूको

१ UN Compilation of General Comments, page 123, para 4.

सम्मान गरिने र स्वच्छ न्यायाधिकरणद्वारा सुनुवाइ गरि पाउने हक पूर्ण स्वतन्त्र हक हो, जसको कुनै अपवाद रहँदैन भनी मानव अधिकार समितिले भनेको छ ।

२४. उपर्युक्त टिप्पणीबाट के स्पष्ट हुन्छ भने कुनै पनि व्यक्तिको स्वतन्त्र र स्वच्छ न्यायका लागि आवश्यकता भन्दा बढी प्रतिबन्ध लगाउन नपाइने सुनिश्चितता पक्ष राष्ट्रहरूले हरेक नागरिकहरूलाई प्रत्याभूत गराउनुपर्ने हुन्छ । यस घटनामा समेत निजलाई पक्राउ गरी आवश्यक अनुसन्धान गर्न पाउने राज्यको कानुनी अधिकारलाई दुरुपयोग गरेको बुझियो । अर्थात्, निजको स्वतन्त्र र स्वच्छ न्याय प्राप्त गर्ने अधिकारमा प्रतिबन्ध लगाई सुरक्षाकर्मीहरूले मानव अधिकारको उल्लङ्घन गरेको स्पष्ट देखिने ।

२५. अन्तर्राष्ट्रिय कानून अनुसार कानुनको पालना गराउने अधिकारीहरूद्वारा बलको घातक प्रयोग भएको अवस्थामा अनुसन्धानहरू प्रभावकारी, विस्तृत तथा स्वतन्त्र हुनुका साथै शीघ्र तथा पारदर्शी हुनु आवश्यक हुन्छ । साथै स्वेच्छाचारी हत्याको प्रभावकारी रोकथाम तथा अनुसन्धान सम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय सिद्धान्त अनुसार आन्तरिक राजनीतिक स्थिरता कायम राख्न गरिने सरकारी कारबाहीलाई त्यस्ता हत्याहरूको औचित्य पुष्टि गर्न प्रयोग गर्न नपाइने । यस घटनामा सेनाले दोहोरो भिडन्त भयो भनी प्रचार प्रसार गरेको भन्ने तथ्यले उल्लिखित अन्तर्राष्ट्रिय कानूनको उल्लङ्घन भएको देखिने ।

२६. घटनाको प्रभावकारी अनुसन्धान भनेकै कानूनको पूर्ण अधीनमा रही, कोही कसैको

डर त्रास वा मोलाहिजामा नपरी, कुनै आस्थाको पक्षपाती नभई निष्पक्ष ढङ्गले घटनाको गहिराइमा पुगी सत्यतथ्यको खोजी गरी न्यायिक निकाय समक्ष पेस गर्नु हो । प्रहरीद्वारा तयार पारिने घटनास्थल प्रकृति मुचुल्का र लास जाँच प्रकृति मुचुल्का समेत प्रत्यक्ष सैनिक निर्देशनमा भएको र सत्यतथ्यलाई इन्कार गरी कल्पित घटनाक्रमलाई उल्लेख गरी यस घटनामा घटनास्थल तथा लास जाँच प्रकृति मुचुल्का तयार गरिएको, धम्की दिएर मुचुल्कामा सही गराएको भन्ने तथ्य खुल्ला आएबाट सेनाको प्रत्यक्ष निगरानी वा दबावमा प्रहरीले काम गरेकोमा यी दुवै निकायहरूको संलग्नतामा घटनाको प्रभावकारी अनुसन्धान नभएको प्रस्टै देखिने ।

२७. समाचार माध्यमहरूबाट घटना घटेको केही समय पश्चात् नै दोहोरो भिडन्त भएको भनी समाचार प्रसारण गरिएको भन्ने स्थानीयबासीहरू तथा प्रत्यक्षदर्शीहरूको भनाइ रहेको पाइयो । तथ्य खण्डका प्रमाण एवम् आधारहरूबाट नियन्त्रणमा लिएर गोली हानी हत्या गरेको प्रस्ट भएकोले सुरक्षाकर्मीहरूले दोहोरो भिडन्त भएको भनी गलत समाचार सम्प्रेषण गर्न लगाएको र गल्ती गरी सत्यतथ्य लुकाएको बुझियो । तत्कालीन देशको परिस्थिति अनुसार सुरक्षा फौजद्वारा भएको गैरन्यायिक हत्याका धेरै घटनाहरूमा दोहोरो भिडन्तमा मारिएको भनी समाचार सम्प्रेषण गर्ने वा गर्न लगाउने गरिएको भन्ने आयोगबाट गरिएका कैयौं गैरन्यायिक हत्या भएको

भनी आएका उजुरीहरूको अनुसन्धानबाट पनि पाइएकोले यो घटना पनि सोही शैलीको निरन्तरताकै रूपमा बुझिने ।

२८. अब, घटनाका सम्बन्धमा मानव अधिकार सम्बन्धी प्रचलित राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय कानूनहरूको पालना गरे वा नगरेको भन्ने सवालमा विचार गर्दा, माथिकै विवेचनाहरूलाई आधार मान्नुपर्ने देखियो । माथिका विवेचनाहरूमा दोहोरो भिडन्त नभएको, निज गौतमलाई पक्राउ गरी चरम यातना दिई गोली हानी हत्या गरेको, हत्या पश्चात् पनि लासमाथि दुर्व्यवहार गरेको, परिवारलाई लास सद्गत गर्न दिनुपर्ने दायित्व निर्वाह नगरेको, कपोकल्पित घटना विवरण तयार गरी अभिलेख तयार गरेको समेत देखिएकोले मानव अधिकार सम्बन्धी विभिन्न राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय मानव अधिकार सम्बन्धी सन्धि, सम्झौता र सिद्धान्तहरू विपरीतको कार्य भएको देखियो । प्राप्त तथ्यहरूको आधारमा पक्राउ परेको व्यक्तिहरूलाई सुरक्षाकर्मीले हत्या गरेकोले प्रचलित मानव अधिकार सम्बन्धी राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय प्रावधानहरूको उल्लङ्घन गरेको र निजमाथि न्यूनतम मानवीय व्यवहार नगरिएको समेत स्पष्ट हुने ।

२९. यस घटनामा मानव अधिकारको विश्वव्यापी घोषणापत्र, १९४८ को धारा ३ ले प्रत्येक व्यक्तिलाई जीवन, स्वतन्त्रता र सुरक्षाको अधिकार छ भनी सुनिश्चित गरेको प्रावधान विपरीत भएको, नागरिक तथा राजनैतिक अधिकार विषयक महासन्धि

१९६६ को धारा ६.१ मा उल्लिखित प्रत्येक मानिसको बाँच्न पाउने नैसर्गिक अधिकार हुन्छ । यस अधिकारलाई कानूनद्वारा संरक्षण गरिनेछ । कसैलाई पनि निजको बाँच्न पाउने अधिकारबाट स्वेच्छाचारी रूपमा वञ्चित गरिने छैन भन्ने उल्लेख गरिएको छ । यस प्रावधानमा स्वेच्छाचारी रूपमा भन्नाले विशिष्ट परिस्थिति जनाउने हुन्छ । यसले जीवन हरण गर्ने कुरा मनासिव र समानुपातिक छ कि छैन भन्ने कुरासँग निकट सम्बन्ध राख्दछ । यस घटनामा मृत्यु भएका पुण्यप्रसाद गौतम माथि प्रयोग गरिएको शक्तिको प्रयोग समानुपातिक नदेखिने । निज, नागरिक तथा राजनैतिक अधिकार विषयक महासन्धिको धारा ९ मा उल्लिखित स्वतन्त्रता तथा सुरक्षाको अधिकारबाट वञ्चित भएको देखियो ।

३०. नागरिक तथा राजनैतिक अधिकार सम्बन्धी मानव अधिकार समितिले गरेको General Comment मा आपराधिक क्रियाकलापहरूबाट हुने जीवनको अधिकारको हननको रोकथाम वा अनुसन्धान मात्र राज्यको सरोकारको विषय होइन, राज्यकै अधिकारीहरूद्वारा स्वेच्छाचारी रूपमा गरिने जीवनको अधिकार हननका कार्यहरूलाई साँधुर्याउँदै लैजानु पर्दछ । तिनलाई असीमित रूपमा त्यस्तो अधिकारहरू दिइनु हुँदैन भनी व्याख्या गरिएको छ । यसकारण राज्यका अधिकारीहरूद्वारा गरिने स्वेच्छाचारी जीवन हरण गम्भीर मानव अधिकार उल्लङ्घन मानिने ।

३१. सशस्त्र युद्धको समयमा जेनेभा महासन्धिको साभा धारा ३ लागु हुन्छ । साभा धारा ३

मा आन्तरिक द्वन्द्व वा सशस्त्र सङ्घर्षमा द्वन्द्वरत पक्षहरूले पालना गर्नुपर्ने न्यूनतम मानवीय व्यवहारहरूको उल्लेख गरिएको छ। यस्ता मानवीय व्यवहारहरूमा सङ्घर्षमा सक्रिय रूपमा भाग नलिने व्यक्तिहरू, सशस्त्र सेनाका हतियार त्याग्ने व्यक्तिहरू, कुनै कारणले लडाइँबाट अलग भएका व्यक्तिहरू, घाइते वा विरामी भई कब्जा वा नियन्त्रणमा लिइएका लडाकु वा व्यक्तिहरू समेतलाई जाति, धर्म, विश्वास, लिङ्ग आदिका आधारमा भेदभाव नगरी जुनसुकै परिस्थितिमा पनि गर्नुपर्ने मानवीय व्यवहार गर्नुपर्ने, घाइते वा विरामी व्यक्तिहरूको आवश्यक हेरचाह गर्नुपर्ने, उनीहरूको हत्या, अङ्गभङ्ग, यातना दिन नहुने, बन्धक बनाउन नपाउने, व्यक्तिगत मर्यादामा आघात पुर्याउने, अपमानजनक वा अन्य दुर्व्यवहार गर्न नहुने, कानुन बमोजिम स्थापना भएको अदालतको निर्णयविना दण्ड सुनाउन र त्यसलाई कार्यान्वयन गर्न नहुने प्रावधानहरू पर्दछन्।

३२. नेपाल सन्धि ऐन, २०४७ को दफा ९ अनुसार नेपाल पक्ष भएका अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि सम्झौताहरू लागु गर्ने सम्बन्धमा कुनै पनि नेपाल कानुन उक्त सन्धि तथा सम्झौताहरूसँग बाझिएमा बाझिएको हदसम्म अमान्य हुने भनी अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि सम्झौतालाई प्राथमिकता दिइएको छ। अतः नेपाल पक्ष भएको जेनेभा महासन्धि लगायत अन्य अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धिको प्रावधानहरू नेपालको लागि बाध्यकारी भएको र ती सन्धि सम्झौताको भावना र मर्म विपरीत हुने गरी गरिएको कार्य गैरकानुनी हुने।

३३. यस घटनाबाट विभिन्न अन्तर्राष्ट्रिय कानुनहरूको अतिरिक्त नेपालको प्रचलित संविधान र कानुनहरूको समेत उल्लङ्घन भएको छ। तत्कालीन नेपाल अधिराज्यको संविधान २०४७ मा उल्लेख भएको मौलिक हक एवम् स्वतन्त्रता लगायत मुलुकी ऐन, २०२० को ज्यान सम्बन्धी महल को १ नं बमोजिम कानुन बमोजिम बाहेक कसैले कुनै मानिसको ज्यान मार्न वा मार्न लगाउन वा मार्नको लागि उद्योग गर्न नहुने भन्ने व्यवस्था साथै स्थानीय प्रशासन ऐन, २०२८ मा भएको प्रावधान र नागरिक अधिकार ऐन, २०१२ मा भएको प्रावधानको समेत उल्लङ्घन हुन पुगेको देखिने।

३४. मानव अधिकारको संरक्षणकै खातिर हरेक राज्यले सुरक्षा निकायहरूको स्थापना गरेको हुन्छ। गैरकानुनी क्रियाकलापमा संलग्न भएका व्यक्तिहरूलाई पक्राउ गरी कानुन बमोजिम कारवाही गरी शान्ति, सुव्यवस्था र कानुनी राज्यको अनुभूति दिलाउनु सुरक्षा निकायहरूको कर्तव्यको रही आएको पाइन्छ। सशस्त्र सङ्घर्षको अवधिमा तत्कालीन शाही नेपाली सेना परिचालित भएकोमा मानव अधिकारको सम्मान र संरक्षणका लागि सशस्त्र कारवाहीमा जाने सकल फौजका लागि मानव अधिकार निर्देशिका जारी गरी मानव अधिकारको सम्मान र संरक्षणका लागि प्रतिबद्धता जनाएको देखिन्छ। जुन प्रतिबद्धतालाई सामान्य विवेचना गर्दा उचित हुने देखियो। निर्देशिका बमोजिम वैरीलाई समेत मानवीय व्यवहार गर्ने, सत्य बोल्ने, नियम र कानुनलाई शिरोपर राखी त्यसलाई पालना गर्ने र युद्धका नियमहरूको पालना

गर्दै मानव अधिकारको संरक्षण गर्ने^३भनी सेनाले मूल मन्त्र निर्धारण गरेको पाइन्छ ।

३५. यस्तै मानव अधिकार तथा मानवीय कानुन पनि सैनिक कानुन हो^३भनी सेनाले नेपाल पक्ष भएका विभिन्न अन्तर्राष्ट्रिय कानुनहरू तथा मानवीय कानुनलाई पालना गर्नुपर्ने भनी उल्लेख गरेको छ । यसबाट सैनिकहरूले मानव अधिकारको संरक्षण र सम्बर्द्धनका लागि प्रतिबद्धता जाहेर गरेको देखिने ।

३६. सेनाबाट प्रकाशित उक्त प्रकाशनमा^४ पक्राउ गर्ने तरिका र पक्राउ गर्दा अपनाउने विधिको बारेमा उल्लेख गरेको पाइयो । उक्त प्रकाशनमा न्यूनतम बल प्रयोग गर्नुपर्ने, हतियार भए नभएको यकिन गरी हतियार भए निःशस्त्र गरी नियन्त्रणमा लिने, शङ्कास्पद स्थानलाई सुरक्षित ढङ्गले नाकाबन्दी वा तालाबन्दी गर्नुपर्ने, पक्राउको कारण सहितको सूचना सम्बन्धित व्यक्ति र निजको नातेदार वा परिवारलाई दिनुपर्ने, नजरबन्दमा राख्न अधिकार प्राप्त सम्बन्धित स्थानीय प्रशासन अधिकारीबाट आदेश पत्र लिनुपर्ने, फेला परेको मालसामानको मुचुल्का तयार गर्नुपर्ने, हिनामिना हुन नदिई अभिलेख राख्नुपर्ने, पक्राउ परेका

२ द्वन्द्वको समयमा मानव अधिकार र मानवीय कानुन पालना गर्ने सम्बन्धी निर्देशिका २०६१, प्रकाशक नेपाली सेना, अन्तिम गाता ।

३ द्वन्द्वको समयमा मानव अधिकार र मानवीय कानुन पालना गर्ने सम्बन्धी निर्देशिका २०६१, प्रकाशक नेपाली सेना, पेज नं. ६ ।

४ द्वन्द्वको समयमा मानव अधिकार र मानवीय कानुन पालना गर्ने सम्बन्धी निर्देशिका २०६१, प्रकाशक नेपाली सेना, पेज नं. ९ र १३ ।

व्यक्तिहरूलाई उचित मानवीय व्यवहार गर्नुपर्ने, प्रतिवेदन गर्नुपर्ने र कारवाही अगाडि बढाउनुपर्ने उल्लेख भएको ।

३७. सुरक्षाकर्मीहरूले अत्यधिक बल प्रयोग गरेको हो कि होइन भन्ने सन्दर्भ पनि यस घटनामा उक्तकै महत्त्वपूर्ण छ । विभिन्न अन्तर्राष्ट्रिय सिद्धान्तहरूले बल र हतियारको प्रयोगलाई सीमित तुल्याएको छ । संयुक्त राष्ट्रसङ्घद्वारा प्रतिपादित सिद्धान्तमा सुरक्षाकर्मीहरूले ड्युटीमा रहँदाका समयमा स्पष्ट पहिचान दिनुपर्ने, गोली चलाउनु पूर्व सचेत गराउनु पर्ने भनिएको छ ।^५

३८. उल्लिखित सिद्धान्तको ९ नम्बरमा उल्लेख भएको व्यवस्था यस घटनाका सन्दर्भमा पनि ज्यादै महत्त्वपूर्ण र विचारणीय छ । आफ्नो ज्यान जान सक्ने वा गम्भीर घाइते हुन सक्ने अवस्था आएमा अधिकार प्राप्त व्यक्तिले गोली चलाउन सक्दछ । अन्यथा गोली चलाउनु हुँदैन भन्ने कुरा उक्त सिद्धान्तमा उल्लेख गरिएको ।^६

३९. यस घटनामा सुरक्षाफौजले घातक बल

५ In the circumstances provided for under principle 9, law enforcement officials shall identify themselves as such and give a clear warning of their intent to use firearms, with sufficient time for the warning to be observed, unless to do so would unduly place the law enforcement officials at risk or would create a risk of death or serious harm to other persons, or would be clearly inappropriate or pointless in the circumstances of the incident.

६ Law enforcement officials shall not use firearms against persons except in self-defence or defence of others against the imminent threat of death or serious injury, to prevent the perpetration of a particularly serious crime involving grave threat to life, to arrest a person presenting such a danger and resisting their authority, or to prevent his or her escape, and only when less extreme means are insufficient to achieve these objectives. In any event, intentional lethal use of firearms may only be made when strictly unavoidable in order to protect life. Adopted by the Eighth United Nations Congress on the Prevention of Crime and the Treatment of Offenders, Havana, Cuba, 27 August to 7 September 1990

प्रयोग गरेको हो कि होइन भन्ने सन्दर्भमा पक्राउ परेका व्यक्तिहरूको सङ्ख्या र सुरक्षाफौजको सङ्ख्या, पक्राउ परेका व्यक्तिसँग रहेको हतियार र सुरक्षाफौजसँग रहेको हतियारहरूलाई मुख्य आधार मान्नुपर्ने हुन्छ । यस सन्दर्भमा सेनाले एकतर्फी रूपमा आक्रमण गर्दा एक जना सर्वसाधारण सहित अन्य चार जना माओवादी कार्यकर्ताहरू घाइते भएको र घाइते अवस्थामै पक्राउ गरिएको भन्ने माथिल्ला प्रकरणहरूमै उल्लेख भइसकेकोले अत्यधिक बल प्रयोग गरेको तथ्य स्थापित हुने ।

४०. सेनाले हतियारको प्रयोग सम्बन्धी मार्ग निर्देशिकामा^७ अनियन्त्रित अवस्था परेमा मात्र हतियारको प्रयोग गर्नुपर्ने, आफू वा आफूले सुरक्षा गर्नुपर्ने व्यक्ति, सम्पत्तिको सुरक्षा गर्नको लागि मात्र हतियार प्रयोग गर्नुपर्ने, बन्दी भाग्न खोजेमा चेतावनी दिनुपर्ने, नटेरी भाग्न खोजेमा हतियार प्रयोग गर्नुपर्ने र हतियारको प्रयोग गर्दा न्यूनतम बलको प्रयोग गर्नुपर्ने भन्ने उल्लेख गरेको छ ।

४१. यस प्रकार सेनाले समेत सकेसम्म न्यूनतम बल प्रयोग गर्नुपर्ने भनी मार्ग निर्देशन गरेको पाइन्छ । तर, सेनाकै मार्ग निर्देशिका विपरीत हुने गरी सेनाले अत्यधिक बलको प्रयोग गरी निजको हत्या गरेको देखियो ।

४२. यसमा निर्णयतर्फ विचार गर्दा मुख्यतः

दुई कुराहरूमा केन्द्रित हुनुपर्ने अवस्था देखियो । **पहिलो:** उजुरीकर्ताको मागदावी बमोजिम पीडितलाई क्षतिपूर्ति र दोषी सुरक्षा अधिकारीलाई कारवाही, **दोस्रो:** रक्षा मन्त्रालयले आयोगलाई लेखेको पत्रका सम्बन्धमा ।

४३. पहिलो प्रश्नमा विचार गर्दा आयोगको अनुसन्धानबाट निज पुन्यप्रसाद गौतम तत्कालीन नेकपा (माओवादी) को कार्यकर्ता रहेको देखियो । निज गौतमलाई सुरक्षाकर्मीहरूले पक्राउ गरी आफ्नो नियन्त्रणमा लिइसकेपछि कानुन बमोजिम कारवाही गर्नुको सट्टा निजलाई डोरीले बाँधी घिसाउँदै लगी गोली हानी गैरन्यायिक हत्या गरेकाले निजको बाँच्न पाउने मानव अधिकार उल्लङ्घन भएको देखियो । घटनामा संलग्न दोषी सुरक्षाकर्मीको पहिचान गरी मुलुकी ऐन ज्यान सम्बन्धी महल बमोजिम कानुनी कारवाही गर्न तथा मृतकका कानुन बमोजिमका हकवालालाई राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग ऐन, २०६८ को दफा १६(३) बमोजिम रु. ३ लाख क्षतिपूर्ति रकममध्ये क्षतिपूर्ति बापत रकम पाएको भए सो कट्टा गरी र अघि क्षतिपूर्ति रकम नपाएको भए सिफारिस भए बमोजिमको रकम उपलब्ध गराउन नेपाल सरकार समक्ष सिफारिस गर्ने ।

४४. दोस्रो प्रश्नमा, रक्षा मन्त्रालयको प.सं. कानुन ०६८।६९ मिति २०६८।४।८ को पत्र मार्फत कार्यरथी विभाग मानव अधिकार निर्देशनालयको प.सं. १४६४।४।३। ए १०६८।६९।०१।२० मिति २०६८।४।३ को पत्रलाई उद्धृत गर्दै “सेना

७ द्वन्द्वको समयमा मानव अधिकार र मानवीय कानुन पालना गर्ने सम्बन्धी निर्देशिका २०६१, प्रकाशक नेपाली सेना, पेज नं. १७

तैनाथी रहेको स्थान, परिचालित फौज, सेनाको अपरेसन आदेश र सो सम्बन्धी ब्रिफिङ, खटिएका कमान्डर सम्बन्धी सूचना अति संवेदनशील मानी त्यस सम्बन्धी सूचना आवश्यक संस्था तथा पदाधिकारीहरूलाई मात्रै उपलब्ध गराउने विश्वका विकसित तथा प्रजातान्त्रिक राष्ट्रहरूमा समेत प्रचलनमा रहेको” भनी दिएको जवाफका सन्दर्भमा, शान्ति कायम गर्नका लागि गोली समेत हान्ने अधिकार देशको कानुनले सुरक्षाकर्मीहरूलाई प्रदान गर्ने गरेको सन्दर्भमा सुरक्षाकर्मीहरूले कानुनले दिएको अधिकार प्रयोग गरी कारबाही गर्दा नागरिकको बाँच्न पाउने मानव अधिकार हनन हुन गएको हो, होइन ? त्यसको छानबिन गर्न, उल्लङ्घन भएको देखिन आएमा त्यस्ता सुरक्षाकर्मीमाथि कारबाही गर्न सिफारिस गर्न संवैधानिक आयोगको रूपमा राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगको गठन भएको सर्वविदितै छ। मानव अधिकारको हनन भए नभएको छानबिन गरी सिफारिस गर्ने एक मात्र अधिकार सम्पन्न निकाय राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग नै रहेको थाहा पाउँदा पाउँदै खटिएको कमान्डर सम्बन्धी सूचना अति संवेदनशील मानी त्यस्तो सूचना आवश्यक संस्था तथा पदाधिकारीहरूलाई मात्रै उपलब्ध गराउने प्रचलन रहेको भनी पत्रमा ब्यहोरा उल्लेख गरी जवाफ दिनु गैरजिम्मेवारीपूर्ण कार्य देखियो । मानव अधिकारको हनन भएको घटनाको छानबिनमा सहयोग नगर्ने संस्था वा पदाधिकारीको नाम मानव अधिकार उल्लङ्घनकर्ताको रूपमा सार्वजनिक

गर्ने अधिकार पनि संविधानको धारा १३२ को उपधारा २(१) को देहाय (ज) मा र आयोगलाई सहयोग नगर्ने पदाधिकारी, व्यक्ति वा निकायको नाम मानव अधिकार उल्लङ्घन कर्ताको रूपमा सार्वजनिक गरिनेछ भनी उल्लिखित ऐनको दफा ७ (१) मा उल्लेख भएको हुँदा त्यसतर्फ ध्यानाकर्षण गराइएको छ । अतः आयोगलाई गैरजिम्मेवारपूर्ण जवाफ लेख्ने सेनाका मानव अधिकार निर्देशनालयका तत्कालीन प्रमुख तथा जिम्मेवार सेनाका अधिकारीको नाम अभिलेख राख्न समेत नेपाल सरकारलाई सिफारिस गर्ने निर्णय गरियो ।

निर्णयको जानकारी रक्षा मन्त्रालय समेतका सम्बन्धित निकाय एवम् व्यक्तिहरूलाई दिई प्रस्तुत उजुरी फाइल नियमानुसार गरी अभिलेख शाखामा बुझाइदिनु ।

तयार गर्ने : जीवन न्यौपाने, मानव अधिकार अधिकृत

.....
सदस्य	सदस्य	अध्यक्ष

इति संवत् २०६९ साल वैशाख ३१ गते रोज १ शुभम् ...।

श्री राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगको

ठहर

माननीय अध्यक्ष केदारनाथ उपाध्याय
माननीय सदस्य रामनगिना सिंह
माननीय सदस्य गौरी प्रधान
माननीय सदस्य डा.लीला पाठक
माननीय सदस्य डा.के.बी. रोकाया

संवत् २०६१ सालको उजुरी नं.- ३०५७

मानव अधिकार उल्लङ्घनको विषय : नेकपा
(माओवादी) द्वारा कब्जा तथा हत्या सम्बन्धमा ।

आयोगको अनुसन्धान टोलीबाट भएको अनुसन्धान, सरकारी निकायको जबाफ, नेकपा (माओवादी) को बनाइ एवम् विशेषज्ञको प्रतिवेदन समेतको आधारमा निज डेकेन्द्रराज थापालाई नेकपा (माओवादी) का कार्यकर्ताहरूद्वारा कब्जामा लिई मारेको देखिन आएको छ । यस कार्यबाट नेपाल अधिराज्यको सविधान २०४७ को धारा १२(१) मा रहेको कानून बमोजिम बाहेक कुनै पनि व्यक्तिको वैयक्तिक स्वतन्त्रता अपहरण नगरिने व्यवस्था तथा नेपालको अन्तरिम सविधान २०६३ को धारा १२ समेत रहेको सोही अनुरूपको मौलिक हकको हनन भएको देखिन्छ । घटनामा नागरिक अधिकार ऐन २०१२ को दफा १२ मा उल्लिखित कानून बमोजिम बाहेक कुनै पनि व्यक्तिको ज्यान वा

वैयक्तिक स्वतन्त्रता नहरिने व्यवस्थाको समेत उल्लङ्घन भएको देखिन्छ । यस कार्यबाट राष्ट्रिय कानून बाहेक नागरिक तथा राजनैतिक अधिकार सम्बन्धी अनुबन्ध १९६६ को धारा ६ ले प्रत्येक व्यक्तिको जीवनको अनतिर्नहित अधिकार हुने र कानूनद्वारा यस्तो अधिकारको रक्षा गरिने तथा स्वेच्छाचारी किसिमले कसैको पनि जीवन हरण नगरिने भन्ने व्यवस्था र जेनेभा महासन्धिले उल्लेख गरेका कब्जामा लिइएका व्यक्तिहरूको अधिकार सम्बन्धी साभना धारा ३ मा रहेका प्रावधानहरूको समेत उल्लङ्घन देखिन आएको छ । (प्रकरण नं. ७)

१. रेडियो नेपालका पत्रकार दैलेख जिल्ला नारायण नगरपालिका वडा नं.१ बस्ने डेकेन्द्रराज थापालाई २०६१।३।१२ गते नेकपा(माओवादी) द्वारा कब्जामा लिई मिति २०६१।४।२७ गते मारिएको र निजको लास लुकाई छिपाई राखेकोले सोको खोजतलास गराई सनाखत गरी पाऊँ भनी ... ले मिति २०६१।५।१८ मा आयोगमा उजुरी गरेको तथा नेपाल पत्रकार महासङ्घ दैलेखको टोलीले स्थलगत अध्ययन गर्दा निज डेकेन्द्र थापालाई नेकपा(माओवादी) ले मारेर दैलेख जिल्लाको द्वारी गाविसस्थित प्रस्तावित निम्न माध्यमिक विद्यालयको हाताभन्दा करिब १५० मिटरको दुरीमा शव गाडिएको सम्भावना रहेको भन्ने प्रतिवेदन रहेकोले आयोगबाट शवोत्खनन गरी अनुसन्धान गरिदिन नेपाल पत्रकार महासङ्घले मिति २०६१।३।२ मा निवेदन दिएको देखिन्छ ।

२. नेकपा (माओवादी) दैलेखको नाममा पार्टीका सचिव रणजीतले जारी गरेको विज्ञप्तिमा डेकेन्द्रराज थापालाई २०६१ साल असार २२ गते सिआइडी गर्ने योजनामा घुमिरहेको बखत आधार क्षेत्रभित्रबाट गिरफ्तार गरी थप अनुसन्धानपछि कारवाही स्वरूप २०६१ साल श्रावण २७ गते भौतिक सफाया गरिएको भन्ने समेत उल्लेख गरिएको रहेछ । सोही सम्बन्धमा नेकपा (माओवादी) पश्चिम केन्द्रीय कमान्डका इन्चार्ज दिवाकरले २०६१।५।१५ मा विज्ञप्ति प्रकाशित गरी उक्त घटना पार्टीको नीति विपरीत भएको भन्दै घटनाको अनुसन्धान गर्न सम्बन्धित कमिटीलाई निर्देशन दिएको र यस्ता घटना नदोहोरिने प्रतिबद्धता व्यक्त गरेको उल्लेख गरिएको रहेछ ।
३. आयोगबाट भएको पत्राचारको जबाफमा जिल्ला प्रशासन कार्यालय दैलेखले आयोगमा पठाएको पत्रमा डेकेन्द्रराज थापालाई नेकपा (माओवादी) द्वारा हत्या गरे पश्चात् सुरक्षाकर्मीद्वारा हत्या गरेको सम्भावित गाविसहरूमा खोजतलास हुँदा फेला नपरेको, माओवादी पक्षबाट समेत निजको शव बुझाउने सम्बन्धमा कुनै जानकारी नआएको र निजका आफन्तहरूले दैलेख बजारमा २०६१।५।१५ गतेदेखि आफ्नो रीति परम्परा अनुसार काजक्रिया गरिसकेको तथा डेकेन्द्रराज थापाको नेकपा (माओवादी) द्वारा हत्या भएपछि निजका परिवारले पाउने राहत स्वरूप रु.२,२५,००० (दुई लाख पच्चिस हजार) सरकारबाट उक्त कार्यालय मार्फत पीडितको... लाई उपलब्ध गराइसकेको भन्ने उल्लेख गरिएको रहेछ ।
४. राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगबाट मिति २०६१।५।११ गते खटिएको अनुसन्धान टोलीको प्रतिवेदनमा डेकेन्द्रराज थापालाई नेकपा (माओवादी) ले भौतिक सफाया गरेको भनी कब्जामा लिई मारेको र निजको शवको बारेमा पीडित परिवारलाई कुनै जानकारी नगराइएको भन्ने समेत उल्लेख भएको रहेछ ।
५. रेडियो नेपालका पत्रकार दैलेख जिल्ला नारायण नगरपालिका वडा नं.१ बस्ने डेकेन्द्रराज थापालाई मिति २०६१।३।१२ गते नेकपा (माओवादी) द्वारा कब्जामा लिई मिति २०६१।४।२७ गते मारिएको र उक्त घटनामा गलती भएको कुरा नेकपा (माओवादी) ले सार्वजनिक रूपमा स्वीकार गरिसकेको देखिन्छ । आयोगको निर्णय बमोजिम त्रिवि फरेन्सिक मेडिसिन विभागका फरेन्सिक विशेषज्ञ सहितको अनुसन्धान टोलीले मिति २०६१।३।११ मा दैलेख जिल्लाको द्वारी गाविस वडा नं.१ बाट उत्खनन गरेको शव, आयोगबाट शवोत्खनन पूर्व लिइएको एन्टिमोर्टम डाटामा उल्लिखित तथ्यहरू मिल्न गएको तथा नेपाल पत्रकार महासङ्घको टोलीले उक्त शव डेकेन्द्रराज थापाको नै भएको किटानी निवेदन दिएको, नेकपा (माओवादी) का जिल्ला सचिव समेतले उक्त शव डेकेन्द्रराज थापाको नै भएको जानकारी गराएको, स्थानीय बासिन्दा र घटनास्थलमा खटिएको प्रहरी टोलीले समेत उक्त शव डेकेन्द्रराज थापाको नै भएको जानकारी दिएको र विशेषज्ञबाट जाँच गरी प्राप्त प्रतिवेदनमा समेत उक्त शव डेकेन्द्रराज थापाको नै भएको निकर्ष भएको पाइएकोले उत्खनन गरिएको शव डेकेन्द्रराज

थापाको भएको देखिन्छ। स्थानीय बासिन्दाको भनाइ एवम् शवोत्खनन तथा पोस्टमोर्टमको क्रममा पीडितको हात तथा खुट्टाको हाड समेत भाँचिएको अवस्थामा रहेको पाइएको र विशेषज्ञको प्रतिवेदनमा पीडितको मृत्युको कारणमा Multiple blunt force injuries to the chest and extremities भन्ने उल्लेख भएकोले पीडितलाई निजको मृत्युपूर्व नेकपा (माओवादी) का कार्यकर्ताहरूद्वारा गम्भीर रूपमा कुटपिट भएको पुष्टी हुन आएको छ। यस घटनामा नेकपा (माओवादी) का कार्यकर्ताहरूले निःशस्त्र व्यक्तिलाई कब्जामा लिई अमानवीय तरिकाले कुटपिट समेत गरी मारेको देखिएको हुँदा नेकपा (माओवादी) को यस प्रकारको कार्यले तत्कालीन अवस्थामा जारी रहेको नेपाल अधिराज्यको संविधान २०४७ को धारा १२ मा उल्लिखित र हालको अन्तरिम संविधान २०६३ मा समान रूपमा उल्लेख भएको वैयक्तिक स्वतन्त्रताको हकको गम्भिर उल्लङ्घन भएको देखिन्छ। उक्त कार्यबाट जेनेभा महासन्धिको साभा धारा ३ तथा माओवादी पक्षले पटक-पटक मानव अधिकार तथा मानवीय कानूनको पालनामा गरेको प्रतिबद्धता समेतको उल्लङ्घन भएको देखिएकोले उक्त घटनाको आवश्यक अनुसन्धान गरी त्यस कार्यमा संलग्न तत्कालीन समयमा नेकपा (माओवादी) दैलेखका सचिव रणजीत लगायत घटनामा संलग्न व्यक्तिहरूलाई विद्यमान नेपाल कानून बमोजिम व्यक्तिगत जवाफदेहिताको आधारमा फौजदारी दायित्वमा सजाय गर्न नेपाल सरकारलाई सिफारिस गर्नुपर्ने तथा शवको पहिचान भएपछि पीडित परिवारलाई यथाशक्य छिटो दाहसंस्कारको लागि शव

उपलब्ध गराउनु पर्ने देखिन्छ भन्ने समेत आयोगको अनुसन्धान टोलीको प्रतिवेदनमा उल्लेख भएको रहेछ।

६. शवोत्खनन पछि त्रिवि फरेन्सिक मेडिसिन विभागले दिएको Report of Skeletal Remains Examination मा उत्खनन गरिएको शव डेकेन्द्रराज थापाको नै भएको र मृत्युको कारण Multiple Blunt Force Injuries to Chest and Exremities भन्ने उल्लेख भएको रहेछ। उक्त प्रतिवेदनमा शरीरको विभिन्न भागमा Blunt force injuries देखिएको भन्ने समेत उल्लेख भएको रहेछ।
७. दैलेख जिल्ला नारायण नगरपालिका वडा नं.१ बस्ने डेकेन्द्रराज थापालाई नेकपा (माओवादी) द्वारा मारिएको भनी पर्न आएको उजुरीको सम्बन्धमा आयोगका अनुसन्धान टोलीबाट भएका अनुसन्धान, सरकारी निकायको जवाफ, नेकपा (माओवादी) को भनाइ एवम् विशेषज्ञको प्रतिवेदन समेतको आधारमा निज डेकेन्द्रराज थापालाई नेकपा (माओवादी) का कार्यकर्ताहरूद्वारा कब्जामा लिई मारेको देखिन आएको छ। यस कार्यबाट नेपाल अधिराज्यको संविधान २०४७ को धारा १२(१) मा रहेको कानून बमोजिम बाहेक कुनै पनि व्यक्तिको वैयक्तिक स्वतन्त्रता अपहरण नगरिने व्यवस्था तथा नेपालको अन्तरिम संविधान २०६३ को धारा १२ मा समेत रहेको सोही अनुरूपको मौलिक हकको हनन भएको देखिन्छ। यस घटनामा नागरिक अधिकार ऐन २०१२ को दफा १२ मा उल्लिखित कानून बमोजिम बाहेक कुनै पनि व्यक्तिको ज्यान वा वैयक्तिक स्वतन्त्रता

नहरिने व्यवस्थाको समेत उल्लङ्घन भएको देखिन्छ। यस कार्यबाट राष्ट्रिय कानुन बाहेक नागरिक तथा राजनैतिक अधिकार सम्बन्धी अनुबन्ध १९६६ को धारा ६ ले प्रत्येक व्यक्तिको जीवनको अर्न्तर्निहित अधिकार हुने र कानुनद्वारा यस्तो अधिकारको रक्षा गरिने तथा स्वेच्छाचारी किसिमले कसैको पनि जीवन हरण नगरिने भन्ने व्यवस्था र जेनेभा महासन्धिले उल्लेख गरेका कब्जामा लिइएका व्यक्तिहरूको अधिकार सम्बन्धी साभा धारा ३ मा रहेका प्रावधानहरूको समेत उल्लङ्घन भएको देखिन आएको छ।

८. अतः उजुरी नं.१९९४ मिति २०६१।४।२९, रेडियो नेपालका पत्रकार दैलेख जिल्ला नारायण नगरपालिका वडा नं.१ बस्ने डेकेन्द्रराज थापालाई मिति २०६१।३।१२ गते नेकपा (माओवादी) द्वारा कब्जामा लिई मिति २०६१।४।२७ गते मारिएको भन्ने जानकारीको आधारमा निजका परिवारले आफ्नो परम्परा अनुसार काज किरिया गरिसकेको तथा पीडितका परिवारले नेपाल सरकारबाट रु.२,२५,००० राहत पाइसकेको भन्ने मिसिल संलग्न प्रमाणहरूबाट देखिन आएको र निजको शव प्राप्त नभएकोले सो पाउनको लागि आयोगमा निवेदन परेकोले आयोगको विशेषज्ञ सहितको अनुसन्धान टोलीले मिति २०६५।३।१९ गते दैलेख जिल्लाको द्वारी गाविस वडा नं.१ मा शवोत्खनन गरी अनुसन्धान गर्दा अस्थिपञ्जरको रूपमा रहेको एक मानव शव फेला परेकोमा आयोगबाट शवोत्खनन पूर्व लिइएको एन्टिमोर्टम डाटामा उल्लिखित तथ्यहरू मिल्न गएको तथा नेपाल पत्रकार महासङ्घको टोलीले उक्त शव डेकेन्द्रराज थापाको नै भएको किटानी निवेदन दिएको,

नेकपा (माओवादी) का जिल्ला सचिव समेतले उक्त शव डेकेन्द्रराज थापाको नै भएको जानकारी गराएको र विशेषज्ञबाट जाँच गरी प्राप्त प्रतिवेदनमा समेत उक्त शव डेकेन्द्रराज थापाको नै भएको निष्कर्ष भएको पाइएकोले उत्खनन गरिएको शव डेकेन्द्रराज थापाको भएको प्रमाणित भएको र निजलाई नेकपा (माओवादी) का कार्यकर्ताहरूले कब्जामा लिई कुटपिट गरी मारेको देखिएको, उक्त घटनामा नेकपा (माओवादी) का तत्कालीन सचिव रणजीत समेत जिम्मेवार रहेको भन्ने अनुसन्धान टोलीको निकर्ष भएको पाइएको र उत्खनन गरिएको शव जिल्ला अस्पताल दैलेखमा राखिएको भन्ने अनुसन्धान टोलीको प्रतिवेदनबाट देखिन आएकोले शवको पहिचान भइसकेको अवस्थामा उत्खनन गरिएको मानव अवशेषको रूपमा रहेको उक्त शव पीडितका परिवारलाई बुझाउने र सो घटनामा संलग्न तत्कालीन अवस्थाका नेकपा (माओवादी) दैलेखका सचिव रणजीत समेत जिम्मेवार नेकपा (माओवादी) का कार्यकर्ताहरूको पहिचान गरी फौजदारी अभियोगमा कारबाही गर्न नेपाल सरकारलाई सिफारिस गर्ने ठहर्छ।

यो निर्णयको जानकारी पीडित समेतलाई दिनु।

तयार गर्ने : बासुदेव बजगाई, मानव अधिकार अधिकृत

.....
सदस्य सदस्य सदस्य सदस्य अध्यक्ष

इति संवत् २०६५ साल श्रावण ६ गते रोज २
शुभम् ...।

श्री राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगको

निर्णय

माननीय अध्यक्ष केदारनाथ उपाध्याय
माननीय सदस्य रामनगिना सिंह
माननीय सदस्य गौरी प्रधान

संवत् २०६२ सालको उजुरी नं :

३३६७।११५।०६५ के.का.

मानव अधिकार उल्लङ्घनको विषय:-

गैर कानुनी थुना ।

गैरकानुनी थुनामा राखेको भनी यस आयोगमा दर्ता हुन आएको उजुरी, उजुरी प्राप्त भएपछि आयोगले निजको पत्राउको सम्बन्धमा जिल्ला प्रशासन कार्यालय काठमाडौं र जिल्ला प्रशासन कार्यालय काभ्रेपलान्चोकमा गरेको पत्राचार र ती कार्यालयहरूले जबाफ नदिएको अवस्था, पत्राउ परी हिरासतमा राखेको अभिलेखबाट नदेखिएको भन्ने प्रहरीको भनाइ भए पनि पत्राउ नै गरेको छैन भनी आयोगलाई जबाफ दिन नसकेको अवस्था, निज पत्राउ परेको समयमा यस प्रकारका सयौं घटनाहरू भइरहेको तत्कालीन अवस्था समेतले निजलाई गैरकानुनीरूपमा पत्राउ गरी गैरकानुनी थुनामा राखेको होइन भन्न सक्ने अवस्था देखिएन । साथै जिल्ला प्रशासन कार्यालय काभ्रेले कारागार शाखा

धुलिखेललाई मिति २०६१।५।१२ गते च.नं. १५५१ बाट लेखेको पत्रमा निजलाई उक्त १२ गतेभन्दा पहिले शत्रुमर्दन गुल्म धुलिखेलमा राखिएकोमा सो मितिदेखि मात्र कारागार शाखा धुलिखेलमा राखिएको देखिएको भनी पत्रमा उल्लेख भएको अवस्था र निज पीडितले आयोगसमक्ष उपस्थित भई गरिदिएको बयान कागजबाट समेत निजलाई सुरक्षाकर्मीले २०६० मंसिर १० देखि १६ दिन र २०६१ वैशाख महिनादेखि २०६३ वैशाख २५ गतेसम्म गैरकानुनीरूपमा पत्राउ गरीगैरकानुनी थुनामा राखेको देखिन आयो । (प्रकरण ६)

माथि उल्लिखित उजुरीको सङ्क्षिप्त विवरण र उजुरी संलग्न कागजात तथा उजुरी उपर भएको कारवाहीको विवरण ब्यहोरा यस प्रकार रहेछ ।

१. काभ्रे जिल्ला निवासी... लाई २०६० मंसिर १० गते काठमाडौं कोटेश्वरबाट सुरक्षाकर्मीरूले पत्राउ गरी कारागार कार्यालय धुलिखेलमा राखेको र निज निर्दोष रहेकोले आवश्यक कानुनी सहयोगका लागि पहल गरी पाउँ भन्ने ब्यहोराको उजुरी यस आयोगमा दर्ता हुन आएको रहेछ ।
२. उल्लिखित ब्यहोराको उजुरी आयोगमा दर्ता हुन आएपछि आयोगबाट जिल्ला प्रशासन कार्यालयहरू काठमाडौं र काभ्रेपलान्चोकमा जबाफ माग गरी पत्राचार भएकोमा समयमा नै पत्रको जबाफ प्राप्त हुन नआएको अवस्था रहेछ । ती निकायहरूबाट समयमा नै पत्र प्राप्त हुन नआएपछि पुनः दुवै कार्यालयमा ताकेता गरिएको, त्यसपछि घटनाका सम्बन्धमा महानगरीय प्रहरी वृत्त नयाँ बानेश्वरले महानगरीय प्रहरी परिसरको पत्रको जबाफ

यस आयोगलाई सम्बोधन गरी मिति ... गते जवाफी पत्र लेखेको रहेछ । पत्रमा निज ... लाई महानगरीय प्रहरी वृत्त नयाँ बानेश्वरले पक्राउ गरेको अभिलेखबाट नदेखिएको भनी उल्लेख भएको रहेछ ।

तर आयोगमा दुवै जिल्ला प्रशासन कार्यालयहरूबाट समयमा नै पत्रको जवाफ प्राप्त हुन आएको देखिएन । आयोगले २०६८।१०।०५ मा पुनः ताकेता गरी ती कार्यालयहरूमा पत्राचार गरेपछि जिल्ला प्रशासन कार्यालय काभ्रेले निज ... मिति २०६९।१।१२ देखि २०६३।१।२९ गतेसम्म पटकपटक नजरबन्दमा रहेको अभिलेखबाट देखिएको भनी पठाएको जवाफी पत्र मिति २०६८।१।११ आयोगमा प्राप्त हुन आएको रहेछ । यसै विचमा आयोगबाट कारागार कार्यालय धुलिखेलमा पत्राचार हुँदा सो कारागारबाट निजको कारागारमा भएको अभिलेखको प्रतिलिपि यस आयोगमा प्राप्त हुँदा अभिलेखबाट निम्न विवरण खुलेको रहेछ -

- निजलाई आतङ्ककारी तथा विध्वंशात्मक कार्य (नियन्त्रण र सजाय) अध्यादेश २०६९ को दफा ९ बमोजिम शत्रुमर्दन गुल्म धुलिखेल ब्यारेकमा राखिएकोमा मिति २०६९।१।१२ गतेदेखि (ख) श्रेणीको सिधा खान दिई सो कारागारमा राखिएको ।
- निज समेतलाई नजरबन्दमुक्त गरिदिनु भनी जिल्ला प्रशासन कार्यालयले २०६२।२।११ गते कारागार शाखा धुलिखेलमा भएको पत्र मिसिल संलग्न भएको ।
- मिति २०६२।२।१३ देखि पुनः निजलाई नजरबन्दमा राख्नु भनी जिल्ला प्रशासन कार्यालयबाट कारागारमा पत्राचार भएको ।

- मिति २०६२।१।३ देखि नजरबन्दमुक्त गरिदिनु भनी जिल्ला प्रशासनले लेखेको पत्र पुन कारागार काभ्रेमा प्राप्त भएको । कारागारले निजलाई नजरबन्द मुक्त भएको भनी ऐ. ४ गते अर्को पत्र लेखेको ।
 - यसपछि पुनः जिल्ला प्रशासन कार्यालयले मिति २०६२।१।११ देखि नजरबन्दमा राख्नु भनी कारागार काभ्रेलाई पत्राचार गरेको ।
 - मिति २०६३।१।२९ गते जिल्ला प्रशासन कार्यालयले कारागार काभ्रेलाई नजरबन्द मुक्त गरिदिनु भनी पत्राचार भएको ।
 - ऐ. मितिमा निजलाई रिहा गरी निजको ले बुझी लगेको भनी सही गराएको कागजको प्रतिलिपि संलग्न भएको देखियो ।
३. माथि उल्लिखित कागजात प्राप्त भएपछि आयोगबाट पीडितसँग सम्पर्क गरी निजलाई गैरकानुनी थुनामा राखेको भनिएको सम्बन्धमा बयान समेत लिएको रहेछ । आयोगबाट ... गते लिइएको बयानमा- “निजले आफूलाई २०६०।८।९ गते विहान अन्दाजी ९:०० बजे सेनाले काठमाडौं, कोटेश्वरबाट पक्राउ गरेको हो । पक्राउपछि सोही दिन भकुन्डेबेंसी पुर्चाई आँखामा पट्टी बाँधी विना पक्राउ र थुनुवा पुर्जी नेपाली सेनाको ९ नं. बाहिनीभिन्न १६ दिनसम्म राखियो । १६ दिनपछि नेपाली सेना शत्रुमर्दन गुल्म धुलिखेलमा तारिखमा हाजिर हुने गरी रिहा गरे । शत्रुमर्दन गुल्ममा तारिख लिन जाँदै गर्दा २०६१ सालको वैशाख महिनामा सो गुल्मका सेनानी (मेजर) कृष्णबहादुर थापा समेतको टोलीले पुनः बनेपा नजिक बुडोलबाट पक्राउ गरे । पक्राउपछि तिन

दिन शत्रुमर्दन गुल्ममा राखे । त्यहाँ तिन दिन राखेर नेपाली सेनाको गोरखनाथ गण पनौती लगे । सो गणमा ४, ५ महिनासम्म राखे । उक्त गणमा यातना दिने कार्य भयो । गणका गणपति बाबुराम थापाले मसाज गर्न लगाए । यातनाको कारण हालपनि शरीरमा खतहरू छन् । मलाई सेनाहरूले सेनाकै पोसाक लगाएर गस्तीमा समेत हिँडाए । गस्ति अवधिमा माओवादी देखाउन नसकेको भन्दै त्यहाँपनि कुटपिट गर्दथे । लामो समयसम्म सो गणमा राखी २०६१ सालको मंसिर पुस महिनातिर कारागार कार्यालय धुलिखेलमा पठायो । त्यहाँ पुऱ्याएपछि मात्र थुनुवा पुर्जी दियो । शत्रुमर्दन गुल्ममा कसैसँग पनि भेट गर्न दिएन । गोरखनाथ गणमा पनि लामो समयसम्म कसैसँग भेटघाट गर्न दिएन । तर आइसिआरसीको टोलीले २०६१ सालको दसै अगाडि मलाई गणमा भेटेपछि भने घरपरिवारसँग करिब १० दिनमा एकपटक भेटघाट गर्न दिन थालेको थियो । कारागारमा पुऱ्याइसकेपछि मलाई २०६३ सालको वैशाख २९ गते गैरकानुनी थुनाबाट रिहा गरियो ।

४. सुरक्षाकर्मीले पक्राउ गरी हिरासत राख्नुपूर्व मलाई कुनै रोग थिएन । तर, पक्राउपछि निजहरूले दिएको यातनाको कारण रिहा भइसकेपछि हालसम्म पनि जिउ दुख्ने, छाती दुख्ने, चिसो हुँदा घुँडाका जोर्नीहरू दुख्ने, अहिले पनि प्रहरी र सेनालाई देखा तर्सिने, सपनामा चिच्याउने जस्ता लक्षणहरू कायमै छन् । गैरकानुनी रूपमा लामो समय थुनामा राख्ने र यातना दिने कार्यमा संलग्न नेपाली सेना र गोरखनाथ गणमा रहँदा मलाई कुटपिट गर्ने बल्लु भन्ने प्रहरीलाई समेत

कारबाही र म पीडितलाई क्षतिपूर्तिको लागि सिफारिस गरी पाऊँ” भनी उल्लेख भएको रहेछ ।

५. माथि उल्लिखित विभिन्न तथ्यहरूको आधारमा निजको थुना गैरकानुनी हो, होइन ? र गैरकानुनी थुनामा राखिएको भएमा पीडितलाई क्षतिपूर्ति र दोषीलाई कानुनी कारबाही हुनु पर्ने हो, होइन भन्ने विषयमा निर्णय दिनुपर्ने देखियो ।
६. यसमा निर्णयतर्फ विचार गर्दा पीडित भनिएका ...लाई २०६० मंसिर १० गते सुरक्षाकर्मीले पक्राउ गरी गैरकानुनी थुनामा राखेको भनी यस आयोगमा दर्ता हुन आएको उजुरी, उजुरी प्राप्त भएपछि आयोगले निजको पक्राउको सम्बन्धमा जिल्ला प्रशासन कार्यालय काठमाडौँ र जिल्ला प्रशासन कार्यालय काभ्रेपलान्चोकमा गरेको पत्राचार र ती कार्यालयहरूले जवाफ नदिएको अवस्था, पक्राउ परी हिरासतमा राखेको अभिलेखबाट नदेखिएको भन्ने प्रहरीको भनाइ भए पनि पक्राउ नै गरेको छैन भनी आयोगलाई जवाफ दिन नसकेको अवस्था, निज पक्राउ परेको समयमा यस प्रकारका सयौँ घटनाहरू भइरहेको तत्कालीन अवस्था समेतले निजलाई गैरकानुनी रूपमा पक्राउ गरी गैरकानुनी थुनामा राखेको होइन भन्न सक्ने अवस्था देखिएन । साथै जिल्ला प्रशासन कार्यालय काभ्रेले कारागार शाखा धुलिखेललाई मिति २०६१।१।१२ गते च.नं. ... बाट लेखेको पत्रमा निजलाई १२ गतेभन्दा पहिले शत्रुमर्दन गुल्म धुलिखेलमा राखिएकोमा सो मितिदेखि मात्र कारागार शाखा धुलिखेलमा राखिएको देखिएको भनी पत्रमा उल्लेख भएको अवस्था र

निज पीडितले आयोगसमक्ष उपस्थित भई गरिदिएको बयान कागजबाट समेत निजलाई सुरक्षाकर्मीले २०६० मंसिर १० देखि १६ दिन र २०६१ वैशाख महिनादेखि २०६३ वैशाख २९ गतेसम्म गैरकानुनीरूपमा पक्राउ गरी गैरकानुनी थुनामा राखेको देखिन आयो ।

७. साथै उल्लिखित तथ्य र विश्लेषणहरूको आधारमा आरोपीहरूबाट ... को मानव अधिकार उल्लङ्घन गरेको देखियो । तत्कालीन नेपाल अधिराज्यको संविधान २०४७ को धारा १४ ले कुनै पनि व्यक्तिलाई पक्राउ गर्दा पक्राउको कारण सहितको जानकारी गराउनु पर्ने, पक्राउ गरेको २४ घण्टाभित्र मुद्दा हेर्नेअधिकारी समक्ष उपस्थित गराउनु पर्ने तथा अनुसन्धान, तहकिकात वा पुर्पक्षको सिलसिलामा वा अरु कुनै किसिमले थुनामा रहेको कुनै पनि व्यक्तिलाई शारीरिक वा मानसिक यातना नदिइने, निर्मम, अमानवीय वा अपमानजनक व्यवहार नगरिने भनी गरिएका मौलिक हक सम्बन्धी व्यवस्था विपरीत निजलाई गैरकानुनी रूपमा थुनामा राखी निजको मौलिक तथा संवैधानिक हकमा प्रत्यक्ष असर परेको देखिन्छ । सरकारी मुद्दा सम्बन्धी ऐन २०४९ को दफा १४ ले कुनै पनि व्यक्तिलाई कुनै अपराधको सम्बन्धमा तहकिकात गर्ने प्रहरी कर्मचारीले अपराधमा संलग्न रहेको शङ्का गर्नुपर्ने मनासिब कारण भएमा पक्राउ गर्नसक्ने र त्यसरी पक्राउ गरिएको व्यक्तिलाई पक्राउको कारण सहितको सूचना नदिई थुनामा राख्न नपाइने व्यवस्था प्रस्ट रूपमा गरिरहेको सन्दर्भमा उक्त व्यवस्थाको पनि उल्लङ्घन भएको छ । दफा १५(१) मा कुनै पनि व्यक्तिलाई अपराधको तहकिकातको लागि चौबिस

- घण्टाभन्दा बढी थुनामा राख्न नहुने र राख्ने पर्ने भएमा पनि ऐ. दफाको उपदफा २ बमोजिम अदालतबाट म्याद थप गरी बढीमा २५ दिनसम्म मात्र थुनामा राख्न पाउनेमा यस उजुरीका पीडितलाई लामो समयसम्म गैरकानुनी थुनामा राख्ने कार्यले निजको प्रचलित नेपाल कानूनले प्रदान गरेका मानव अधिकार सम्बन्धी अधिकारहरूको प्रचलन गर्ने कार्यमा गम्भीर आघात परी मानव अधिकार हनन भएको देखियो । साथै आरोपीहरूबाट भएको यस कार्यले सर्वोच्च अदालतबाट “२४ घण्टाभित्र म्याद थप नगरेको र पछि अदालतबाट पुर्पक्षका क्रममा थुनामा राख्ने आदेश भए पनि अधिको अवैध थुनाको निरन्तरता भएको हुँदा बन्दी प्रत्यक्षीकरणको आदेश जारी हुने” (चैतन्य ब्रह्मचारी विरुद्ध जिल्ला प्रहरी कार्यालय धनुषा समेत, २०४७ सालको रिट नं. १३७५ (२०४८।१२।२४) भनी जारी भएको आदेशको समेत उल्लङ्घन हुन गएको देखिन्छ । यसको साथै नागरिक तथा राजनीतिक अधिकार विषयक अनुबन्ध १९६६ को धारा ९ मा भएको स्वेच्छाचारी पक्राउ तथा थुना सम्बन्धी व्यवस्थाहरूको बेवास्ता गरी स्वेच्छाचारी स्वतन्त्रताबाट वञ्चित गरिएको पाइयो । महासन्धिमा उल्लेख भएको व्यवस्था विपरीत आरोपीबाट भएको कार्यबाट नेपाल सन्धि ऐन २०४७ को दफा ९ को समेत उल्लङ्घन हुन गएको देखिन्छ ।
८. साथै उल्लिखित तथ्यगत एवम् कानुनी विश्लेषणबाट निज ... लाई २०६० मंसिर १० देखि १६ दिन र २०६१ वैशाख देखि २०६३ वैशाख २९ गतेसम्म राखिएको थुना गैरकानुनी भएको हुँदा निजको मानव अधिकार उल्लङ्घन भएको अवस्थामा

श्री राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगको

निर्णय

माननीय अध्यक्ष श्री केदारनाथ उपाध्याय
माननीय सदस्य श्री रामनगिना सिंह
माननीय सदस्य श्री गौरी प्रधान

संवत् २०६४ सालको उजुरी नं :
४३४६।८११।०६५ के.का।

मानव अधिकार उल्लङ्घनको विषय:- धम्की
र विस्थापन ।

सशस्त्र समूहहरूले चन्दा माग गरी पटक-पटक दिएको धम्की र सो सशस्त्र समूहले दिएको धम्की विरुद्ध स्थानीय प्रशासनबाट शान्ति सुरक्षाको प्रभावकारी व्यवस्था मिलाउन नसक्दा निज र निजको परिवार बसोबास गरिरहेको स्थान जि. बारा ... बाट विस्थापित भएको देखियो । सोही कारणबाट निजले जिल्ला सदरमुकाममा व्यावसाय गरिरहेको स्थान समेत ... छोडी विस्थापित भई हिँड्नु परेको देखियो । यसबाट नेपालको अन्तरिम सविधान २०६३ को धारा १२ विपरीत निजलाई आफू बसोबास गरिरहेका स्थानमा बसोबास गर्न र पेसा, रोजगार गर्न पाउने, धारा १५ विपरीत सम्पत्ति भोग गर्ने र सम्पत्तिको अन्य कारोबार गर्ने मौलिक हकबाट समेत वञ्चित गरेको होइन भन्न सकिने अवस्था देखिएन । (प्रकरण नं. १२)

राज्यले विस्थापित भएको कुनै पनि विस्थापित व्यक्तिको सुरक्षा, स्वास्थ्य लगायतका सुविधा सहितको वैकल्पिक आवासको व्यवस्था गर्नुपर्ने, पर्याप्त क्षतिपूर्ति दिनुपर्ने लगायतका कुनै पनि कार्य सरकारबाट भएको नदेखिँदा निजको मानव अधिकार हनन भएको हैन भनी भन्न सकिने अवस्था देखिएन । (प्रकरण नं. १३)

माथि उल्लिखित उजुरीको सङ्क्षिप्त विवरण र उजुरी संलग्न कागजात तथा उजुरी उपर भएको कारवाहीको विवरण ब्यहोरा यस प्रकार रहेछ ।

१. जि. बारा ... वडा नं. ... निवासी ...लाई जनतान्त्रिक तराई मुक्तिमोर्चा बाराका इन्चार्ज विराट भन्ने विनोद कुशवाह, संयुक्त जनतान्त्रिक मोर्चा बाराका सदस्य शेखर सिंह, मधेसमुक्ति टाइगरका कार्यकर्ता रमेश यादव र ऐ.ऐ. का ऐ. विशाल यादव समेतले २०६४ भदौ २० गतेदेखि पुस २७ गतेसम्म पटक-पटक जिल्ला छाड्ने, लाखौं नगद चन्दा माग्ने, घर परिवारमा फोन गरी धम्की दिने, घरको आसपासमा ल्याएर बम विष्फोट गराउने, तथा गोली हानी मारी दिने भनी धाक-धम्की दिएको, धाक-धम्कीका कारण आफ्नो र परिवारका सदस्यहरूको बाँचन पाउने अधिकार जोखिममा रहेको र बसोबास र पेसा व्यावसाय गरेर बसिरहेको स्थानबाट विस्थापित हुनुपर्ने अवस्था आएकाले निर्भीक भएर बाँचन र पेसा व्यावसाय गर्न एवम् स्वतन्त्र रूपमा हिँडडुल गर्न पाऊँ भनी यस आयोगमा २०६४ पुस ३० गते उजुरी दर्ता गराउनु भएको रहेछ ।

२. आयोगमा उजुरी दर्ता हुन आएपछि सो सम्बन्धमा के कसो भएको हो ? निज र निजको परिवारको शान्ति सुरक्षा र मानव अधिकार रक्षार्थ तहाँ कार्यालयबाट आवश्यक के पहल भइरहेको छ ? नागरिकको शान्ति सुरक्षा र मानव अधिकारको रक्षार्थ आवश्यक कारवाही गरी सो यथार्थ जानकारी आयोगलाई यथाशीघ्र छिटो उपलब्ध गराई दिन जिल्ला प्रशासन कार्यालय बारा, कलैयामा पत्राचार गरी गृह मन्त्रालय र जिल्ला प्रहरी कार्यालय बारालाई २०६४ पुस ३० गते नै बोधार्थ दिईएको रहेछ ।
३. उक्त घटना सम्बन्धमा जिल्ला विकास समिति बाराले निज उजुरकर्ता ... लाई तराईमा कार्यरत सशस्त्र समूहहरू तराई मुक्ति मोर्चा (गोइत), संयुक्त जनतान्त्रिक तराई मुक्ति मोर्चा (ज्वाला सिंह) र तराई टाइगर लगायतका समूहहरूले ठुलो परिमाणमा चन्दा माग्दै आइरहेका र माग अनुसारको चन्दा नदिएमा वहाँ र वहाँको परिवारजन समेतलाई भौतिक कारवाही गरी सफाया गरी दिनेसम्मको अन्तिम धम्की तथा चेतावनी दिँदै आइरहेको कारणले वहाँ आफ्नो घर व्यावसाय स्थल छाडी यस जिल्लाबाट विस्थापित हुनु भएको भनी प्रमाणित गरिदिएको रहेछ । उक्त प्रमाणित कागजातको प्रतिलिपि मिसिल संलग्न रहेछ ।
४. आयोगको पत्रको जवाफ तत्काल जिल्ला प्रशासन कार्यालय र जिल्ला प्रहरी कार्यालयबाट प्राप्त भएको मिसिलबाट देखिएन । गृह मन्त्रालयले जिल्ला प्रशासन कार्यालयलाई आवश्यक कारवाहीबारे यथार्थ जानकारी राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगलाई उपलब्ध गराई दिनू भनी २०६४ माघ ८ गते गरेको पत्राचारको बोधार्थ पत्रसम्म आयोगमा प्राप्तभई मिसिल संलग्न गरिएको रहेछ ।
५. आयोगबाट पत्राचार गरिएका निकायहरूबाट पत्रको जवाफ लामो समयसम्म पनि प्राप्त हुन नआएपछि पुनः २०६८ पुस ५ गते १० दिनको म्याद दिई जिल्ला प्रशासन कार्यालयमा पत्राचार भएको रहेछ । उक्त ताकेता पत्रपछि जिल्ला प्रशासन कार्यालयले २०६९ जेठ १६ गते जवाफ पठाई माथि उल्लिखित आरोपी समूहहरूको धम्की र चन्दाको कारण निज उजुरवाला आफ्नो बासस्थान र पेसा व्यवसाय गरिरहेको स्थल छोडी विस्थापित भई काठमाडौंमा बसोबास गर्दै आउनु भएको व्यहोरा उल्लेख गरेको रहेछ ।
६. जिल्ला प्रशासन कार्यालयबाट प्राप्त जवाफ साथ जिल्ला प्रहरी कार्यालय बाराबाट २०६९ जेठ १४ गते यस घटना सम्बन्धमा गरिएको सरजमिन मुचुल्का समेत संलग्न रहेछ । जिल्ला प्रहरी कार्यालय मातहत ...बाट भएको उक्त सरजमिन मुचुल्कामा "... तथा ... लाई सशस्त्र समूहहरूबाट धाक-धम्की दिने, ठुलो स्केलमा चन्दा माग गर्ने, चन्दा नदिएमा बालबच्चा तथा परिवारको अपहरण तथा भौतिक सफाया गरी दिने तथा यस जिल्लामा नबस्नको लागि व्यापक दबाव दिने गरेको कारणले निज ... बाध्यभई यस बारा जिल्ला ... बाट परिवार सहित विस्थापित भई हाल काठमाडौंमा बसोबास गर्दै आउनु भएको ठिक साँचो हो" भनी उल्लेख भएको रहेछ ।

७. मिसिल अध्ययन गरी हेर्दा २०६४ जेठ ६ गते निज ... को नाममा “आर्थिक सहयोग सम्बन्धमे” भनी नेपालमा उच्च वर्गीय... जाति ... अहङ्कारवादी ब्राह्मणवादीको एकाधिकारवादी नीतिको घोर विरोध गर्दै पत्रमा ... “राजनीतिक दलौं एवम् पहाडी शासक, शोसक एवम् उत्पीडक वर्गद्वारा चलाया जाने वाला दमन, शोषण भेदभाव, नवउपनिवेशवादी, साम्राज्यवादी, विस्तारवादी एवम् मधेसकी अखण्डता विरोधी साजिशपूर्ण गलत मतियारका ठोस एवम् सशस्त्र जबाफ देने हेतु युद्ध सामग्री और मजबुत शैत्य तालिम के लिए आर्थिक सहयोग स्वरूप” भन्दै सात दिनभित्र रू. ५,००,०००। (पाँच लाख रुपियाँ) चन्दा माग गरेको मधेस मुक्ति टाइगर्स (मधेसी टाइगर) को लेटर हेडमा क्षेत्रीय इन्चार्ज विशाल, जिल्ला इन्चार्ज मोहन सिंह र केन्द्रीय संयोजक राजनले हस्ताक्षर गरेको पत्रको फोटोकपी पनि मिसिल संलग्न रहेको पाइयो ।
८. यसरी उल्लिखित तथ्यहरूको अध्ययनबाट उजुरीमा उल्लेख भए बमोजिम निज ... लाई सशस्त्र समूहहरूबाट धाक-धम्की दिएको हो, होइन ? सोही कारणबाट विस्थापित हुनु भएको हो, होइन ? निजको स्वतन्त्रतापूर्वक पेसा व्यावसाय गर्न पाउने र जीवनको अधिकारको स्थानीय प्रशासनबाट संरक्षण हुन सकेको हो, होइन ? र निज पीडितको मानव अधिकार रक्षार्थ आयोगबाट कुनै सिफारिस गर्नुपर्ने, नपर्ने के हो ? सो विषयमा ठहर गर्नुपर्ने देखियो ।
९. यसमा निर्णयतर्फ विचार गर्दा प्रस्तुत उजुरीमा ठहर हुनुपर्ने पहिलो विषय ... र निजको परिवारलाई माथि प्राप्त तथ्यहरूको विश्लेषणबाट विपक्षी खण्डमा नाम उल्लेख भएका सशस्त्र समूहहरूले धाक-धम्की दिएको देखिन्छ । निजसँग रू. ५००,०००। (पाँच लाख रूपैया) माग गरी मधेस मुक्ति टाइगर्स (मधेसी टाइगर) ले २०६४ जेठ २ गते लेखेको पत्र, पत्रमा उल्लेख भएको भाषा र सो पत्रमा भएको सो समूहका क्षेत्रीय इन्चार्ज विशाल, जिल्ला इन्चार्ज मोहन सिंह र केन्द्रीय संयोजक राजनको हस्ताक्षरले यस तथ्यलाई पुष्टि गरेको अवस्था छ । साथै जिल्ला विकास समिति बाराले ... गते प्रमाणित गरिदिएको कागजातमा तराई मुक्ति मोर्चा (गोइत), संयुक्त जनतान्त्रिक तराई मुक्ति मोर्चा (ज्वाला सिंह), तराई टाइगर लगायतका समूहहरूले ठुलो परिणाममा चन्दा माग गर्दै आएका र चन्दा नदिएमा वहाँ र वहाँको परिवारजन समेतलाई भौतिक कारवाही गरी सफाया गरी दिनेसम्मको धम्की तथा चेतावनी दिएको भनी उल्लेख भएको ब्यहोराले पनि निज ... लाई सशस्त्र समूहहरूले धाक-धम्की दिएको होइन भनी अनुमान गर्न सकिने देखिएन । जिल्ला प्रशासन कार्यालय बाराको गतेको च.नं. ... को पत्रमा उल्लेख भएको “संयुक्त जनतान्त्रिक मुक्ति मोर्चा, मधेसी मुक्ति टाइगर तथा जनतान्त्रिक तराई मुक्ति मोर्चा समेतले धाक-धम्की दिई जिल्ला छाड्न बाध्य बनाएको”भनी आयोगमा मिति २०६९ जेठ २४ गते प्राप्त पत्रबाट त सो कुरा थप पुष्टि

- हुन आएको छ । प्रहरीबाट २०६९ जेठ १४ गते भएको मुचुल्कामा पनि जिल्ला प्रशासन कार्यालयको पत्रमा उल्लेख भएको व्यहोरा नै दोहोरिएको अवस्थामा निज ...लाई सशस्त्र समूहहरूबाट धाक-धम्की दिएको देखियो ।
१०. ठहर हुनुपर्ने दोस्रो प्रश्नको सन्दर्भमा विश्लेषण गर्दा माथि उल्लेख भए बमोजिम निज ... लाई सशस्त्र समूहले धाक-धम्की दिएको अवस्था, मधेसी टाइगरको पत्रमा सात दिनभित्र चन्दा माग गरी लेखिएको पत्र, उक्त पत्र लेखिएको समयमा मधेस क्षेत्रमा भइरहेको सशस्त्र समूहहरूको आपराधिक क्रियाकलाप समेतबाट निज ... सशस्त्र समूहहरूले धाक-धम्कीको कारण आफ्नो बसोबास र पेसा व्यवसाय गरेर बसिरहेको स्थान छोडेर बाध्यतापूर्वक हिँड्नु परेको देखिन्छ । उक्त अनुमानलाई जिल्ला विकास समिति बाराको माथि उल्लिखित मितिको प्रमाणित गरिदिएको पत्र, जिल्ला प्रहरी कार्यालय बाराको पत्रमा सशस्त्र समूहहरूका कारण बाध्य भई जिल्ला छोडेर विस्थापित भई हिँड्नु परेको देखिन्छ । यसको साथै सो कार्यालयले गरेको सरजमिन मुचुल्का र जिल्ला प्रशासन कार्यालय बाराको माथि उल्लिखित मितिको पत्रमा उल्लेख भएको व्यहोराले पनि निज ... सशस्त्र समूहहरूको ज्यान मार्ने तथा सफाया गर्ने धम्कीका कारण बाध्य भई आफ्नो वासस्थान र पेसा व्यवसाय गरिरहेको स्थानबाट आन्तरिक रूपमा विस्थापित भई हालसम्म पनि काठमाडौँमा नै बसिरहेको र निज सशस्त्र समूहहरूको धाक-धम्कीको कारणबाट नै विस्थापित भएको देखियो ।
११. निजको स्वतन्त्रतापूर्वक पेसा व्यावसाय गर्न पाउने र जीवनको अधिकारको स्थानीय प्रशासनबाट संरक्षण हुन सकेको हो, होइन? भन्ने तेश्रो ठहर गर्नुपर्ने विषयमा विश्लेषण गर्दा निज उजुरकर्तालाई २०६४ जेठ ६ गतेदेखि पटक-पटक गरी कम्तीमा पनि ८ पटक सशस्त्र समूहले निजको परिवारलाई समेत मारी दिनेसम्मको धाक-धम्की दिने, चन्दा माग गर्ने, २०६४ पुस ८ र २७ गते घर नजिकमा आएर बम विष्फोट गराउने, घरमा नै आएर गोली हान्ने प्रयास गरेको भनी उजुरीमा उल्लेख हुन आएको । सो सम्बन्धमा गृह मन्त्रालयले जिल्ला प्रशासन कार्यालय बारालाई २०६४ माघ ८ गते नै ती घटनाको बारेमा कारवाही गरि यथार्थ जानकारी गराउनु भनी पत्राचार गरेको, निजलाई दिएको भनिएको धम्की, भौतिक कारवाही गरी सफाया गरी दिने अन्तिम चेतावनी भएको भन्ने जिल्ला विकास समिति बाराले गरिदिएको प्रमाणित कागजातले पनि निज ... लाई गम्भीर किसिमको धम्की भई सहज अवस्थामा मानव अधिकारको उपभोग गर्न नसकेको देखिन्छ । स्वयं जिल्ला प्रहरी कार्यालयको सरजमिन मुचुल्का एवम् जिल्ला प्रशासन कार्यालयको सरजमिन मुचुल्कामा समेत चन्दा नदिएमा बालबच्चा परिवारको अपहरण गर्ने धम्की दिई जिल्ला छाड्न बाध्य बनाएकोले निज ... बाध्यभई परिवार सहित विस्थापित भई हाल काठमाडौँमा बसोबास गर्दै आएको भनी लेखिदिएको पत्रले निज बाध्य भई विस्थापित भएको र स्थानीय प्रशासनले शान्ति सुरक्षाको प्रभावकारी व्यवस्था मिलाउन नसकेको देखिन्छ ।

१२. माथि उल्लिखित तथ्य एवम् विश्लेषणबाट निज ... लाई सशस्त्र समूहहरूले चन्दा माग गरी पटक-पटक दिएको धम्की र सो सशस्त्र समूहले दिएको धम्की विरुद्ध स्थानीय प्रशासनबाट शान्ति सुरक्षाको प्रभावकारी व्यवस्था मिलाउन नसक्दा निज र निजको परिवार बसोबास गरिरहेको स्थान जि. बारा ... बाट विस्थापित भएको देखियो । सोही कारणबाट निजले जिल्ला सदरमुकाममा व्यावसाय गरिरहेको स्थानसमेत... छोडी विस्थापित भई हिँड्नु परेको देखियो । यसबाट नेपालको अन्तरिम संविधान २०६३ को धारा १२ विपरीत निजलाई आफू बसोबास गरिरहेका स्थानमा बसोबास गर्न र पेसा, रोजगार गर्न पाउने, धारा १९ विपरीतसम्पत्ति भोग गर्ने र सम्पत्तिको अन्य कारोबार गर्ने मौलिक हकबाट समेत वञ्चित गरेको होइन भन्न सकिने अवस्था देखिएन ।

१३. यस बाहेक मानव अधिकारको विश्वव्यापी घोषणा पत्र १९४८ को धारा १२ मा उल्लेख भएबमोजिम निजको प्रतिष्ठा तथा ख्यातिमा गैरकानुनी आक्रमण भएको र राज्यबाट त्यस विरुद्धकानुनी संरक्षण हुन नसकेको धारा १३ मा उल्लेख भए बमोजिम राष्ट्रको सिमानाभित्र आवत जावत गर्ने तथा आवास रोज्न पाउने स्वतन्त्रताबाट वञ्चित गरिएको, आर्थिक सामाजिक तथा साँस्कृतिक अधिकार विषयक अनुबन्ध १९६६ को धारा १(२) तथा नागरिक तथा राजनीतिक अधिकार विषयक अनुबन्ध १९६६ को धारा १(२) विपरीत निजलाई आफ्नो र आफ्नो परिवारको जीवन धान्ने उपायबाट वञ्चित गरिएको

पाइयो । साथै यसै अनुबन्धको धारा ९ ले प्रत्याभूत गरेको स्वतन्त्रता र सुरक्षाको अधिकारबाट समेत वञ्चित गरी निजको मानव अधिकार हनन गरेको देखियो । संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय आन्तरिक विस्थापन सम्बन्धी निर्देशक सिद्धान्त १९९८ बमोजिम राज्यले विस्थापित भएको कुनै पनि विस्थापित व्यक्तिको सुरक्षा, स्वास्थ्य लगायतका सुविधा सहितको वैकल्पिक आवासको व्यवस्था गर्नुपर्ने, पर्याप्त क्षतिपूर्ति दिनुपर्ने लगायतका कुनै पनि कार्य सरकारबाट भएको नदेखिँदा निजको मानव अधिकार हनन भएको हैन भनी भन्न सकिने अवस्था देखिएन ।

उल्लिखित तथ्यगत तथा कानुनी विश्लेषणबाट निज ... लाई तत्कालीन समयमा सशस्त्र समूहले धाक-धम्की दिएको कारण निज विस्थापित भएको देखिए पनि वर्तमान अवस्थामा परिवर्तन भई सकेको र हाल उनी काठमाडौँ... मा बसोबास गरी आएको भन्ने बुझिँदा निजको हकमा जनतान्त्रिक तराई मुक्तिमोर्चा, संयुक्त जनतान्त्रिक मोर्चा, मधेस मुक्ति टाइगर्स, तथा जनतान्त्रिक तराई मुक्ति मोर्चा (गोइत) समेतका बारा जिल्लामा कार्यरत हतियारधारी समूहले २०६४ भदौ २० गतेदेखि हालसम्म पटक-पटक बारा जिल्ला छाड्न, लाखौँ रुपियाँ नगद चन्दा उपलब्ध गराउन दवाव दिने, घरमा फोन गरी परिवारलाई धम्की दिने, घर नजिक बम विष्फोट गराउने तथा गोली हान्ने भनी घरमा आई धम्की दिएकोले बसोबास गरिरहेको स्थानबाट विस्थापित हुनुपर्ने अवस्था आएकोले आयोगबाट पहल गरी पाऊँ भनी २०६४ पुस ३० गते आयोगमा उजुरी दर्ता

हुन आएको देखियो । यसमा निज ... लाई संयुक्त जनतान्त्रिक मुक्ति मोर्चा, मधेस मुक्ति टाइगर्स तथा जनतान्त्रिक तराई मुक्ति मोर्चा समेतले धाक-धम्की दिई जिल्ला छाड्न बाध्य बनाएकोले निज ... बाध्य भई परिवार सहित विस्थापित भई हालसम्म पनि काठमाडौंमा बसोबास गर्दै आएको भनी जिल्ला प्रशासन कार्यालय बारा र जिल्ला प्रहरी कार्यालय बाराको पत्र समेतबाट देखिन्छ । तसर्थ निजको पर्याप्त शान्ति सुरक्षाको

व्यवस्था मिलाउन गृह मन्त्रालय र जिल्ला प्रशासन कार्यालय बारालाई लेखि पठाउने ।

तयार गर्ने: श्यामबाबु काफ्ले, मानव अधिकार अधिकृत

.....

सदस्य

सदस्य

अध्यक्ष

इति संवत् २०६९ साल भदौ ११ गते रोज २ शुभम्...।

श्री राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगको

निर्णय

माननीय अध्यक्ष केदारनाथ उपाध्याय

माननीय सदस्य रामनगिना सिंह

माननीय सदस्य गौरी प्रधान

संवत् २०६० सालको उजुरी नं :

१२०६।५५।०६५ के.का. ।

मानव अधिकार उल्लङ्घनको विषय:-

गैरकानुनी थुना र यातना ।

हिरासतभित्र हातहतियार सहितका प्रहरी नियन्त्रणमा रहेको निःशस्त्र व्यक्तिले आफूलाई यातना दिएको प्रमाण स्वयंले प्रमाणित गर्ने कार्य वास्तवमा नै कठिन र अव्यावहारिक कार्य हो । साथै हिरासत बाहिर रहेको अनुसन्धान गर्ने निकायलाई पनि हिरासतमा राख्ने निकायले अनुसन्धानमा सहयोग नगरेको अवस्थामा यस्तो कार्यको प्रमाण प्राप्त गर्नु चुनौतीपूर्ण कार्य हो । यस अवस्थामा पनि अनुसन्धान गर्ने निकायले गरेका कतिपय गैरकानुनी कार्यहरूको आधारमा यस्ता प्रमाणहरू प्राप्त गर्न नसकिने पनि होइन । (प्रकरण नं. १६)

हालसम्म पनि वेलावेलामा निजको नाकबाट रगत बगिरहनु, चिसो भयो भने नाक अस्वाभाविक रूपमा दुख्नु, अहिलेसम्म पनि नाक पूर्वावस्थामा आउन नसक्नु, प्रस्टसँग कान राम्ररी सुन्न नसक्नु, सपनामा डर लाग्नु, पिटिरहेको देख्नु, भुसङ्ग व्युँभन्नु जस्ता लक्षणहरूले पनि पीडितलाई गैरकानुनी रूपमा हिरासतमा राखिएको अवस्थामा यातना दिएको होइन भनी भन्न सकिने देखिएन । (प्रकरण नं. १८)

माथि उल्लिखित उजुरीको सङ्क्षिप्त विवरण र उजुरी संलग्न कागजात तथा उजुरी उपर भएको कारवाहीको विवरण ब्यहोरा यस प्रकार रहेछ ।

१. सोलुखुम्बु जिल्ला ... गाविस वडा नं. ... स्थायी घर भई काठमाडौं... बस्ने वर्ष १५ को ... लाई मिति २०६०।०६।१० गते सादा पोसाकमा रहेका प्रहरीहरूले काठमाडौं महाराजगन्जबाट पक्राउ गरी तत्कालीन जिल्ला प्रहरी कार्यालय हनुमानढोकाको हिरासतमा गैरकानुनी थुनामा राखी परिवारलाई भेटघाट गर्न नदिई निजको नाक भाँचिने गरी यातना दिई राखेकोले रिहा गरी पाऊँ भनी सर्वोच्च अदालतमा रिट निवेदन दर्ता गरेको ब्यहोरा अनुरोध छ । त्यसरी सर्वोच्च अदालतमा रिट निवेदन दर्ता गरेपछि जिल्ला प्रहरी कार्यालय हनुमानढोकाले निजलाई सो कार्यालयको हिरासतबाट बेपत्ता पारेकोले खोजतलास समेत गरी निजको जीवन रक्षाको लागि पहल गरी पाऊँ भनी यस आयोगमा मिति २०६०।०६।१६ मा निजका ... र २०६०।०६।१७ मा नेपाल मानव अधिकार संगठनबाट उजुरी प्राप्त भई दर्ता नं. १२०६ मा उजुरीदर्ता हुन आएका रहेछन् ।

२. उजुरी आयोगमा दर्ता हुन आएपछि आयोगबाट च.नं. १२०६ संरक्षण २६८३ मिति २०६०।०६।२२ गते तत्कालीन जिल्ला प्रहरी कार्यालय हनुमानढोका काठमाडौंमा उजुरीमा उल्लेख भएको ब्यहोराको सम्बन्धमा के, कसो भएको हो ? सोको विवरण उपलब्ध गराइदिन भन्दै नेपाल प्रहरी मानव अधिकार इकाइलाई बोधार्थ तथा कार्यार्थ दिई पत्राचार गरिएको रहेछ । आयोगबाट गरिएको पत्राचारको जवाफ दिँदै जिल्ला प्रहरी कार्यालय काठमाडौं ए.टी. शाखाले

च.नं. ४५१ मिति २०६०।०९।०१ गते लेखेको पत्र आयोगमा ऐ. ३ गते प्राप्त हुँदा जिल्ला प्रहरी कार्यालय हनुमानढोका र मातहतका कार्यालयबाट समेत निज ... लाई पक्राउ नगरेको ब्यहोरा उल्लेख भएको रहेछ । तर पीडितका ... ले प्रहरीबाट पक्राउ नगरेको भनिएको ब्यहोरा भुट्टा हो, ...लाई हनुमानढोकाबाट तत्कालीन वडा प्रहरी कार्यालय बौद्धको हिरासतमा राखेको भन्ने बुझिएकोले उक्त हिरासतको अनुगमन गरी पाऊँ भनी यस आयोगमा पुनः मिति २०६०।१।४ मा अर्को पूरक निवेदन दर्ता गराउनु भएको रहेछ ।

३. पीडितका ... को पूरक निवेदन दर्ता हुन आएपछि यस आयोगका अधिकृत ... र ... को टोलीले ऐ. ९ गते तत्कालीन वडा प्रहरी कार्यालय बौद्धको अनुगमन गरेको मिसिल संलग्न अभिलेखबाट देखियो । अनुगमन टोलीले "... लाई जिल्ला प्रहरी कार्यालय काठमाडौंले मिति २०६०।६।१० देखि २०६०।८।१२ गतेसम्म जिल्ला प्रहरी कार्यालय हनुमानढोका र २०६०।८।१२ देखि २०६०।९।९ सम्म वडा प्रहरी कार्यालय बौद्धमा यातना सहित गैरकानुनी थुनामा राखेको देखिएको, यातनाको कारण ... को नाकको हड्डी भाँचिएको भनेको र टोलीले देख्दा निजको नाक बाङ्गो देखिएको, देब्रे कानबाट रगत आएको र सुन्न पनि नसक्ने भएको र पुस ९ गतेसम्म चिकित्सकसँग चेकजाँच समेत नगरेको भनी उल्लेख भएको" ब्यहोराको प्रतिवेदन मिसिल संलग्न रहेछ । यसको साथै आयोगको टोलीलाई वडा प्रहरी कार्यालय बौद्धका तत्कालीन प्रहरी निरीक्षक

शिशिरकुमार कर्माचार्यले असहयोग गरेको ब्यहोरा पनि उक्त प्रतिवेदनमा उल्लेख भएको पाइयो ।

४. मिसिल अध्ययनबाट निज ... लाई ९ गतेसम्म प्रहरी कार्यालय बौद्धमा राखिएको देखिए पनि त्यहाँबाट पुनः हनुमानढोका पुऱ्याई पुस १४ गतेसम्म हनुमानढोकामा राखी सोही दिन पीडितका ... साथीहरू ..., ... समेतका सामुन्नेबाट निज ... लाई जिल्ला प्रहरी कार्यालय हनुमानढोकाबाट प्रहरी भ्यानमा राखी बाहिर लिएर गएको आफूहरूले देखेको र कहाँ लगेको भनी कुनै जानकारी नगराएको हुँदा निजलाई यस पहिले पनि बेपत्ता पारेको र पुनः बेपत्ता पारी छोरालाई थप यातना दिई मार्नेसम्मको सम्भावना देखिएको हुनाले जीवन रक्षा गरी पाऊँ भनी यस आयोगमा पुनः पीडितका ... ले सोही दिन नै जानकारी गराएका रहेछन् ।
५. आयोगको टोलीले अनुगमन गरेर फर्की आएपछि २०६०।९।८ गते सर्वोच्च अदालतले ... को हकमा यस आयोगले गरेको अनुसन्धान कारबाहीको विवरण माग गरी पत्राचार गरेकोमा आयोगले अनुगमनको क्रममा प्राप्त गरेको माथि उल्लिखित ब्यहोराको जानकारी सहितको पत्र मिति २०६०।९।१४ गते सर्वोच्च अदालतसमक्ष पेस गरेको रहेछ ।
६. यसपछि यस घटना सम्बन्धमा जानकारी लिनको लागि आयोगबाट २०६० पुस १५ गते प्रहरी प्रधान कार्यालयमा पत्राचार गरी घटनाको सम्बन्धमा प्रहरी निरीक्षक शिशिरकुमार कर्माचार्यसँग केही कुरा बुझ्नुपर्ने भएकोले ३ (तिन) दिनभित्र

- आयोगमा उपस्थित गराई दिन पत्राचार भएको रहेछ । त्यसपछि प्रहरी निरीक्षक कर्माचार्यले आयोग समक्ष उपस्थित भई मिति २०६०।९।२२ गते “निज ... लाई उपत्यका अपराध अनुसन्धान शाखाबाट खटिएको टोलीले मिति २०६०।९।८ गते राति ९:३० बजे हनुमानढोकाको प्रहरीको भ्यानमा राखी वडा प्रहरी कार्यालय बौद्ध पुऱ्याएको हो । निजलाई किन पक्राउ गरिएको भन्ने जानकारी आफूलाई नभएको, ८ गतेभन्दा पहिले निज ... लाई कहाँ राखिएको थियो, थाहा भएन, निजलाई पुनः उपत्यका प्रहरी कार्यालय हनुमानढोकाबाट आएको भ्यान सहितको टोलीले वडा प्रहरी कार्यालय बौद्धबाट उपत्यका अपराध अनुसन्धान शाखा हनुमानढोकामा नै ऐ. ९ गते लगेको हो । ... लाई मौखिक आदेशमा बौद्धको थुनामा राखिएको हो” भनी बयान गरेका गरेका रहेछन् ।
७. प्रहरी निरीक्षकको बयानपछि निजलाई सोही मितिमा ... लाई वडा प्रहरी कार्यालयमा राख्दा सो प्रहरी कार्यालयले बुझि लिएको भर्पाईको प्रमाणित प्रतिलिपि अविलम्ब उपलब्ध गराउन भनी पत्राचार भएकोमा समयमा नै जवाफ प्राप्त नभएपछि २०६०।१०।८ गते पुनः ताकेता गरिएको रहेछ । ताकेतापछि वडा प्रहरी कार्यालयले २०६०।१०।९ गते अपराध अनुसन्धान शाखाले पुस ९ गते निज ... लाई वडा प्रहरी कार्यालयबाट बुझी लिएको भर्पाईको प्रतिलिपि यस आयोगमा प्राप्त हुन आएको मिसिल अध्ययनबाट देखियो ।
८. यस आयोगबाट मिति २०६०।१०।२२ र २०६०।११।१५ गते निज ... लाई उपत्यका अपराध अनुसन्धान शाखा हनुमानढोका र वडा प्रहरी कार्यालय बौद्धमा राख्न लगेको सम्बन्धमा कसको रोहबरमा, कुन मितिदेखि उक्त वडा प्रहरी कार्यालय बौद्धमा जिम्मा लगाई पठाइएको हो ? सोको भर्पाई तिन दिनभित्र पठाइदिनु भनी पत्राचार भएकोमा उपत्यका अपराध अनुसन्धान शाखाबाट २०६०।११।१९ गते यस आयोगमा जवाफ प्राप्त हुँदा निज ... लाई खड्ग भद्रकाली गाविस वडा नं. ६ बस्ने ... को नगद रू. ५० लाख चोरी भएको घटनामा २०६०।९।८ गते पक्राउ गरी ९ गते निजको आमाको जिम्मा लगाई पठाएको भनी जवाफ पठाएको रहेछ । तर, आयोगको टोलीले जिल्ला प्रहरी कार्यालयमा पुगी सो कार्यालयका प्रहरी निरीक्षक गङ्गा पन्तसँग सोध्दा सर्वोच्च अदालतको मिति २०६०।९।१८ गते बन्दीप्रत्यक्षीकरणको आदेश प्राप्त हुनुभन्दा पहिले रिहा गरिएको भनी आयोगको टोलीलाई बताएको पाइयो ।
९. प्रस्तुत उजुरीको अनुसन्धानको क्रममा निज ... लाई एडभोकेसी फोरमका कर्मचारीहरूले जिल्ला प्रहरी कार्यालय काठमाडौँमा गैरकानुनीरूपमा थुनामा राखेको अवस्थामा भेटेको भन्ने जानकारी पनि प्राप्त हुन आएपछि मिति २०६०।२।८ गते सो संस्थामा पत्राचार गरिएको रहेछ । संस्थाबाट मिति २०६१।२।११ गते प्रमाण सहित संलग्न गरी यस आयोगमा पठाएको जवाफमा निम्न ब्यहोराहरू उल्लेख भएको रहेछ । “निज

... लाई एड्भोकेसी फोरमका कानुन व्यावसायी ... समेतले मिति २०६०।८।१० गते जिल्ला प्रहरी कार्यालय काठमाडौंको हिरासतमा भेटेको । उक्त भेटघाटको क्रममा निजले २०६०।६।१० गते पक्राउ गरी सो कार्यालयको हिरासतमा यातना सहित राखेको भनी भनेको, निजसँग चोरी मुद्दाका अभियुक्तहरू ..., ... र कर्तव्य ज्यान मुद्दाका आरोपी ... समेत हिरासतमा रहेका । तर पुस १६ गते जिल्ला प्रहरी कार्यालयमा पुगी सोध्दा निज ... हिरासतमा नभएको भनी जिल्ला प्रहरी कार्यालयका अधिकृतहरूले जानकारी गराएका, १६ गतेसम्म निजको म्याद समेत नथपिएको र निजलाई केरकार शाखामा लगिएको भनी प्रहरीबाट नै जानकारी प्राप्त भएको, त्यसपछि केरकार शाखाका तत्कालीन डिएसपीसँग सोध्दा बन्दी प्रत्यक्षीकरणको रिटको जवाफ दिने नै छु, निज ... माथि अनुसन्धान भइरहेकोले आधिकारिक कुरा केही भन्न नमिल्ने तर ... हनुमानढोकामा नभएको भनी भन्नुभएको, त्यसपछि निज ... बेपत्ता हुन सक्ने भएकोले Amnesty International, OMCT / UN Special Rapporteur लाई सो विषयमा एड्भोकेसी फोरमले जानकारी गराउँदा ती निकायहरूले गम्भीर चासो व्यक्त गरेका, निज ... लाई कानुनी सहयोग गर्ने क्रममा मिति २०६०।९।१८ गते सर्वोच्च अदालतबाट बन्दीप्रत्यक्षीकरण जारी भएको भए पनि १७ गते नै प्रत्येक दिन हाजिर हुने गरी जिल्ला प्रहरी कार्यालय हनुमानढोकाबाट रिहा गरेको” भन्ने समेत ब्यहोराको जवाफ प्राप्त हुन आएको रहेछ ।

१०. प्रस्तुत घटनाको सम्बन्धमा उजुरवाला एवम् पीडितका ... ले २०६० माघ ७ गते आयोग समक्ष उपस्थित भई गरिदिएको बयानमा- “... लाई २०६०।६।१० गते महाराजगन्जबाट बिना पक्राउपुर्जी पक्राउ गरी जिल्ला प्रहरी कार्यालय हनुमानढोकामा पुऱ्याएको हो । निजको पक्राउ सम्बन्धमा पक्राउको तिन दिनपछि सो कार्यालयका तत्कालीन प्रहरी निरीक्षक गड्गा पन्तसँग बुझ्दा केही कुरा बुझ्नु छ भनी आफूले जवाफ पाएको । त्यसपछि पनि लगातार एक महिनासम्म जिल्ला प्रहरी कार्यालय काठमाडौंको हिरासतमा राखिएको । निज प्रहरी निरीक्षकले ... छुटाउने भए २० हजार रूपैया लिएर आएनू भनेको । त्यसपछि आफूले २०६०।८।४ गते सर्वोच्च अदालतमा बन्दीप्रत्यक्षीकरणको रिट निवेदन दर्ता गराएको । रिट निवेदनमा अदालतबाट म्याद जारी भएपछि २०६०।८।१२ गते ... लाई सो प्रहरी कार्यालयबाट बाहिर निकाली बेपत्ता पारिएको र पछि खोज्दै जाँदा वडा प्रहरी कार्यालय बौद्धमा पुऱ्याइएको जानकारी २०६०।८।१८ गते प्राप्त गरेको । त्यसपछि आफूले नियमित रूपमा वडा प्रहरी कार्यालय बौद्धमा पुगी पुस ८ गतेसम्म ... खाना पुऱ्याई खुवाएको तर ९ गते ... को ... ले खाना लिएर जाँदा ... लाई खाना समेत खान नदिई प्रहरी भ्यानमा राखी त्यहाँबाट फेरिबेपत्ता पारेको हो । त्यसपछि आफूहरूले सोधखोज गर्दै जाँदा ... लाई पुनः २०६०।९।११ गते जिल्ला प्रहरी कार्यालय हनुमानढोकामा भेटी खाना खुवाएको, त्यसपछि मिति २०६०।९।१५ गते वडा प्रहरी कार्यालय सोढखुट्टे पुऱ्याई

सो कार्यालयको हिरासतमा राखी त्यहाँबाट ऐ. १८ गते अन्दाजी दिनको ३:०० बजे पुन जिल्ला प्रहरी कार्यालय हनुमानढोका पुऱ्याई ... को ... लाई कागज गराई प्रत्येक दिन जिल्ला प्रहरी कार्यालय हनुमान ढोकामा हाजिर हुनुपर्छ भनी मौखिक रूपमा सुनाई रिहा गरेको” भनी उल्लेख गरेका रहेछन् ।

११. यस घटनामा २ डिसेम्बर २००३ मा एम्नेस्टी ईन्टरनेसनलले तत्कालीन प्रधानमन्त्री सूर्यबहादुर थापा र प्रहरी महानिरीक्षक श्यामभक्त थापा समेतका नाउँमा अर्जेन्ट एक्सन (Urgent Action) समेत जारी गरेको रहेछ ।

१२. उल्लिखित अवस्थामा प्रस्तुत उजुरी आयोगको एकल बैठकमा मिति २०६८।१०।२२ गते पेस हुँदा आयोगबाट निज ... कहाँ, कुन अवस्थामा छन् ? पत्ता लगाउन निजको स्थायी ठेगाना भएको घरमा पत्राचार गर्नु भनी आदेश भएको रहेछ । सो आदेश पछि ... २०६९ असार २७ गते आयोग समक्ष उपस्थित भई दिएको बयानमा- “हामी सोलुखुम्बुबाट माओवादीका कारण विस्थापित भई काठमाडौँ आई बसोबास गरिरहेका थियौं । म ... मा.वि. ... मा अध्ययन गर्दै थिएँ । यस्तै अवधिमा २०६० सालको असोज महिनाको दसैँ अगाडि मलाई नेपाल प्रहरीले काठमाडौँ, महाराजगन्जबाट पक्राउ गरी जिल्ला प्रहरी कार्यालय हनुमानढोका पुऱ्यायो । त्यहाँ पुऱ्याई सकेपछि तैले कहाँ कहाँ चोरी गरेको छस् भन् भन्दै कुटपिट गर्‍यो । त्यहाँ पुऱ्याएपछि करिब १ महिना सो कार्यालयमा राख्यो । त्यहाँ राखेको अवधिमा प्रत्येक दिन कुटपिट गर्ने, हिटर

बालेर पिसाब फेर्न लगाउने, करेन्ट लगाउने गर्‍यो । पैतालामा पिट्दा पिट्दा गरेर टेबलबाट हाम फाल्न लगायो । नाकमा पिटेर नाकको दाहिने प्वालको हड्डी नै भाँचिदियो । अहिले २०६९ सालसम्म पनि नाकको हड्डी जोडिएको छैन । पक्राउ गरेका सुरुका दिनहरूमा भेटघाट गर्न दिएको भए पनि पछिल्ला दिनहरूमा भेटघाट गर्न दिएन । अघाउने गरी खाना खान पनि दिएन । एक महिनापछि मलाई तत्कालीन वडा प्रहरी कार्यालय सोह्रखुट्टे पुऱ्याई कसैसँग भेटघाट गर्न र खान खान नदिई एक हप्ता जति त्यहाँ राख्यो । त्यहाँबाट पुनः एक हप्तापछि हनुमानढोका पुऱ्याई करिब तिन हप्ता हनुमानढोकामा राख्यो । हनुमानढोकामा ल्याएपछि प्लास्टिकको पाइपको भित्र नाङ्गो तार लगाएर तथा बक्सिडले समेत कुटपिट गरी प्रहरीको लुगा र गाडी धुन लगायो । यस बिचमा मेरो ... सँग भेट भयो । ... सँग भेटभएपछि फेरि मलाई हनुमानढोकाबाट तत्कालीन वडा प्रहरी कार्यालय बौद्धमा पुऱ्याई कसैसँग पनि भेटन नदिई करिब २५ दिन जति राख्यो । तर मलाई त्यहाँ कुटपिट गरेन । यस अवधिमा २०६० सालको पुस महिनामा राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगको टोली बौद्धमा पुगी मलाई बौद्ध प्रहरीको हिरासतभित्र भेट्यो । आयोगको टोलीले भेटेपछि फेरि मलाई हनुमानढोका लगे । हनुमानढोकामा करिब ८।९ दिन राखेपछि मलाई २०६० पुस महिनाको १७ गते रिहा गरेको जस्तो लाग्छ । प्रहरी हिरासतमा दिएको यातनाको कारण अहिलेपनि वेलावेलामा नाकबाट रगत

बगिरहने, चिसो भयो भने नाक अस्वाभाविक रूपमा दुख्ने, अहिलेसम्म पनि नाक बाङ्गो भइरहेको, कान राम्ररी सुन्न नसक्ने, देखे पाटोले सामान्य गहुँगो चित्र उचाल्न नसक्ने, राति सपनामा डर लाग्ने, पिटिरहेको देख्ने, भसङ्ग व्युँभने जस्ता समस्या कायमै छन्” भनी उल्लेख भएको बयान मिसिल संलग्न रहेछ ।

१३. मिसिल अध्ययन गरी हेर्दा पीडित भनिएका ... लाई गैरकानुनी थुनाबाट मुक्त गराई पाऊँ भनी मिति २०६०।८।४ गते नै सर्वोच्च अदालतमा दर्ता भएको संवत् २०६० सालको रिट नं. ...मा अदालतबाट २०६०।९।१८ गते “... निवेदक ... लाई गैरकानुनी थुनामा राखेको रहेनछ भनी मान्न नमिल्ने हुनाले निवेदकको माग बमोजिम निवेदक ... लाई गैरकानुनी थुनाबाट अविलम्ब मुक्त गरिदिनु भनी विपक्षीहरूको नाउँमा बन्दीप्रत्यक्षीकरणको आदेश हुने ठहर्छ । ... प्रस्तुत रिट निवेदनमा विपक्षीहरूबाट निवेदकलाई थुनामा राखेको छैन भनी असत्य कुरा उल्लेख गरी न्यायिक अधिकारीलाई न्याय सम्पादनमा समेत सघाउ नपुऱ्याई उल्टै गुमराह र भुक्त्यानमा पार्ने किसिमबाट लिखित जवाफ प्रस्तुत गर्नु निश्चय पनि एउटा प्रजातान्त्रिक सरकारलाई सुहाउने कुरा होइन । जनताको संविधान प्रदत्त मौलिक हकमा संवेदनशील हुनुपर्नेमा नभई मानव अधिकार सम्बन्धी मूल्य मान्यताका कुराहरूलाई आघात पुऱ्याई वास्तविक यथार्थतालाई ढाकछोप गरी असत्य ब्यहोरा दर्साई लिखित ब्यहोरा पेस गर्ने पदाधिकारीहरूलाई आइन्दा यस्तो

स्थिति नदोहोरियोस् भनी चेतावनी समेतका जो जे गर्नुपर्ने हो गर्नु भनी” तत्कालीन सरकारका नाउँमा आदेश जारी भएको फैसलाको प्रतिलिपि मिसिल संलग्न रहेछ ।

१४. माथि उल्लिखित विभिन्न तथ्यहरूको आधारमा निजको थुना गैरकानुनी हो, होइन ? प्रस्तुत उजुरीमा उल्लेख भए बमोजिम निज ... लाई पक्राउ गरी गैरकानुनी हिरासतमा राखी यातना दिएको हो, होइन ? यदि राखिएको हो भने त्यस्ता कार्यले ... को मानव अधिकार उल्लङ्घन भएको हो, होइन ? र गैरकानुनी थुना तथा यातना भएमा पीडितलाई क्षतिपूर्ति र दोषीलाई कानुनी कारवाही हुनु पर्ने हो, होइन भन्ने विषयमा निर्णय दिनुपर्ने देखियो ।

१५. यसमा निर्णयतर्फ विचार गर्दा पीडित भनिएका ... लाई २०६० असोज १० गते महाराजगन्जबाट पक्राउ गरी तत्कालीन जिल्ला प्रहरी कार्यालय हनुमानढोकामा पुऱ्याई गैरकानुनी रूपमा हिरासतमा राखी बेपत्ता पार्ने प्रयास भएको भनी मिति २०६०।८।१६ गते आयोगमा उजुरी दर्ता हुन आएको अवस्था, सोभन्दा पहिले नै निजको थुना गैरकानुनी भएको भनी पीडितका ... ले मिति २०६०।८।४ गते सर्वोच्च अदालतमा पेस गरेको संवत् २०६० सालको रिट नं. ... को बन्दीप्रत्यक्षीकरण रिट निवेदन, दुवै निवेदनमा निजलाई २०६० असोज १० गते नै पक्राउ गरेको भनी उल्लेख भएको मिति, आयोगको अनुसन्धान टोलीले मिति २०६०।९।९ गते आयोग समक्ष पेस गरेको प्रतिवेदन र सर्वोच्च अदालतको मिति २०६० पुस १८ गते भएको आदेशबाट समेत निज

... लाई गैरकानुनीरूपमा पक्राउ गरी गैरकानुनी थुनामा राखेको होइन भनी भन्न सक्ने कुनै पनि आधार र प्रमाणहरू नरहेको सन्दर्भमा निजलाई स्वतः गैरकानुनी थुनामा राखेको देखियो ।

१६. हिरासतभित्र हातहतियार सहितका प्रहरी नियन्त्रणमा रहेको निःशस्त्र व्यक्तिले आफूलाई यातना दिएको प्रमाण स्वयंले प्रमाणित गर्ने कार्य वास्तवमा नै कठिन र अव्यावहारिक कार्य हो । साथै हिरासत बाहिर रहेको अनुसन्धान गर्ने निकायलाई पनि हिरासतमा राख्ने निकायले अनुसन्धानमा सहयोग नगरेको अवस्थामा यस्तो कार्यको प्रमाण प्राप्त गर्नु चुनौतीपूर्ण कार्य हो । यस अवस्थामा पनि अनुसन्धान गर्ने निकायले गरेका कतिपय गैरकानुनी कार्यहरूको आधारमा यस्ता प्रमाणहरू प्राप्त गर्न नसकिने पनि होइन । प्रस्तुत उजुरीमा पीडित भनिएका ... लाई २०६०।६।१० गते गैरकानुनीरूपमा पक्राउ गरी गैरकानुनी थुनामा राखेको तथ्य पुष्टि भई सकेको छ । यस सन्दर्भमा निजलाई पक्राउ गरी थुनामा राख्ने तत्कालीन जिल्ला प्रहरी कार्यालय हनुमानढोका लगायतका आरोपीहरूले यातना सम्बन्धी क्षतिपूर्ति ऐन २०५३ को दफा ३(२) बमोजिम हिरासतमा राख्नुपूर्व निजको स्वास्थ्य जाँच गराउनु पर्ने बाध्यात्मक व्यवस्थालाई पालना गरेको देखिँदैन । बरु आफूले गरेको गल्तीलाई ढाकछोप गर्दै आयोग र सर्वोच्च अदालतलाई समेत ढाँटी थप गल्ती गरेको देखिन्छ । साथै एड्भोकेसी फोरम नामक संस्थाले २०६०।६।१० गते निजलाई हनुमानढोकामा भेटी भराएको सोधपुछ

फारामको प्रश्न नं. ९ को जवाफमा पनि उनले आफ्नो स्वास्थ्य जाँच नगराएको र आफूलाई गाली, गलौज, यातना र डरधाक दिएको भनी प्रश्न नं. ३८ र ४३ को जवाफ प्रहरी हिरासतभित्रै रहँदा दिएको देखिन्छ ।

१७. आरोपीहरूले कानूनतः बाध्यात्मक रूपमा गर्नुपर्ने उल्लिखित कार्यहरू गरेको अवस्था नहुनु, निजलाई बेपत्ताको अवस्थामा राखिरहेको समयमा आयोगको टोलीले २०६०।९।९ गते तत्कालीन वडा प्रहरी कार्यालय बौद्धको अनुगमन गर्दा निज ... को यातनाको कारण नाकको हड्डी भाँचिएको अवस्थामा रहेको, देब्रे कानबाट रगत आएको र सुन्न पनि नसक्ने भएको एवम् पक्राउ गरेको दिनदेखि २०६० पुस ९ गतेसम्म निजको चिकित्सकसँग चेकजाँच समेत नगरेको भनी आयोग समक्ष प्रतिवेदन पेस भएको छ । पीडितले २०६९ असार २७ गते आयोग समक्ष उपस्थित भई दिएको बयानमा निजमाथि प्रत्येक दिन कुटपिट भएको, हिटर बालेर त्यसमाथि पिसाब फेर्न लगाउने गरेको, पैतालामा पिट्दा पिट्दा गरेर टेबलबाट हाम फाल्न लगाउने गरेको, पिटेर नाकको दाहिने प्वालको हड्डी नै भाँचिदिएको, हालसम्म पनि नाकको हड्डी नजोडिएको, अघाउने गरी खाना खान पनि दिएन । प्लास्टिकको पाइपको भित्र नाङ्गो तार र बक्सिडले समेत कुटपिट गरी प्रहरीको लुगा र गाडी धुन लगाएको भनी गरिदिएको बयानलाई पनि अन्य तथ्यहरूले पुष्टि गरिरहेको अवस्थामा अन्यथा भन्न सकिने देखिएन ।

१८. हालसम्म पनि वेलावेलामा निजको नाकबाट रगत बगिरहनु, चिसो भयो भने नाक अस्वाभाविक रूपमा दुख्नु, अहिलेसम्म पनि नाक पूर्वावस्थामा आउन नसक्नु, प्रस्टसँग कान राम्ररी सुन्न नसक्नु, सपनामा डर लाग्नु, पिटिरहेको देख्नु, भसङ्ग ब्युँभन्नु जस्ता लक्षणहरूले पनि पीडितलाई गैरकानुनी रूपमा हिरासतमा राखिएको अवस्थामा यातना दिएको होइन भनी भन्न सकिने देखिएन ।

१९. निर्णय गर्नुपर्ने तेश्रो प्रश्नतर्फ विचार गर्दामाथि उल्लिखित तथ्य र विश्लेषणहरूको आधारमा आरोपीहरूबाट ... को मानव अधिकार उल्लङ्घन भएको होइन भनी भन्न सकिने अवस्था देखिएन । तत्कालीन नेपाल अधिराज्यको संविधान २०४७ को धारा १४ ले कुनै पनि व्यक्तिलाई पक्राउ गर्दा पक्राउको कारण सहितको जानकारी गराउनु पर्ने, पक्राउ गरेको २४ घण्टाभित्र मुद्दा हेर्नेअधिकारी समक्ष उपस्थित गराउनु पर्ने तथा अनुसन्धान, तहकिकात वा पुर्पक्षको सिलसिलामा वा अरु कुनै किसिमले थुनामा रहेको कुनै पनि व्यक्तिलाई शारीरिक वा मानसिक यातना नदिइने, निर्मम, अमानवीय वा अपमानजनक व्यवहार नगरिने भनी गरिएका मौलिक हक सम्बन्धी व्यवस्था विपरीत निजलाई गैरकानुनी रूपमा थुनामा राखी यातना दिने कार्यले निजको मौलिक तथा संवैधानिक हकमा प्रत्यक्ष असर परेको देखिन्छ । सरकारी मुद्दा सम्बन्धी ऐन २०४९ को दफा १४ ले कुनै पनि व्यक्तिलाई कुनै अपराधको सम्बन्धमा तहकिकात गर्ने प्रहरी

कर्मचारीले अपराधमा संलग्न रहेको शङ्का गर्नुपर्ने मनासिब कारण भएमा पक्राउ गर्न सक्ने र त्यसरी पक्राउ गरिएको व्यक्तिलाई पक्राउको कारण सहितको सूचना नदिई थुनामा राख्न नपाइने व्यवस्था प्रस्टरूपमा गरिरहेको सन्दर्भमा नेपाल प्रहरीबाट नै उक्त व्यवस्थाको खिल्ली उडाउने कार्य भएको छ । साथै दफा १५(१) मा कुनै पनि व्यक्तिलाई अपराधको तहकिकातको लागि चौबिस घण्टाभन्दा बढी थुनामा राख्न नहुने र राख्ने पर्ने भएमा पनि ऐ. दफाको उपदफा २ बमोजिम अदालतबाट म्याद थप गरी बढीमा २५ दिनसम्म मात्र थुनामा राख्न पाउनेमा यस उजुरीका पीडितलाई तिन महिनाभन्दा पनि बढी गैरकानुनी थुनामा राख्ने कार्यले निजको प्रचलित नेपाल कानूनले प्रदान गरेका मानव अधिकार सम्बन्धी अधिकारहरूको प्रचलन गर्ने कार्यमा गम्भीर आघात परी मानव अधिकार हनन भएको देखियो । साथै आरोपीहरूबाट भएको यस कार्यले सर्वोच्च अदालतबाट “२४ घण्टाभित्र म्याद थप नगरेको र पछि अदालतबाट पुर्पक्षका क्रममा थुनामा राख्ने आदेश भए पनि अधिको अवैध थुनाको निरन्तरता भएको हुँदा बन्दी प्रत्यक्षीकरणको आदेश जारी हुने” (चैतन्य ब्रह्मचारी विरुद्ध जिल्ला प्रहरी कार्यालय धनुषा समेत, २०४७ सालको रिट नं. १३७५ (२०४८।१२।२४) भनी जारी भएको आदेशको समेत उल्लङ्घन हुन गएको देखिन्छ ।

२०. यसको साथै यातना विरुद्धको महासन्धि १९८४ मा यातना विरुद्ध गरिएका विभिन्न

व्यवस्थाहरू, नागरिक तथा राजनीतिक अधिकार विषयक अनुबन्ध १९६६ को धारा ७ र ९ मा भएका यातना र स्वेच्छाचारी पक्राउ तथा थुना सम्बन्धी व्यवस्थाहरू एवम् बाल अधिकार महासन्धि १९८९ को धारा ३७(क) र (ख) को प्रावधान विपरीत १५ वर्षको बालकलाई दिइएको यातना र स्वेच्छाचारी तवरले अपहरण गरिएको स्वतन्त्रताबाट निजको बाल अधिकारसम्बन्धी महासन्धिले प्रदान गरेको अधिकार समेत उल्लङ्घन भएको छ । यी महासन्धिमा उल्लेख भएका व्यवस्था विपरीतको आरोपीहरूको कार्यबाट नेपाल सन्धि ऐन २०४७ को दफा ९ को समेत उल्लङ्घन हुन गएको देखिन्छ ।

२१. निर्णय गर्नुपर्ने चौथो तथा अन्तिम प्रश्न, पीडितलाई क्षतिपूर्ति र दोषीलाई कानुनी कारवाही हुनुपर्ने हो, होइन भन्ने सन्दर्भमा विचारगर्दा माथि उल्लिखित तथ्यगत एवम् कानुनी विश्लेषणबाट निज ... लाई २०६० असोज १० गतेदेखि पुस १७ गतेसम्म यातना सहित गैरकानुनी थुनामा राखेको पुष्टि भएको देखिँदा निजलाई राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग (उजुरी, कारवाही तथा क्षतिपूर्ति निर्धारण) नियमावली २०५७ बमोजिम क्षतिपूर्ति भराउन सिफारिस गर्नुपर्ने देखिन आयो । साथै प्रस्तुत उजुरीको अनुसन्धानको क्रममा निजलाई गैरकानुनी पक्राउ गरी गैरकानुनी थुनामा राखी यातना दिने कार्यमा तत्कालीन प्रहरी निरीक्षक गङ्गा पन्तको मात्र नाम उल्लेख हुन आएको सन्दर्भमा पीडित ... लाई तिन वटा प्रहरी कार्यालयमा तिन महिनाभन्दा

बढी समय गैरकानुनी रूपमा थुनामा राखी यातना दिने कार्यमा निजको मात्र संलग्नता रहेको भनी भन्न सकिने अवस्था नभएकोले निज सहित उक्त घटनामा संलग्न अन्य प्रहरी कर्मचारीहरूको पहिचान गरी कानून बमोजिम कारवाही गर्नका लागि लेखी पठाउनु पर्ने देखिन्छ ।

२२. अतः जिल्ला सोलुखुम्बु ... गाविस वडा नं. ... स्थायी घर भई हाल काठमाडौं... वडा नं. ... मावि कक्षा ... मा अध्ययनरत वर्ष १५ का ... लाई मिति २०६०।६।१० गते सादा पोसाकमा आएका प्रहरीद्वारा पक्राउ गरी हनुमानढोकामा राखिएको र मिति २०६०।८।१३ गतेदेखि परिवारलाई भेटघाट गर्न नदिई कठोर शारीरिक यातना दिई नाकको हड्डी समेत भाँचिदिएको हुँदा जीवन रक्षाको लागि आवश्यक पहल गरी पाऊँ भनी मिति २०६०।८।१६ गते आयोगमा उजुरी दर्ता भएको देखियो । यसमा आयोगको अनुसन्धानबाट निज ... लाई मिति २०६०।६।१० गते तत्कालीन वडा प्रहरी कार्यालय महाराजगन्जले पक्राउ गरी तत्कालीन जिल्ला प्रहरी कार्यालय हनुमानढोकाको हिरासतमा राखी आँखामा पट्टी बाँधेर नाङ्गो तारले कुटपिट गर्ने, हिटर बालेर पिसाब गर्न लगाउने, करेन्ट लगाउने, पैतालामा पिटेर टेबल माथिबाट हाम फाल्न लगाउने, जहाँ पायो त्यहीं बक्सिडले हिर्काउने जस्ता कार्य गरेको, एक महिनापछि उक्त कार्यालयबाट तत्कालीन सोह्रखुट्टे प्रहरी कार्यालयको हिरासतमा एक हप्तासम्म खानपनि नदिई राखेको । त्यसपछि

पुनः हनुमानढोका प्रहरी हिरासतमा ल्याई प्रहरीको लुगा, गाडी धुन लगाई कुटपिट गरेको, त्यसपछि तत्कालीन बडा प्रहरी कार्यालय बौद्धको हिरासतमा लगी त्यहाँपनि प्रहरीको लुगा, गाडी धुन, कोठा सफा गर्न, जुत्तामा पोलिस लगाउने जस्ता कार्य गर्न लगाएको। मिति २०६०।१।१९ गते आयोगको अनुगमन टोलीले निजलाई भेटेपछि सोही दिन पुनः हनुमानढोकामा फिर्ता लगी मिति २०६०।१।१७ गते रिहा गरेको देखियो। निज ... लाई प्रहरीले पक्राउ गरी कानून बमोजिम कारवाही गर्नुको सट्टा प्रहरीको विभिन्न कार्यालयहरूमा ९७ दिनसम्म गैरकानुनी थुनामा राखी यातना दिने कार्य गरेकोले निजको मानव अधिकारको गम्भीर उल्लङ्घन भएको देखियो। घटनामा संलग्न गैरकानुनी थुनामा राख्ने र यातना दिने प्रहरीहरूको पहिचान गरी कानून बमोजिम कारवाही गर्न र ... लाई चरम यातना दिएबापत राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग ऐन २०६८ को दफा १६(३) तथा राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग (उजुरीकारवाही तथा क्षतिपूर्ति

निर्धारण) नियमावली २०५७ को दफा १८ बमोजिम रू.७५०००।- र गैरकानुनी थुनामा ९७ दिनसम्म राखेको पाइएकोले ऐ. नियमावलीको नियम १९ बमोजिम प्रतिदिन रू. २००।- का दरले जम्मा हुन आउने रू.१९४००।- गरी जम्मा रू ९४,४००। क्षतिपूर्ति रकममध्ये क्षतिपूर्ति बापत रकम पाएको भए सो कट्टा गरी र अघि क्षतिपूर्ति रकम नपाएको भए सिफारिस भए बमोजिमको सम्पूर्ण रकम उपलब्ध गराउन नेपाल सरकारलाई सिफारिस गरी पठाउने ठहर्छ। प्रस्तुत उजुरीमा आयोगबाट भएको निर्णय नेपाल सरकारलाई लेखी पठाउनु। उजुरीकर्तालाई निर्णयको जानकारी दिई उजुरी फाइल अभिलेख शाखामा नियमानुसार बुझाईदिनु।

तयार गर्ने : श्यामबाबु काफ्ले, मानव अधिकार अधिकृत

.....
सदस्य	सदस्य	अध्यक्ष

इति संवत् २०६९ साल भदौ ११ गते रोज २ शुभम्....।

श्री राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगको

निर्णय

माननीय अध्यक्ष केदारनाथ उपाध्याय

माननीय सदस्य रामनगिना सिंह

माननीय सदस्य गौरी प्रधान

संवत् २०६५ सालको उजुरी नं :

८५४।१७७।०६५ के.का.

मानव अधिकार उल्लङ्घनको विषय:-

गैर कानुनी थुना ।

सुरूको पत्र र मितिमा १ गते पत्राउ गरेको तर्फ कुनै ब्यहोरा उल्लेख नगरी आयोगले दुई पटकसम्म ताकेता गरेपछि मात्र निज ...लाई १ गते पत्राउ गरी २ गते रिहा गरिएको भनिएको ती निकायहरूको जबाफ आफैमा बनावटी रूपमा तयार गरिएको देखिन्छ । निजलाई १ गते पत्राउ गरेर २ गते रिहा गरिएको भएमा आयोगका पछिल्ला पत्रहरूमा माग गरिए बमोजिम आरोपी निकायहरू दुवैले प्रमाण पेस गर्न नसक्नु पर्ने कुनै कारण देखिँदैन । प्रमाण पेस गर्न नसक्ने कुनै पनि कारण नदेखिएको सन्दर्भमा महानगरीय प्रहरी प्रभाग जावलाखेल र जिल्ला प्रशासन कार्यालय ललितपुरले निज ...लाई गैरकानुनी थुनामा राखेको होइन भनी तथ्यगत रूपमा विश्वास गर्न सकिने अवस्था देखिएन । (प्रकरण नं १०).

मिसिल संलग्न महानगरीय प्रहरी परिसरको अनुसन्धान अधिकृत

तोकिएको पत्रको मुद्दा शीर्षकमा चन्दा ऐनलाई काटी सार्वजनिक अपराध बनाइएको, सोही पत्रको मिति समेत सच्याएर १ गते जस्तो देखिने अङ्कलाई ३ गते बनाई सच्याइएको, महानगरीय प्रहरी परिसरले मेडिकल जाँचको लागि पाटन अस्पतालमा पठाएको पत्रको मितिलाई पनि १ गतेबाट सच्याई ३ गते बनाइएको, महानगरीय प्रहरी परिसरको प्रारम्भिक प्रतिवेदन पठाइएको सम्बन्धी पत्रको मितिमा पनि २ गतेलाई सच्याई ३ गते बनाइएको एवम् मुद्दाको नाम समेत केरमेट गरी नयाँ नाम दिइएको, १ गते र ३ गते पत्राउ गरिएको भनिएको स्थान एउटै देखाइएको जस्ता तथ्यहरूको आधारमा जिल्ला प्रशासन कार्यालय ललितपुर र महानगरीय प्रहरी परिसर जावलाखेलका माथि उल्लिखित आरोपीहरूले ...लाई दुवै निकायको संलग्नतामा मिति २०६८।१२।१ गते देखि २१ गते सम्म गैरकानुनी थुनामा राखेको देखियो । (प्रकरण नं ११).

माथि उल्लिखित उजुरीको सङ्क्षिप्त विवरण र उजुरी संलग्न कागजात तथा उजुरी उपर भएको कारवाहीको विवरण ब्यहोरायस प्रकार रहेछ ।

१. जि. सुनसरी धरान नपा. वडा नं. ... निवासी वर्ष ४७ का ... ले आफूलाई जिल्ला प्रशासन कार्यालय ललितपुरका तत्कालीन प्रमुख जिल्ला अधिकार चूडामणि शर्मा (हाल जिल्ला प्रशासन कार्यालय काठमाडौं), महानगरीय प्रहरी परिसर जावलाखेलका प्रहरी उपरीक्षक

(एसपी) भोगबहादुर थापा र प्रहरी सहायक निरीक्षक दिपक आचार्य समेतले २०६८ साल चैत्र १ गतेदेखि २१ गतेसम्म महानगरीय प्रहरी परिसर जावलाखेलको प्रहरी हिरासतमा थुनामा राखेकोले दोषीलाई कारवाही गरी गैरकानुनी थुनामा राखिए बापत क्षतिपूर्ति समेत पाऊँ भनी यस आयोगमा २०६९ वैशाख २५ गते उजुरी दर्ता हुन आएको रहेछ ।

२. आयोगमा उजुरी दर्ता हुन आएपछि सो सम्बन्धमा के कसो भएको हो ? निजलाई गैरकानुनी रूपमा पक्राउ गरी २०६८ चैत्र १ गतेदेखि २१ गतेसम्म गैरकानुनी थुनामा राखेको हो, होइन ? सो सम्बन्धमा सात दिनभित्र जवाफ पठाउनु भनी जिल्ला प्रशासन कार्यालय, ललितपुर र महानगरीय प्रहरी परिसर जावलाखेल, ललितपुरमा २०६९ वैशाख २७ गते पत्राचार भएको पाइयो ।

३. माथि उल्लिखित पत्रको जवाफ महानगरीय प्रहरी परिसर जावलाखेलबाट २०६९ जेठ ८ गते आयोगमा प्राप्त हुँदा ... लाई २०६८ चैत्र ३ गते साँझ १८:०० बजे ललितपुर लगनखेल स्थित सार्वजनिक स्थानमा होहल्ला गरिरहेको अवस्थामा फेला पारी रितपूर्वकको पक्राउपुर्जी दिई नियन्त्रणमा लिई जिल्ला प्रशासन कार्यालय ललितपुरमा मानिस र मिसिल पेस गरी ऐ. ३ गतेबाट पहिलो पटक सात, ऐ. १० गतेबाट दोस्रो पटक सात र ऐ. १७ गतेबाट तेस्रो पटक पनि सात दिनको म्याद थप अनुमति लिई सोही म्यादभित्र सम्पूर्ण अनुसन्धान कार्य पुरा गरी ऐ. २१ गते जिल्ला प्रशासन कार्यालय ललितपुरमा मानिस र मिसिल पेस हुँदा जिल्ला प्रशासन

कार्यालयबाट रू. १९०००। धरौटी माग भएकोमा धरौटी दाखिल गरी निज ...तारिखमा रिहा भएको हुँदा निजलाई गैरकानुनी रूपमा पक्राउ गरी थुनामा नराखिएको व्यहोरा उल्लेख भएको रहेछ । यस्तै जिल्ला प्रशासन कार्यालयबाट २०६९।०।२११ गते जवाफ प्राप्त हुँदा ... लाई २०६८।१।२।३ गते बेलुका करिब १८:०० बजे ललितपुर लगनखेल स्थित सार्वजनिक स्थानमा होहल्ला गरी सर्वसाधारण मानिसलाई डर-त्रास देखाइरहेको अवस्थामा प्रहरीले फेला पारी सम्झाई बुझाई गर्दा प्रहरी उपर नै बाधा विरोध गरी प्रहरीको काममा बाधा पुऱ्याएकोले निजलाई कानुन बमोजिम कारवाही गरी पाऊँ भन्ने महानगरीय प्रहरी परिसर जावलाखेलको प्रतिवेदनको आधारमा मिति २०६८।१।२।३ गतेदेखि रित पूर्वकको पक्राउ पुर्जी र थुनुवा पुर्जी दिई सरकारी वकिल मार्फत मिति २०६८।१।२।२१ गते केही सार्वजनिक अपराध र सजाय ऐन २०२७ को कसुर मागदावी लिई अभियोग पत्र पेस भएकोले सोही दिन, पछि प्रमाण बुझ्दै जाँदा ठहरे बमोजिम हुने गरी मुलुकी ऐन अ.ब. ११८ को देहाय ५ बमोजिम रू. १९०००। धरौटी लिई तारिखमा रिहा गरिएको र उक्त मुद्दा विचाराधीन रहेको व्यहोरा उल्लेख भएको रहेछ ।

४. जिल्ला प्रशासन कार्यालय र महानगरीय प्रहरी परिसरको उल्लिखित व्यहोराको जवाफ प्राप्त हुन आएपछि उजुरवालाले उजुरी संलग्न पेस गरेका प्रमाण कागजातको अधारमा निज ... लाई आयोगमा प्राप्त अभिलेखबाट मिति २०६८।१।२।०१ गते महानगरीय प्रहरी

प्रभाग ललितपुरका प्रहरी नायव निरीक्षक बलबहादुर बिस्टले पक्राउ पुर्जी दिई पक्राउ गरी सोही दिन निजलाई खानतलासी पुर्जी समेत दिएको एवम् २०६८।१२।०२ गते महानगरीय प्रहरी परिसर अपराध तथा कारवाही शाखा जावलाखेल ललितपुरका प्रहरी नायव निरीक्षक नरेशबहादुर शाहीले थुनुवा पुर्जी समेत दिएको पाइएको ब्यहोरा उल्लेख गरी सो सम्बन्धमा चैत्र १ गतेदेखि नै प्रहरी हिरासतमा रहेको व्यक्तिले ३ गते साँभू सार्वजनिक स्थलमा गई हो हल्ला गरेको भनी आयोगले विश्वास गर्ने आधार प्रमाण के छन् ? निजलाई तहाँ परिसरबाट गैरकानुनी थुनामा राखेको होइन भनी भन्न सकिने आधार प्रमाणहरू के छन् ? उल्लिखित सम्पूर्ण ब्यहोराहरूको जवाफ र आधार प्रमाण खुलाई पत्र प्राप्त भएको मितिले पाँच दिनभित्र यस आयोगमा जवाफ पठाई दिन भनी पुनः दुवै निकायमा मिति २०६९।२।२१ गते पत्राचार गरिएको रहेछ । पत्रको जवाफ तोकिएको समयमा प्राप्त हुन नआएपछि यस आयोगबाट पुनः मिति २०६९।२।३२ गते ताकेता गरिएको रहेछ ।

५. आयोगको ताकेतापछि महानगरीय प्रहरी परिसर ललितपुरबाट २०६९ असार ७ र जिल्ला प्रशासन कार्यालय ललितपुरबाट ऐ. ८ गते आयोगमा प्राप्त अर्को जवाफमा महानगरीय प्रहरी परिसरले निज ...लाई १ गते नै पक्राउ गरी महानगरीय प्रहरी परिसर जावलाखेलको हिरासतमा लिएको र सोही मितिमा आवश्यक कारवाहीको लागि जिल्ला प्रशासन कार्यालय पठाइएकामा निजको बयान

लगायतका कार्य नसकिएकोले २०६८ चैत्र २ गते पुनः जिल्ला प्रशासन कार्यालय ललितपुर पुऱ्याई सो कार्यालयको आदेशले सोही दिन रिहा गरेको भनी उल्लेख गरेको रहेछ । जिल्ला प्रशासन कार्यालय ललितपुरले निज ... ले शिव माउन्ट एभरेस्ट टेम्पल नामको रसिद प्याड आफूखुसी छपाई गरी काठमाडौं तथा ललितपुरको विभिन्न स्थानहरूमा अवैधानिक रूपमा सर्वसाधारणहरूबाट चन्दा उठाइरहेको अवस्थामा लगनखेलबाट प्रहरीले चैत्र १ गते पक्राउ गरी सोही दिन जिल्ला प्रशासन कार्यालयमा पेस गरिएकोमा उक्त दिन समयभावको कारण बयान लिने समेतका कार्य बाँकी रहेकोले २ गते उपस्थित गराउने गरी महानगरीय प्रहरी परिसरमा फिर्ता पठाइएको र २ गते जिल्ला प्रशासन कार्यालयमा उपस्थित गराई बयान लिने समेतका कार्य गरी सम्झाई बुभाई छाडिएको भन्ने ब्यहोराको प्राप्त जवाफ पनि मिसिल संलग्न रहेछ ।

६. उजुरवालाले उजुरीसाथ महानगरीय प्रहरी प्रभाग लगनखेलको २०६८ चैत्र १ गतेको पक्राउ र खानतलासी पुर्जी तथा ऐ. २ गतेको थुनुवा पुर्जी, महानगरीय प्रहरी परिसरको ऐ ३ गतेको पक्राउ र थुनुवा पुर्जी, ऐ. मितिको प्र.स.नि. दिपक आचार्यको आवश्यक कारवाहीको लागि मानिस दाखिल गरेको निवेदन, ऐ. मितिको घटनास्थल मुचुल्का, ऐ. मितिको भनिएको मेडिकल जाँच सम्बन्धी पत्र, ऐ. को अनुसन्धान अधिकृत तोकिएको पत्र, ऐ. मितिको भनिएको जिल्ला सरकारी वकिल

कार्यालय ललितपुरमा पठाएको प्रारम्भिक प्रतिवेदन, म्याद थप गरी पाऊँ भन्ने ऐ. ५ गतेको महानगरीय प्रहरी परिसरको पत्र, बयानको लागि सरकारी वकिलको पठाएको पत्र तथा उजुरवाला ... को महानगरीय प्रहरी परिसर र जिल्ला प्रशासन कार्यालयमा गरेको बयान समेतका कागजातहरू समेत मिसिल संलग्न रहेछन् ।

७. उल्लिखित कागजातहरू अध्ययन गरी हेर्दा उजुरकर्ता ...लाई २०६८ चैत्र १ गते चन्दा ऐन र ३ गते केही सार्वजनिक अपराधको आरोपमा दुई पटक पक्राउ गरेको भनिएको देखिन्छ । मिसिल संलग्न जिल्ला प्रशासन कार्यालय ललितपुरको २०६९ असार ३ र महानगरीय प्रहरी परिसर जावलाखेलको ऐ. मितिका पत्रहरूमा उल्लेख भए बमोजिम निजलाई लगनखेलमा चन्दा उठाइरहेको अवस्थामा पक्राउ गरेको उल्लेख भएको रहेछ । जब कि यी दुवै कार्यालयबाट यसै उजुरी सम्बन्धमा २०६९ वैशाख २७ गते पठाइएको पत्रको जबाफमा निज ... मानवलाई २०६८ चैत्र ३ गते साँझ लगनखेल ललितपुरबाट सार्वजनिक अपराध मुद्दामा पक्राउ गरेको र निजलाई जिल्ला प्रशासन कार्यालय ललितपुरको २०६८ चैत्र २१ गतेको आदेशानुसार रु.१९०००। (उन्नाइस हजार) धरौटी माग गरी धरौटी दाखिला भएपछि रिहा गरिएको र गैरकानुनी रूपमा पक्राउ गरी गैरकानुनी थुनामा राखेको हैन भन्ने समेत ब्यहोरा उल्लेख भएको रहेछ ।

८. मिसिल संलग्न अभियोग पत्रमा निज ... ले २०६८ चैत्र ३ गते साँझ ६ बजे ललितपुर

उपमहानगरपालिका वडा नं. १२ स्थित लगनखेलमा सर्वसाधारणलाई डर त्रास देखाई गाली गलौज गरी कर्तव्य पालनामा बाधा अवरोध पुऱ्याएकोले सार्वजनिक (अपराध र सजाय) ऐन २०२७ को दफा २(क) र (ज) को कसुरमा ऐ. ऐनको दफा ६(१) बमोजिम सजायको मागदावी लिई अभियोग पत्र समेत दर्ता भएको रहेछ ।

९. यसरी उल्लिखित तथ्यहरूको आधारमा निजको थुना गैरकानुनी हो, होइन ? प्रस्तुत उजुरीमा उल्लेख भए बमोजिम निज ...लाई पक्राउ गरी हिरासतमा राख्ने कार्यले ...को मानव अधिकार उल्लङ्घन भएको हो, होइन ? र गैरकानुनी भएमा पीडितलाई क्षतिपूर्ति र दोषीलाई कारबाही हुनुपर्ने हो, होइन भन्ने विषयमा ठहर गर्नुपर्ने देखियो ।

१०. यसमा निर्णयतर्फ विचार गर्दा माथि उल्लिखित ठहर गर्नुपर्ने विषयहरू उजुरवालाको उजुरी ब्यहोरा र प्रहरी तथा प्रशासनको जबाफको आधारमा प्रस्तुत थुना गैरकानुनी हो, होइन भनी विश्लेषण गर्नुपर्ने देखिन्छ । यस आयोगले महानगरीय प्रहरी परिसर र जिल्ला प्रशासन कार्यालयलाई पहिलो पटक च.नं. ८९४ अनुसन्धान ID १३५२ मिति २०६९।१।२७ को पत्रमा प्रस्टरूपमा निजलाई २०६८ चैत्र १ गतेदेखि २१ गतेसम्म गैरकानुनी थुनामा राखेको सम्बन्धमा खुलाई पठाउन भनी अनुरोध गरी पत्राचार गरिएकोमा दुवै निकायले आयोगले उल्लेख गरेको चैत्र १ गतेको मितिलाई बिलकुलै बेवास्ता गरी ३ गते मात्र पक्राउ गरिएको भनी उल्लेख

गरेको देखिन्छ । त्यसपछि आयोगले पुनः निजलाई गैरकानुनी थुनामा राखेको आधार सहित ती दुवै निकायहरूमा च.नं. ८९४ अनुसन्धान ID १४३० मिति २०६९।२।२१ र च.नं. ८९४ अनुसन्धान ID १५२२ मिति २०६९।२।२२ मा दुईपटक ताकेता पत्रहरू पठाएपछि मात्र निज ... मानवलाई चैत्र १ गते पक्राउ गरी २ गते रिहा गरिएको भनी अत्यन्त प्राविधिक जवाफ पठाएको देखिन्छ । सुरुको पत्र र मितिमा १ गते पक्राउ गरेकोतर्फ कुनै व्यहोरा उल्लेख नगरी आयोगले दुई पटकसम्म ताकेता गरेपछि मात्र निज ...मानवलाई १ गते पक्राउ गरी २ गते रिहा गरिएको भनिएको ती निकायहरूको जवाफ आफैमा बनावटी रूपमा तयार गरिएको देखिन्छ । निजलाई १ गते पक्राउ गरेर २ गते रिहा गरिएको भएमा आयोगका पछिल्ला पत्रहरूमा माग गरिए बमोजिम आरोपी निकायहरू दुवैले प्रमाण पेस गर्न नसक्नु पर्ने कुनै कारण देखिँदैन । प्रमाण पेस गर्न नसक्ने कुनै पनि कारण नदेखिएको सन्दर्भमा महानगरीय प्रहरी प्रभाग जावलाखेल र जिल्ला प्रशासन कार्यालय ललितपुरले निज ...लाई गैरकानुनी थुनामा राखेको होइन भनी तथ्यगत रूपमा विश्वास गर्न सकिने अवस्था देखिएन । यस आयोगले निज ...को पक्राउ मिति २०६८ चैत्र १ गते भएको भनी जिल्ला प्रशासन कार्यालय ललितपुर र महानगरीय प्रहरी परिसर जावलाखेलमा २०६९।१।२७ गते पक्राउ मिति किटान गरी पत्र पठाएकोमा ती दुवै निकायहरू २०६८ चैत्र १ गतेको पक्राउ मितिको सम्बन्धमा मौन रही बनावटी मिति कायम गरी आयोगलाई गलत तथ्य पठाउने

कार्यमा संलग्न रहेको देखियो । यसबाट दुवै निकायको मनसाय सही नभएको सहजै अनुमान गर्न सकिन्छ । यदि ती निकायहरूको मनसाय गलत नभएको भए आयोगको पहिलो पत्रमा नै प्रस्टरूपमा पक्राउ मिति उल्लेख भएको अवस्थामा ताकेतापछि प्राप्त भएको जवाफमा उल्लेख भएको व्यहोरा उल्लेख नहुनु पर्ने कुनै कारण देखिँदैन । साथै निजलाई मिति २०६८।१।२१ गते नै चन्दा सङ्कलनको आरोप भनी महानगरीय प्रहरी प्रभाग लगनखेलका प्र.ना.नि. बलबहादुर बिस्टले दिएको पक्राउ पुर्जी र खानतलासी पुर्जी एवम् २०६८।१।२२ गते गते महानगरीय प्रहरी परिसर जावलाखेलका प्र.ना.नि. नरबहादुर शाहीले चन्दा ऐन सम्बन्धी मुद्दामा भनी दिएको थुनुवा पुर्जीले पनि महानगरीय प्रहरी परिसर र जिल्ला प्रशासन कार्यालयको जवाफलाई आफै खण्डन गरिरहेको छ । यसबाट पीडित उजुरवाला चैत्र १ गतेदेखि नै आरोपीहरूको गैरकानुनी हिरासतमा निरन्तर रहेको देखिँदा यस घटनामा पीडित ...लाई गैरकानुनी थुनामा राखेको स्वतः पुष्टि भइरहेको देखियो ।

११. मिसिल संलग्न कागजातहरूमा चैत्र १ गते पक्राउ गरेर चैत्र २ गते रिहा गर्ने व्यक्तिलाई रिहा भएको भनिएको दिन नै थुनुवा पुर्जी दिएको देखिनु, आयोगलाई समयमा नै सही जवाफ नदिई गलत सूचना प्रवाह गर्नु, सम्पूर्ण पुर्जीहरूमा चन्दा सम्बन्धी आरोप लगाइएको एवम् निजको जिल्ला न्यायाधिवक्ता समक्ष भएको बयानको स.ज. ९ मा समेत चन्दा सम्बन्धी विषय समावेश भएको, मिसिल संलग्न महानगरीय प्रहरी

परिसरको अनुसन्धान अधिकृत तोकिएको भनी प्र.ना.नि. नरबहादुर शाहीलाई दिइएको पत्रको मुद्दा शीर्षकमा चन्दा ऐनलाई काटी सार्वजनिक अपराध बनाइएको, सोही पत्रको मिति समेत सच्याएर १ गते जस्तो देखिने अङ्कलाई ३ गते बनाई सच्याइएको, महानगरीय प्रहरी परिसरले मेडिकल जाँचको लागि पाटन अस्पतालमा पठाएको पत्रको मितिलाई पनि १ गतेबाट सच्याई ३ गते बनाइएको, महानगरीय प्रहरी परिसरको प्रारम्भिक प्रतिवेदन पठाइएको सम्बन्धी पत्रको मितिमा पनि २ गतेलाई सच्याई ३ गते बनाइएको एवम् मुद्दाको नाम समेत केरमेट गरी नयाँ नाम दिइएको, १ गते र ३ गते पक्राउ गरिएको भनिएको स्थान एउटै देखाइएको जस्ता तथ्यहरूको आधारमा जिल्ला प्रशासन कार्यालय ललितपुर र महानगरीय प्रहरी परिसर जावलाखेलका माथि उल्लिखित आरोपीहरूले ...लाई दुवै निकायको संलग्नतामा मिति २०६८।१२।१ गते देखि २१ गते सम्म गैर कानुनी थुनामा राखेको देखियो ।

१२. यसरी गैरकानुनी रूपमा निजलाई थुनामा राख्ने कार्यबाट नेपालको अन्तरिम संविधान २०६३ को धारा २४(३) ले प्रदान गरेको मौलिक हक, सरकारी मुद्दा सम्बन्धी ऐन २०४९ को दफा १५(१), नागरिक अधिकार ऐन २०१२ को दफा १५ (१) र (२) र सर्वोच्च अदालतबाट “२४ घण्टाभित्र म्याद थप नगरेको र पछि अदालतबाट पुर्पक्षका क्रममा थुनामा राख्ने आदेश भए पनि अधिको अवैध थुनाको निरन्तरता भएको हुँदा बन्दी प्रत्यक्षीकरणको आदेश जारी हुने” (चैतन्य ब्रह्मचारी विरुद्ध जिल्ला प्रहरी

कार्यालय धनुषा समेत, २०४७ सालको रिट नं. १३७५ (२०४८।१२।२४) भनी जारी भएको आदेशको समेत उल्लङ्घन हुन गएको देखिन्छ । यसको साथै नागरिक तथा राजनीतिक अधिकार विषयक अनुबन्ध १९६६ को धारा ९ मा उल्लिखित स्वतन्त्रता र सुरक्षा तथा धारा १४ मा गरिएको निष्पक्ष पुर्पक्षको अधिकार सम्बन्धी व्यवस्थाको पनि उल्लङ्घन हुन गएको देखिँदा यस घटनामा निज ... लाई पक्राउ गरी हिरासतमा राख्ने कार्यले निजको नेपालको अन्तरिम संविधान २०६३ लगायत माथि उल्लिखित कानूनहरू, सर्वोच्च अदालतको आदेश र नेपाल पक्ष भएका संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय मानव अधिकार सम्बन्धी अनुबन्ध (नागरिक तथा राजनीतिक) ले प्रदान गरेको स्वतन्त्र, सुरक्षा तथा निष्पक्ष र पुर्पक्षको अधिकारविपरीत मानवअधिकारको समेत उल्लङ्घन भएको देखियो ।

१३. माथि उल्लिखित तथ्यगत एवम् कानुनी विश्लेषणबाट निज ...लाई २०६८ चैत्र १ गतेदेखि २१ गतेसम्म राखिएको थुना गैरकानुनी भएको हुँदा निजको मानव अधिकार उल्लङ्घन भएको विषयमा निजले क्षतिपूर्ति पाउनु पर्ने देखियो । क्षतिपूर्तिर्तर्फ विचार गर्दा राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग ऐन २०६८ को दफा १६ र राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग (उजुरी, कारवाही तथा क्षतिपूर्ति निर्धारण) नियमावली २०५७ को नियम १९ बमोजिम निजले प्रतिदिन रु. २००। (दुई सय) का दरले चैत्र १ गतेदेखि २१ गतेसम्म दिन २० गैरकानुनी हिरासतमा बसे बापत नेपाल सरकारबाट जम्मा रु. ४०००। (चारहजार रुपियाँ) क्षतिपूर्ति भराई

श्री राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगको

ठहर

माननीय अध्यक्ष श्री केदारनाथ उपाध्याय

माननीय सदस्य रामनगिना सिंह

माननीय सदस्य गौरी प्रधान

संवत् २०५५ सालको उजुरी नं ५०२ के.का. ।

विषय: न्याय प्रशासन । (आत्महत्या सम्बन्धमा)

चलचित्र नायकको नग्न फोटो पत्रिकाले प्रकाशित गरेको विषयले कुनै चर्चा नपाउनु तर नायिका श्रीषा कार्कीको नग्न फोटोको चर्चा हुनु, सोही कारण निजको सामाजिक प्रतिष्ठामा आँच आई आत्महत्या गर्नुपर्ने अवस्था आएको देखिएकोले यसलाई महिलाप्रतिको हिंसा भन्न मिल्ने ।

(प्रकरण नं. १४)

सार्वजनिक पत्र पत्रिकाहरूले निश्चित सिमामा रही समाचार सम्प्रेषण गर्नुपर्ने हुन्छ । सार्वजनिक विषय वस्तुका सम्बन्धमा बाहेक कुनै समाचार सम्प्रेषण गर्दा कुनै व्यक्तिको जीवन, स्वतन्त्रता, मर्यादा, नैतिकता, चरित्रमा गम्भीर आँच आउने प्रकारबाट समाचार सम्प्रेषण गर्न मिल्दैन । यसरी गरिएको समाचार सम्प्रेषणलाई पित पत्रकारिताको श्रेणीमा राख्न मिल्ने हुन्छ । कुनै निजी जीवनसँग सम्बन्धित भिडियो, आवाज, तस्बिर आदि सार्वजनिक गर्दा व्यक्तिलाई आघात पुग्न सक्नेतर्फ पत्रकार सचेत हुनु पर्दछ । (प्रकरण नं. १७)

आचार सहिता पालना गर्नु प्रत्येक पत्रकार तथा सञ्चार माध्यमहरूको नैतिक धर्म हो । राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय स्तरबाट जारी भएका आचारसहिताहरूले पत्रकारिता जगत्लाई मर्यादित बनाउँदछन् । यदि आचार सहिताको पालना नगर्ने हो भने पत्रकारिता क्षेत्र अमर्यादित भई गलत ढङ्गबाट समाचार सम्प्रेषण गर्दै जान सक्छन् । यसको परिणाम समाज, राष्ट्र र स्वयं पत्रकारिता क्षेत्रको नै वदनाम हुन जान्छ । त्यसैले आचार सहिताको पत्रकार र यस जगतबाट अनिवार्य पालनाको अपेक्षा गरिन्छ । (प्रकरण २०)

विधी शास्त्रमा ढिला न्याय प्रदान गरिनु न्याय नदिनु सरह मानिन्छ । यस घटनामा महान्यायाधिवक्ताले मुद्दा नचलाउने निर्णय गरेकोले प्रहरीद्वारा अनुसन्धान हुन नसकेको र मृतकका परिवारले न्याय पाउन नसकेको देखिएकोले न्यायमा इन्कारी गरिएको पनि देखिन्छ । यसले कानुनी राज्य, न्यायका अगाडि समानता जस्ता अवधारणाहरूलाई समेत चुनौती दिएको देखियो । समयमै न्याय प्रदान गर्न नसके बापत मृतकका परिवारलाई राज्यका तर्फबाट उचित क्षतिपूर्ति दिनुपर्ने हुन्छ । (प्रकरण २१)

सञ्चार र अभिव्यक्ति स्वतन्त्रताको उपभोग गर्दा अन्य व्यक्तिको मर्यादा, गोपनीयता, सम्मानपूर्वक बाँच्न पाउने हकको सम्मान गर्नु समग्र सञ्चार माध्यमको दायित्व हो । (प्रकरण नं २४)

१. मिति २०५९।६।२८ गते ...श्रीषा कार्की राजधानीबाट प्रकाशित जनआस्था साप्ताहिकका सम्पादक किशोर श्रेष्ठ, समाचार सम्प्रेषकद्वय विश्वमणि सुवेदी र यादव पाण्डे समेतको संलग्नतामा सामाजिक, नैतिक रूपमा गम्भीर प्रश्न चिन्ह उठाई बेइज्जति गर्दै समाचार प्रकाशित गर्ने र निजहरूले टेलिफोनबाट बारम्बार धम्कीपूर्ण व्यवहार गरी मानसिक एवम् शारीरिक यातना समेत दिइएकाले उनले आत्महत्या गर्न बाध्य भएकोले हत्या प्रकरणमा संलग्न अपराधीहरू माथि कानुनी कारबाहीको लागि मैले जिल्ला प्रहरी कार्यालयमा मिति ०५९।७।५ मा जाहेरी दरखास्त दर्ता गराउँदा दोषीहरू पक्राउ गरी आवश्यक कारबाही समेत नभएकोले अपराधीहरू माथि आवश्यक कारबाही गरी क्षतिपूर्ति समेत दिलाई पाउँ भन्ने समेतको ब्यहोरा उल्लेख गरी मिति २०५९।७।२९ मा आयोगमा ... को नामबाट दर्ता भएको उजुरी ।
२. यसै विषयमा राष्ट्रिय महिला आयोग, मानव अधिकार तथा शान्ति समाज, मानव अधिकार संगठन, माइती नेपाल, सिभिकट यातना पिडित सरोकार केन्द्र (सिभिकट), अनौपचारिक क्षेत्र सेवा केन्द्र (इन्सेक) मा अपराधीहरूमाथि आवश्यक कारबाही गराउन र क्षतिपूर्ति दिलाउन आवश्यक सहयोग पाउँ भन्ने समेतको ब्यहोरा उल्लेख गरी पेश गरिएको निवेदन ।
३. मिति २०५९।७।४ मा आयोगबाट च.नं. २६४ संरक्षण ४२३ मार्फत बोधार्थ प्रहरी प्रधान कार्यालय, नक्साल, काठमाडौंमा दिई गृह मन्त्रालय सिंहदरवार, काठमाडौंमा पत्राचार गरी नेपाली चलचित्रकी नायिका श्रीषा कार्कीको मृत्यु सम्बन्धमा आवश्यक विवरण उपलब्ध गराउनु भन्ने समेत ब्यहोरा उल्लेख गरिएको पत्र मिसिल संलग्न रहेको देखियो ।
४. मिति २०६१।१।३ मा आयोगबाट च.नं. ५०२ संरक्षण १५८१ मार्फत २०५९।६।२९ गते बिहान ८ बजे नेपाली चलचित्रकी नायिका श्रीषा कार्कीको मृत्यु भएको भन्ने घटनाको सम्बन्धमा तहाँ कार्यालबाट कर्तव्य ज्यान मुद्दा अन्तर्गत अनुसन्धान प्रक्रिया अगाडि बढाउनुका साथै अभियुक्तहरूको खोजतलास तदारुकताका साथ जारी राखिएको र भए गरेको विस्तृत विवरण पछि जाहेर गरिने भन्ने खुल्न आएको देखिँदा प्रस्तुत मुद्दा हाल कुन चरणमा रहेको छ सो को जानकारी यथाशीघ्र आयोगमा उपलब्ध गराइदिनु भन्ने समेतको ब्यहोरा उल्लेख गरी प्रहरी प्रधान कार्यालय नक्साल, काठमाडौंमा गरिएको पत्राचार मिसिल संलग्न देखियो ।
५. उल्लिखित प्रकरण १ र २ अनुसार पत्राचार गरिएका निकायहरू मध्ये प्रहरी प्रधान कार्यालय नक्साललाई सम्बोधन गरी गृह मन्त्रालयको मिति २०५९।७।६, च.नं. १५३३ मार्फत आयोगलाई बोधार्थ जबाफ प्राप्त भएको देखियो । उक्त पत्रमा नेपाली चलचित्रकी नायिका श्रीषा कार्कीको मृत्यु सम्बन्धमा आयोगद्वारा माग गरिएको विवरण शीघ्र उपलब्ध गराउनु भन्ने समेतको ब्यहोरा उल्लेख भएको पाइयो ।
६. घटनाका सम्बन्धमा प्रहरी प्रधान कार्यालयबाट मिति २०५९।७।१३ च.नं. ३१७ मार्फत आयोगलाई प्राप्त भएको पत्रमा अभिनेत्री श्रीषा कार्कीले आफ्नै घरको

सिँढीको माथि पट्टिबाट निस्केको फलामको रडमा पासो लगाई मृत्यु भएको सम्बन्धमा मृतकको ... ले भुन्डी आत्महत्यामा दिनु भएको जोहेरी दरखास्त अनुसार यस कार्यालयबाट अनुसन्धान भई रहेकोमा ... श्रीषा कार्कीको मिति २०५९।६।२३ गतेको जनआस्था पत्रिकामा फिल्म नगरीको रंगीन रात शीर्षक दिएर नग्न फोटो प्रकाशित भएको कारणले मानसिक यातना सहन नसकी सोही पिडाले आफू मर्नु सिबाय अरु कुनै बाटो देख्न नसकी आफ्नो ज्यान गुमाउन बाध्य भएकी हुँदा त्यस प्रकारको षड्यन्त्रपूर्ण तरिकाले प्रकाशित गर्ने सोही पत्रिकाका सम्पादक किशोर श्रेष्ठसमेतलाई पक्राउ गरी मुलुकी ऐन ज्यान सम्बन्धी महल अनुसार कारवाही गरी पाऊँ भन्ने ब्यहोराको मृतकको ... ले यस कार्यालयमा किटानी जाहेरी दरखास्त प्रस्तुत गर्नु भएको हुँदा मिति २०५९।६।२८ गते यस कार्यालयमा मु.द.नं. ३८० मा दर्ता भएको भुन्डी आत्महत्या भन्ने मुद्दा शीर्षक परिवर्तन गरी कर्तव्य ज्यान मुद्दामा परिणत भएको हुँदा यस कार्यालयबाट गहन अनुसन्धान प्रक्रिया अधि बढाउनुका साथै उल्लिखित अभियुक्तहरूको खोज तलास तदारुकताका साथ जारी राखिएको र भए गरेको विस्तृत विवरण पछि जाहेर गरिने ब्यहोरा समेत अनुरोध गरिएको छ भन्ने समेतको ब्यहोरा उल्लेख भएको देखियो ।

७. ...श्रीषा कार्कीको मिति २०५९।६।२३ गतेको जनआस्था पत्रिकामा फिल्म नगरीको रंगीन रात शीर्षक दिएर एनिमेसन गरी नग्न फोटो प्रकाशित भएको कारणले निजले मानसिक

यातना सहन नसकी सोही पीडाले आफू मर्नु सिबाय अरु कुनै बाटो देख्न नसकी आफ्नो ज्यान गुमाउन बाध्य भएकी हुँदा त्यस प्रकारको षड्यन्त्रपूर्ण तरिकाले प्रकाशित गर्ने सोही पत्रिकाका सम्पादक किशोर श्रेष्ठ समेतलाई पक्राउ गरी मुलुकी ऐन ज्यान सम्बन्धी महल अनुसार कारवाही गरी पाऊँ, यस कार्यले महिला अधिकार, गोपनीयताको अधिकार, बाँच्न पाउने अधिकार लगायतका मानव अधिकारहरूको उल्लङ्घन भएको भन्ने समेतको ब्यहोरा उल्लेख गरी मृतकको ... ले जिल्ला प्रहरी कार्यालयमा २०५९ कार्तिक ५ गते दर्ता गराएको किटानी जाहेरी दरखास्तमा उल्लेख भएको देखियो ।

८. नेपाली चलचित्रकी नायिका श्रीषा कार्कीको मृत्यु सम्बन्धमा ... को जाहेरीले श्री ५ को सरकार प्रतिवादी जनआस्था पत्रिकाका सम्पादक समेत भएको कर्तव्य ज्यान मुद्दा हाल कोही कसै उपर मुद्दा नचलाउने गरी सम्माननीय श्री महान्यायधिवक्ताज्यूबाट मिति २०६०।१०।२९ गते आदेश, निकाशा भएको तथा उक्त कर्तव्य ज्यान मुद्दा नचल्ने गरी निर्णय भएकोले प्रतिवादीहरूलाई कानुन बमोजिम हाजिर जमानीमा कागज गराई छाडिएको भन्ने समेतको ब्यहोरा उल्लेख गरी मिति २०६१।१२।३०, च.नं. ३९३ मार्फत प्रहरी महानिरीक्षकको सचिवालय, मानव अधिकार इकाइबाट आयोगको नाममा प्रेषित गरिएको पत्रमा उल्लेख भएको पाइयो ।

९. उजुरीका सम्बन्धमा विचार गर्दा पत्राचार, उजुरीमा निवेदकले जिकिर गरेको विषय वस्तु मानव अधिकारको विषय वस्तु

हो, होइन ? भन्ने कुरामा विचार गर्नुपर्ने देखियो । निवेदकले आयोगमा दर्ता गराएको निवेदनले जनआस्था साप्ताहिकका सम्पादकले सामाजिक, नैतिक रूपमा गम्भीर प्रश्न चिन्ह उठाई बेइज्जती गर्दै समाचार प्रकाशित गर्ने र निजहरूले टेलिफोनबाट बारम्बार धम्कीपूर्ण व्यवहार गरी मानसिक यातना दिएकाले श्रीषा कार्कीले आत्महत्या गर्नु परेको कुरा उल्लेख भएको छ । पत्राचार घटनाले व्यक्तिको जीवन, स्वतन्त्रता, मर्यादा, गोपनीयता माथि आँच आएको देखिएकोले यसलाई मानव अधिकारको विषय वस्तु मान्नुपर्ने हुन्छ ।

१०. मूलतः यसको विषय वस्तुका रूपमा सार्वजनिक पत्र पत्रिकामा प्रकाशित नग्न तस्वीर रहेको छ । मानव अधिकार संरक्षण सम्बन्धी कार्यहरू पीडितमुखी हुनु पर्दछ । पत्राचार विषयमा पत्रिकामा प्रकाशित भएको तस्वीर नग्न भए तापनि प्रविधिको प्रयोग गरी अन्य व्यक्तिको नग्न शरीरलाई श्रीषा कार्कीको टाउको हालेर प्रकाशित गरेको भन्ने जाहेरी दरखास्तमा उल्लेख गरिएको पाइयो । यसमा प्रहरीले गहन अनुसन्धान गर्नुपर्नेमा सो गरेको पाइएन । यदि उक्त तस्वीर निज श्रीषा कार्कीले खिचाएकै रहेछ भने पनि कुनै सार्वजनिक स्थलमा खिचाई सामाजिक मूल्य मान्यता विपरीत सामाजिक व्यवस्थालाई नकारात्मक असर पर्न सक्ने गरी खिचे खिचाएको हो भनी प्रमाणित गर्ने आधारहरू देखिँदैन । कुनै व्यक्तिले समाजलाई असर नपर्ने गरी स्वेच्छाले गोप्य रूपमा खिचाएको तस्वीर नितान्त निजी र गोप्य विषय वस्तुको रूपमा

रहन्छ । नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ ले स्वतन्त्रताको हक र गोपनीयताको हकलाई संरक्षण गरेको पाइन्छ । कुनै गोप्य स्थानमा कसैलाई असर नपर्ने गरी खिचाइएको तस्वीर निजी स्वार्थको लागि कोही कसैले पनि प्रकाशित वा प्रसारित गर्न मिल्दैन । यस सम्बन्धमा प्रहरीले प्रभावकारी अनुसन्धान गर्नुपर्ने हुन्छ । यसरी अनुसन्धान गरी कानून बमोजिम महान्यायाधिवक्ता समक्ष पेस गरेकोमा उक्त कार्यालयले मुख्य विषय वस्तुमा प्रवेश नै नगरी मुद्दा नचलाउने गरी निर्णय गरेको देखियो ।

११. नागरिक तथा राजनीतिक अधिकार विषयक महासन्धिको धारा १७ मा गोपनीयताको अधिकारको व्यवस्था गरिएको छ । उक्त व्यवस्थाको व्याख्या गर्दै मानव अधिकार समितिले गरेको सामान्य टिप्पणी (general comment) नं. १६, १९८८ मा व्यक्तिगत गोपनीयताको विषयवस्तुहरूलाई कुनै विद्युतीय, टेलिफोन, टेलिग्राफ र अन्य कुनै स्वरूपबाट रेकर्ड गर्न वा प्रसारण, प्रकाशन गर्न प्रतिबन्ध गरिएको छ ।

यस्ता गोपनीयताको विषयवस्तु निश्चित प्रयोजनको लागि नियन्त्रणमा लिनका लागि राज्यले उचित कानून मार्फत गर्नुपर्ने उल्लेख गरिएको छ । निश्चित प्रयोजनका लागि व्यक्तिगत गोपनीयताका विषयवस्तुहरू नियन्त्रणमा लिनका लागि कानूनले व्यवस्था गरेका संस्था वा अधिकारीहरू मात्र सक्षम हुन सक्दछन् ।

१२. उक्त टिप्पणीको व्याख्या अनुसार यदि कसैद्वारा व्यक्तिगत गोपनीयता उल्लङ्घन

हुने काम कारवाही गर्दछ भने त्यस्तो कार्य सम्बन्धित व्यक्तिको गोपनीयता माथि गरिएको आक्रमण हुने देखिन्छ । यस प्रकारको कार्य रोकथामको लागि राज्यले कानून नभए कानून निर्माण गर्नुपर्ने, भएका कानूनहरू संशोधन गर्नुपर्ने भएमा संशोधन गर्नुपर्ने तथा कानून मार्फत उचित संयन्त्रहरूको निर्माण गर्नुपर्ने हुन्छ । नेपाल नागरिक तथा राजनीतिक अधिकार विषयक महासन्धिको पक्ष राष्ट्र भएकोले उक्त सन्धिको प्रावधानहरूको पालना गर्नुपर्ने दायित्व सरकारको हुन जान्छ । मानव अधिकार समितिले यस महासन्धिको प्रावधानहरूको सम्बन्धमा गरेको सामान्य टिप्पणी पनि स्वतः यस सन्धिको कार्यान्वयन गर्ने सन्दर्भमा लागु हुन्छ ।

१३. यसै सन्दर्भमा अन्नपूर्ण राणाको पाठेघर जाँच गराउनको लागि जिल्ला अदालत, काठमाडौं र पुनरावेदन अदालत, पाटनले दिएको आदेशका विरुद्ध सर्वोच्च अदालतले यो विषय व्यक्तिगत स्वतन्त्रता र गोपनीयताको विषयवस्तु भएकोले सुरु अदालतहरूको आदेश बदर गरिदिएको फैसलालाई यस घटनाका लागि सन्दर्भ विषयवस्तुको रूपमा लिन सकिन्छ । यस निर्णयले कुनै व्यक्तिको शरीर र चरित्रलाई व्यक्तिगत गोपनीयताको विषय वस्तु हो भनी निर्णय गरेकोले यस घटनामा श्रीषा कार्कीको चरित्र र जीवनमा आँच आउने नग्न फोटो प्रकाशित भएकोले यस्तो कार्य निजको गोपनीयताको विषय वस्तु हो भन्ने तथ्यमा विवाद रहन सक्तैन ।

१४. यसैगरी पत्राचार घटना महिलाहरूमाथि गरिएको हिंसाको रूपमा पनि लिन सकिने देखियो । यस्ता नग्न तस्वीरहरू पुरुषले पनि खिचाएका घटनाहरू नेपालमा सुनिएका छन् । एक पटक चलचित्र नायक ... को नग्न फोटो समेत पत्र पत्रिकाले प्रकाशित गरेको थियो । त्यस विषयले कुनै चर्चा नपाउनु तर श्रीषा कार्कीको नग्न फोटोको चर्चा हुनु, सोही कारण निजको सामाजिक प्रतिष्ठामा आँच आई आत्महत्या गर्नुपर्ने अवस्था आएको देखिएकोले यसलाई महिलाप्रतिको हिंसा भन्न मिल्ने हुन्छ । मानव अधिकारको विश्वव्यापी घोषणापत्र, १९४८ को धारा २ मा उल्लेख भएको सबै अधिकार र स्वतन्त्रताहरू विना भेदभाव सबैले समान रूपमा उपभोग गर्न पाउने कुरा उल्लेख गरिएकोमा यस घटनामा श्रीषा कार्कीको गोपनीयताको अधिकारको उल्लङ्घन भएको देखिएकोले उक्त धारामा लेखिएको प्रावधानको समेत उल्लङ्घन भएको देखिन्छ । सार्वजनिक पत्र पत्रिकामा निजको फोटो प्रकाशित गरिनुले पनि यसलाई महिलामाथि गरिएको विभेद भनी बुझ्न सकिन्छ । महिला अधिकार र लैंगिक समानता कायम गर्न नेपालले महिला विरुद्ध हुने सबै किसिमका भेदभाव उन्मूलन सम्बन्धी महासन्धि (CEDAW), बेइजिङ घोषणापत्र तथा सोको पुनरावलोकन दस्तावेज लगायत अन्तर्राष्ट्रिय मानव अधिकार सम्बन्धी अन्य दस्तावेजहरू लागु गर्न प्रतिबद्धता व्यक्त गरेको पाइन्छ ।

१५. यौनजन्य दुर्व्यवहारले व्यक्तिको शारीरिक, मानसिक, सामाजिक आर्थिक रूपमा

नकारात्मक असर पर्दछ, भन्ने तथ्यलाई सहजै स्वीकार गर्न सकिन्छ । यस घटनामा श्रीषा कार्कीको ... ले जिल्ला प्रहरी कार्यालय, काठमाडौंमा पेस गरेको जाहेरी दरखास्तमा श्रीषा कार्कीको नग्न तस्वीर प्रकाशित भएपछि निराश, हतास भएको, एकलै कोठा थुनेर बसिरहने, रोइरहने, खाना नखाने जस्ता क्रियाकलाप गरेको भन्ने समेत खुलाइएको पाइएकोले निजलाई मानसिक पीडा भएको बुझिन्छ । पत्रिकामा नग्न फोटो छापिनु अघि पनि पटक पटक फोन गरी धम्क्याएर पैसा मागेको तथ्य समेत सोही जाहेरीमा खुलाइएकोले निजलाई आर्थिक शोषण गर्न खोजिएको पनि देखिन्छ ।

१६. मानव अधिकार सम्बन्धी युरोपियन महासन्धिको धारा ८ मा निजी जीवनसँग सम्बन्धित अधिकारहरूलाई सम्मान र सुनिश्चित गरिएको पाइन्छ । मानव अधिकार सम्बन्धी युरोपियन अदालतले गोपनीयताको अधिकार सुनिश्चित गर्नका लागि बृहत् विधिशास्त्रीय अध्ययन गर्ने संरचनाको निर्माण गरेको पाइन्छ । युरोपेली सङ्घले सन् १९९५ मा Directive 95/46/EC on the protection of personal data मार्फत व्यक्तिगत गोपनीयता सम्बन्धी अधिकारको संरक्षणका लागि सबै सदस्य राष्ट्रहरूले आवश्यक कानुनी संयन्त्र निर्माण गरी नागरिकहरूलाई प्रत्याभूति गर्नुपर्ने उल्लेख गरिएको पाइन्छ । यस्तो निर्देशनात्मक आदेशको कार्यान्वयन बेलायत, फ्रान्स लगायतका मुलुकहरूमा भइरहेको अध्ययनबाट देखिन्छ । गोपनीयता सम्बन्धी

अधिकारको संरक्षणको लागि अमेरिका, क्यानडा र अस्ट्रेलिया लगायतका मुलुकहरूमा आवश्यक कानुनी संयन्त्रको निर्माण भएको पाइन्छ । नेपालको सन्दर्भमा नेपाल अधिराज्यको संविधान र वर्तमानमा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ मा गोपनीयताको अधिकारको उल्लेख गरिएको छ । संविधानमा प्रावधान गरिएका यस्तो अधिकारको विस्तृत व्याख्या गर्ने गरी वा यस्तो अधिकारको उपभोग गर्न, अधिकार उल्लङ्घन भएमा हुने कारबाहीको सम्बन्धमा ऐन, नियमहरूको अभाव रहेको देखियो । यसतर्फ सरकारले आवश्यक कारबाहीअगाडि बढाउनु पर्ने समेत देखिन्छ ।

१७. यस बाहेक सार्वजनिक पत्र पत्रिकाहरूले निश्चित सीमामा रही समाचार सम्प्रेषण गर्नुपर्ने हुन्छ । सार्वजनिक विषय वस्तुका सम्बन्धमा बाहेक कुनै समाचार सम्प्रेषण गर्दा कुनै व्यक्तिको जीवन, स्वतन्त्रता, मर्यादा, नैतिकता, चरित्रमा गम्भीर आँच आउने प्रकारबाट समाचार सम्प्रेषण गर्न मिल्दैन । यसरी गरिएको समाचार सम्प्रेषणलाई पित पत्रकारिताको श्रेणीमा राख्न मिल्ने हुन्छ । कुनै निजी जीवनसँग सम्बन्धित भिडियो, आवाज, तस्वीर आदि सार्वजनिक गर्दा व्यक्तिलाई आघात पुग्न सक्नेतर्फ पत्रकार सचेत हुनु पर्दछ । यस घटनामा जनआस्था साप्ताहिक संवेदनशील बनेको देखिएन । संवैधानिक हक अधिकारको संरक्षण गर्ने कार्यमा पत्रकारिता जगत्को दायित्व महत्त्वपूर्ण हुने कुरामा विवाद रहँदैन ।

१८. छापाखाना र प्रकाशन सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा १४ को (ड) बमोजिम सर्वसाधारण

जनताको सदाचार, नैतिकता र सामाजिक मर्यादामा आघात पर्न जाने विषयवस्तुहरू किताव वा पत्रपत्रिकाहरूमा प्रकाशित गर्न नपाइने स्पष्ट व्यवस्था गरिएको छ । कसैले उल्लिखित प्रतिबन्ध लगाइएको कुरा प्रकाशन गरेमा त्यस्तो प्रकाशक वा सम्पादकलाई सो काम गरे बापत प्रचलित कानूनले कुनै सजाय हुने रहेछ भने सोही बमोजिम सजाय हुनेछ र सो नभएमा दस हजार रुपियाँसम्म जरिवाना वा एक वर्षसम्म कैद वा दुवै सजाय हुने व्यवस्था उल्लिखित ऐनको दफा २७ मा गरिएको छ । यस प्रकार यस घटनामा श्रीषा कार्कीको नैतिकता र सामाजिक मर्यादामा आघात पुग्ने कार्य पत्रकारबाट भएको देखिन्छ ।

१९. उत्तरदायित्व, प्रेष स्वतन्त्रता, इमानदारिता, निष्पक्षता, स्वच्छता, भद्रता जस्ता विषय वस्तुहरू पत्रकारहरूको आचार संहिताभित्र पर्दछन् । सन् १९९१ मा प्रेस मर्यादा र नैतिकता विषयक स्टकहोम सम्मेलनले जारी गरेको International codes of ethics मा गोपनीयता कायम राख्नुपर्ने, अश्लील र अशिष्ट भाषा प्रयोग गर्न नहुने, गोप्यता भङ्ग गर्न नहुने, चित्र र नाम प्रयोग गर्दा सावधानी अपनाउनुपर्ने समेतका प्रावधानहरू उल्लेख भएको पाइन्छ । नेपालको सन्दर्भमा प्रेस काउन्सिल ऐन २०४८ को दफा ७(ख) बमोजिम पत्रकार आचार संहिता २०६० जारी गरिएको पाइन्छ । उक्त आचार संहिताको दफा ३ मा पत्रकार तथा सञ्चारमाध्यमले गर्नुपर्ने कर्तव्य र दफा ४ मा गर्न नहुने कार्यहरू उल्लेख गरिएको छ । दफा ३ बमोजिम मानवीयता, मानव अधिकार र

अन्तरराष्ट्रिय सम्बन्धको सम्मान गर्नुपर्ने, सम्पादक उत्तरदायी बन्नुपर्ने, गोपनीयताको हकको सम्मान गर्नुपर्ने समेतका प्रावधानहरू छन् भने दफा ४ बमोजिम सञ्चारमाध्यम वा पत्रकारले प्रकाशन वा प्रसारण वा समाचार सामग्रीका रूपमा वितरण गर्ने उद्देश्यले लिइएका सूचना सामग्री सार्वजनिक प्रयोग नगरी व्यक्ति वा संस्थाको निजी स्वार्थपूर्तिका लागि प्रयोग गर्न नहुने, पीडितलाई थप पीडा पुग्ने गरी सूचना सम्प्रेषण गर्न नहुने, यौनजन्य अपराध र सामाजिक अपहेलना एवम् घृणाजन्य घटना वा सन्दर्भमा पीडित व्यक्तिहरूको समेत स्वीकृतिविना नाम, ठेगाना र पहिचान खुल्ने गरी समाचार, तस्वीर र दृश्य प्रकाशन, प्रसारण गर्न नहुने, समाजमा नैराश्य, घृणा, सन्त्रास, उत्तेजना फैलाउने किसिमका नग्न, क्षतविक्षत र बीभत्स दृश्य एवम् तस्वीरहरू असान्दर्भिक, अश्लील र उत्तेजना फैलिन सक्ने प्रकारले प्रस्तुत गर्न नहुने समेत उल्लेख गरिएको छ । कुनै पनि व्यक्तिको इज्जत, सम्मान, मर्यादा तथा व्यक्तित्वमा चोट पुर्याउने कार्य गर्नुलाई पत्रकारितामा गाली बेइज्जती मानिन्छ । गाली बेइज्जती तथा सजाय ऐन, २०१६ मा कसैको व्यक्तित्व र मर्यादामा जानाजान वा नियतवश हानि पुर्याउने उद्देश्यले कुनै व्यक्तिले कुनै सूचना वा विवरण आमसञ्चारका माध्यमबाट प्रकाशन वा प्रसारण गर्ने कुरालाई गाली बेइज्जती मानिने उल्लेख गरिएको पाइन्छ । कसैले कुनै व्यक्तिको चरित्र वा सामाजिक प्रतिष्ठामा आघात पार्ने उद्देश्यले अक्षर, सङ्केत, चित्र, तस्वीर वा ग्राफको प्रकाशन वा प्रसारण गर्छ

भने त्यो व्यक्तिलाई रु. ५ हजार जरिवाना वा ६ महिनादेखि २ वर्षसम्म कैद वा दुवै सजाय हुन सक्ने व्यवस्था गरिएको पाइन्छ।

२०. उल्लिखित प्रावधानहरूलाई हेर्दा श्रीपा कार्कीको नग्न तस्वीर प्रकाशित हुनुले पत्रकारिता जगत् र पत्रकारले पालना गर्नुपर्ने आचार संहिताको ठाडो उल्लङ्घन भएको देखियो। यसै गरी यस घटनालाई गाली बेइज्जती मुद्दाको रूपमा लिन सक्ने स्पष्ट आधार पनि देखियो। आचार संहिता पालना गर्नु प्रत्येक पत्रकार तथा सञ्चार माध्यमहरूको नैतिक धर्म हो। राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय स्तरबाट जारी भएका यस्ता आचारसंहिताहरूले पत्रकारिता जगत्लाई मर्यादित बनाउँदछन्। यदि आचार संहिताको पालना नगर्ने हो भने पत्रकारिता क्षेत्र अमर्यादित भई गलत ढङ्गबाट समाचार सम्प्रेषण गर्दै जान सक्छन्। यसको परिणाम समाज, राष्ट्र र स्वयं पत्रकारिता क्षेत्रको नै वदनाम हुन जान्छ। यसैले आचार संहिताको पत्रकार र यस जगतबाट अनिवार्य पालनाको अपेक्षा गरिन्छ। यसैगरी कुनै समाचार कुनै गल्तीका कारण प्रकाशन भै हालेमा सम्बन्धित समाचार माध्यम र पत्रकारले तुरुन्त सच्याउन तत्परता देखाई जिम्मेवारी लिनु पर्दछ। यस घटनामा भूल सच्याउने आश्वासन पत्रकार किशोर श्रेष्ठबाट श्रीपा कार्कीका ... लाई प्राप्त भएकोमा भूल सच्याइएको भन्ने मिसिलबाट खुलेको देखिदैन। यसबाट सम्बन्धित पत्रिका र पत्रकारले जिम्मेवारीपनबाट पन्छिएर उत्तर दायित्व निर्वाह नगरेको देखियो।

२१. विधी शास्त्रमा ढिला न्याय प्रदान गरिनु न्याय नदिनु सरह मानिन्छ। यस घटनामा

महान्यायाधिवक्ताले मुद्दा नचलाउने निर्णय गरेकोले प्रहरीद्वारा अनुसन्धान हुन नसकेको र मृतकका परिवारले न्याय पाउन नसकेको देखिएकोले न्यायमा इन्कारी गरिएको पनि देखिन्छ। यसले कानुनी राज्यको अवधारणा, न्यायका अगाडि समानता जस्ता अवधारणाहरूलाई समेत चुनौती दिएको देखियो। समयमै न्याय प्रदान गर्न नसके बापत मृतकका परिवारलाई राज्यका तर्फबाट उचित क्षतिपूर्ति दिनुपर्ने हुन्छ।

२२. यस प्रकार यस घटनामा निम्न लिखित संविधान, नियम, कानून र अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि सम्झौतालाई मध्यजनर राख्नु पर्दछ।
- तत्कालीन नेपाल अधिराज्यको संविधान २०४७ को गोपनीयता सम्बन्धी हक सम्बन्धी प्रावधान, नागरिक तथा राजनीतिक अधिकार सम्बन्धी महासन्धिको धारा १७ मा गोपनीयताको हक सम्बन्धी प्रावधानहरू,
 - छापाखाना र प्रकाशन सम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा १४ को (ड) बमोजिम सर्वसाधारण जनताको सदाचार, नैतिकता र सामाजिक मर्यादामा आघात पर्न जाने विषयवस्तुहरू किताब वा पत्रपत्रिकाहरूमा प्रकाशित गर्न नपाइने भन्ने समेतका प्रावधानहरू,
 - गाली बेइज्जती तथा सजाय ऐन, २०१६ मा उल्लेख भएका प्रावधानहरू,
 - प्रेस काउन्सिल ऐन २०४८ को दफा (७) ख बमोजिम जारी भएको पत्रकार आचार संहिता २०६० दफा ३ र दफा ४ मा उल्लेख भएका प्रावधानहरू।
 - मानव अधिकार समितिले गरेको जनरल कमेन्ट नं. १६, १९८८ मा व्यक्तिगत

श्री राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगको

निर्णय

माननीय अध्यक्ष श्री केदारनाथ उपाध्याय
माननीय सदस्य श्री रामनगिना सिंह
माननीय सदस्य श्री गौरी प्रधान
माननीय सदस्य श्री डा.के.वी. रोकाया

संवत् २०६८ सालको उजुरी नं ६३१ के.का.।

उजुरकर्ता

विषय:घरेलु हिंसा ।

राती निन्द्रामा चिच्याएर कराउने, आफूलाई नै पिट्ने, सासुलाई मारेर मात्र म मर्छु भन्ने, अँध्यारोमा चिच्याएर भागेर आउने, बारम्बार रुने ... सङ्केतहरूले मानसिक रूपमा तनाव भैरहेको तथ्यहरूलाई सङ्केत गर्दछन् । कुनै जटिल कारण परिस्थिति सिर्जना नभईकन कुनै व्यक्ति मानसिक रूपमा तनावग्रस्त हुँदैनन् । घरका सदस्यहरूबाटै यस्तो कार्य हुनु घरेलु हिंसा (कसुर र सजाय) ऐन, २०६६ बमोजिम घरेलु हिंसा हुने । (प्रकरण नं २७)

रोग नलाग्नु मात्र स्वस्थ हुनु होइन, पूर्ण रूपमा शारीरिक, मानसिक र सामाजिक रूपमा स्वस्थ रहन सक्ने अवस्थाको सिर्जना गरे मात्र स्वास्थ्यको अधिकार संरक्षित हुने । (प्रकरण नं. २८)

आरोपित पक्षका परिवारहरूले गर्भ परीक्षण (Pregnancy test) गराउने भनी राखेको प्रस्ताव मानव अधिकार र कानूनको दृष्टिले महिलामाथि गरिएको यौनजन्य हिंसा हो भनी मान्न सकिने देखियो । कुनै महिला घरमा तनाव भै माइतीको संरक्षणमा केही समय बसेको समयमा आफ्नै घरको सदस्यको चरित्र खराब भएको भनी लगाएको आरोप पुष्टि हुने कुनै आधार र प्रमाणहरू पाइँदैन । चरित्रको विषय नैतिकता, परम्परासँग गाँसिएको र यस सम्बन्धमा कानुनी प्रावधानहरू भएको पाइँदैन । (प्रकरण नं.२९)

कुनै व्यक्तिको शरीर र चरित्रलाई व्यक्तिगत गोपनीयताको विषय वस्तु हो भनी निर्णय गरेकोले यस उजुरीका पीडित भनिएकी ... को गर्भ परीक्षण गराउनुपर्ने भन्ने प्रस्ताव निजको गोपनीयताको विषय वस्तु र बारम्बार मानसिक रूपमा अनुचित दवाव दिनु महिलामाथिको हिंसा हो भन्ने तथ्यमा विवाद नरहने (प्रकरण नं. ३०)

वर्तमान सन्दर्भमा महिला विरुद्धको हिंसा ज'नस'कै स्थलमा भए पनि त्यसलाई मानव अधिकारको म'ददाको रूपमा स्वीकार्न थालिएको पाइन्छ । कैयौं देशहरूका सरकारले कान'न, नीतिमा परिमार्जन समेत गरेको पाइन्छ । महिला विरुद्ध ह'ने सबै प्रकारका हिंसाहरू सबै नागरिकहरू, विशेष गरी महिलाहरूले समानता

प्राप्त गर्ने अवसरको बाधक तत्त्व हो । (प्रकरण नं.३८)

कुनै व्यवसाय, पेसा, रोजगार गर्न पाउने अधिकार आर्थिक अधिकार अन्तर्गत पर्दछ र यस्तो व्यवसाय, पेसा वा रोजगार गर्न नदिनु स्वतः आर्थिक हिंसा अन्तर्गत पर्दछ । ... परिवारका सदस्यहरूले रोजेको पेसा, व्यवसाय गर्न स्वीकृति नदिनु निज उपरको आर्थिक हिंसा हो । (प्रकरण नं.३९)

१. ... को १८ डिसेम्बर २००९ मा ललितपुर कुपन्डोल बस्ने ... सँग मागी विवाह भई उल्लिखित ठेगानामा सगोलमै बस्दै आएका छन् । ... बाट कुनै जायजन्म भएको छैन । विवाह हुनु अगाडि दुवै परिवारबिच कुराकानी हुँदा ... को तर्फबाट निजका बुवा आमा लगायत परिवारजनले कुनै दाइजो दिन नसक्ने कुरा राख्दा मन्जुरी भई चित्त बुझी विवाह भएको हो । केटा र केटीको पनि कुराकानी भई चित्त बुझेको थियो । तथापि विवाहमा हामीले आफ्नो गच्छे अनुसार सकेको दाइजो दिएका थियौं । हामीले ... लाई दिएको केही नगद पनि सोही समयमा निजहरूले नै नियन्त्रणमा लिई हाल व्यक्तिगत आवश्यकता परिपूर्ति गर्नको लागि कुनै पनि रकम नदिएको ।
२. विवाह भएको ४ दिन पछाडि... की सासू...ले प्रशस्त दाइजो नल्याएको, ल्याएको दाइजोले नपुगेको भनी विभिन्न गालीगलौज गरी मानसिक यातना दिँदै आउनु भएको छ । दाइजोको निहुँमा नै ... का पति ...

समेतले निजको आमाको कुरामा सही थापेर विभिन्न शारीरिक र मानसिक यातना दिँदै आउनु भएको छ । विपक्षीहरूबाट मेरो .. लाई घरबाट बाहिर निस्कन नदिने, कहीं कतै उजुरबाजुर गर्न नदिने, आफन्तहरूसँग नियमित भेटघाट गर्न नदिने, श्रीमान् श्रीमतिलाई सासू आमाले सँगै सुत्न नदिने तर बच्चा नभएको भन्ने आरोप लगाउने, टेलिफोनको लाइन काटिदिई सम्पर्क विहीन बनाइदिने, ... लाई भित्र राखी बाहिरबाट ताल्चा लगाइदिने समेतका अमानवीय एवम् अशोभनीय कार्यहरू गर्दै आएका छन् । ... को श्रीमान्सँग कहिलेकाहीँ शारीरिक सम्पर्क हुने गरेको तर सोको भोलिपल्ट नै गर्भ निरोधक औषधी जबरजस्ती सेवन गराउने गरेकोले गर्भ रहन नसकेको भन्ने ... बाट जानकारी हुन आएको ।

३. दाइजोको कारण विभिन्न यातना दिएको सम्बन्धमा ... ले हामी माइती पक्षलाई जानकारी गराएपछि यस्तो क्रियाकलाप नगर्न, ... को स्वतन्त्रतालाई नदबाउन, मिलिजुली बस्नको लागि पटक पटक आग्रह, अनुरोध गर्दै आएका छौं । तर हामीबाट मेलमिलापका लागि गरिएका पहल कदमीहरू समेत निष्क्रिय बन्न गएको छ । २०६८ वैशाख १ गते बिहानकरिव ५-६ बजेको समयमा दुवै जना विपक्षी भएर ... लाई दाइजोकै निहुँमा कुटपिट भएको कुरा निजमार्फत हामीलाई जानकारी हुन आयो । ...ले श्रीमान्को माया नपाएको, विभिन्न यातना पाएको, विभिन्न स्वतन्त्रताहरूको हरण भएकोले उक्त घरमा अर्थात् निज लोग्ने र

सासूसँग बस्न नसक्ने भएको हुँदा सम्बन्ध विच्छेदको लागि समेत तयार रहेकोले सोको लागि आवश्यक सहयोग गर्नु पर्यो भनेकीले हामीले हिन्दू परम्परा अनुसार सम्बन्ध विच्छेद असामान्य विषय भएको, सकेसम्म मिलेरै बस्नु पर्छ भन्ने समेतको सल्लाह दिँदा ... ले पनि उक्त सल्लाह सहर्ष स्वीकार गरेकी छन् । कुटपिटपछि आफ्नो भएको सामान लिएर निस्केर जा भनी घरतर्फका व्यक्तिहरूबाट भनिएकोले घरमा बस्न नसक्ने वातावरण सिर्जना भएको छ । सुरुका दिनहरूमा ससुराले सहयोग गरे पनि हाल आएर उनीहरूकै पक्ष लिने गरेको ।

४. विपक्षी ... लाई विवाह दर्ता गराइदिनको लागि पटक पटक ... ले अनुरोध गरेकोमा कुनै सहयोग नगरी हालसम्म विवाह दर्ता हुन नसकेको अवस्था समेत विद्यमान छ । कानूनत : विवाह दर्ता गराउनु पर्नेमा निजहरूको असहयोगकै कारण दर्ता गराउने प्रक्रियामा जान नसकिएको, यसले भविष्यमा समेत अनेकौं कानुनी बाधा अड्चनहरू सामना गर्नुपर्ने हुन सक्छ भन्ने समेतको व्यहोरा उल्लेख गरी श्रीमान् श्रीमतीबिचको सम्बन्ध सुमधुर बनाउन र यातना मुक्त भई बाँच्ने वातावरणको सिर्जना गर्न आवश्यक पहल गरीपाऊँ भन्ने मुख्य माग दावी सहित राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगमा ... को नामबाट ... मा उजुरी दर्ता भएको ।

५. प्रस्तुत उजुरीका सम्बन्धमा आयोगबाट गरिएका काम कारवाहीहरू मिसिल संलग्न देखियो । आयोगका काम कारवाहीहरूलाई

समाविष्ट गरी पेस गरिएको प्रतिवेदन समेत पेस भएको देखियो । प्रतिवेदनमा खुलाइएका सारभूत तथ्यहरू देहाय बमोजिम रहेको देखियो ।

- उजुरीकर्ताहरू... आयोगमा आई उजुरीकर्ताको ... र निजका श्रीमान् ... पति पत्नीबिच सामान्य सम्बन्ध नरही विभिन्न समस्या आउनुका साथै पारिवारिक रूपमै विवाद बढ्दै आएको र ... ले विभिन्न शारीरिक र मानसिक यातना पाएकोले दुवैबिच रहेको वैवाहिक सम्बन्ध विच्छेद गर्नका लागि के कस्तो सहयोग प्राप्त गर्न सकिन्छ भन्ने जिज्ञासा प्रस्तुत भएको ।

- आयोगका तर्फबाट सम्बन्ध विच्छेद गर्नुपूर्व मेलमिलाप गर्न सकिने लगायतका अन्य विकल्पहरू प्रयोग गर्न सुझाव दिइएको ।

- आयोगका तर्फबाट उजुरीकर्तालाई राष्ट्रिय महिला आयोग, स्थानीय प्रहरी र जिल्ला प्रशासन कार्यालय, ललितपुरमा निवेदन दिनको लागि सुझाव दिइएको ।

- आयोगले मिति २०६८।१।२०, च.नं. ९११ मार्फत जिल्ला प्रशासन कार्यालय, ललितपुर र महानगरीय प्रहरी परिसर, ललितपुरलाई पत्र लेखी पीडित भनिएकी व्यक्तिको शान्ति सुरक्षाको विशेष ख्याल गरी बुझ्नुपर्ने व्यक्तिहरूसँग बुझी उपयुक्त कारवाहीका लागि सहयोग गरिदिनका लागि पत्राचार गरिएको ।

६. आरोपित व्यक्तिहरू..., निजकी आमा र बुवा तिनै जना २०६८।१।२६ मा राष्ट्रिय मानव

अधिकार आयोगको कार्यालयमा आएकोमा आयोगका सम्बन्धित अधिकृतसँग छलफल गरेको । छलफलका क्रममा ... को कमी कमजोरी रहेका विषय वस्तुहरूको बारेमा मौखिक जानकारी प्राप्त गरेको । यसरी दुवै पक्षबाट प्राप्त भएका जानकारीका आधारमा मेलमिलाप गर्न उपयुक्त हुने देखि दुवै पक्षलाई जिल्ला प्रशासन कार्यालयले बोलाएको मितिमा उपस्थित भई विवाद समाधान गरे पश्चात् आयोगमा उपस्थित हुन आग्रह गरिएको ।

७. मिति २०६८।२।१९ र तत्पश्चात् ४ पटकसम्म उजुरीकर्ताका परिवार र पीडित भनिएकी ... सँग भेटघाट गरी परामर्श प्रदान गरिएको । मिति २०६८।३।२९ मा राष्ट्रिय महिला आयोगका सदस्य मोहना अन्सारी र महिला आयोगकै कानुन शाखासँग छलफल गरी दुवै आयोगहरूले आरोपित पक्षका ... लाई परामर्श दिने, कानुनी व्यवस्थाका बारेमा जानकारी गराउने र मनोपरामर्श केन्द्र (CMC) मा पठाउने निष्कर्षमा पुगिएको ।
८. मिति २०६८।९।१९ मा CMC का तर्फबाट मनोपरामर्शकर्ता डा. करुणा कुँवरलाई आयोगमा अनौपचारिक रूपमा बोलाई छलफल गरिएको । सुरुमा परामर्शका लागि गएको भए तापनि ताकेतामा आरोपित व्यक्ति ... परामर्शका लागि नआएको, पीडित भनिएकी व्यक्तिसँग पनि सम्पर्क नभएकोमा केही समयपछि सम्पर्कमा आएको, दुवै पक्षको मिल्न नसक्ने विषयवस्तुहरू नरहेकोले निजहरूलाई मनोपरामर्श कै जरुरी रहेको देखिएको, आरोपित व्यक्तिले दुवै

आयोगहरूलाई हेर्ने दृष्टिकोण नकारात्मक भएको हुन सक्ने समेतका भनाइहरू निजबाट प्राप्त भएको ।

९. आरोपित व्यक्तिलाई पटक पटक फोन सम्पर्क गर्दा फोन ग्रहण (Phone received) नगरेकोमा २०६०।१०।१२ मा ... को जेठाजु नाता पर्ने भनी परिचय दिएर एक व्यक्तिले फोन (call back) गरी ..., ... सँगको विवादका कारण र ... ले खाना पकाउँदा बढी चिल्लो र पिरो हाल्ने गरेकोले पेटमा गडबडी भएकोले उपचारको लागि भारत गएको, फर्किएपछि आयोगमा सम्पर्कका लागि पठाउने भन्ने जानकारी दिएको ।
१०. मिति २०६८।१०।१२ मा उजुरीकर्ताका परिवारलाई भेटी राष्ट्रिय महिला आयोग र मनोपरामर्श केन्द्र (CMC) सँग समन्वय गरी थप परामर्श लिन सल्लाह दिएको । २०६८।११।१७ मा ... भारतबाट फर्की कुपन्डोल स्थित घरमा फर्किएको जानकारी पाएपछि १९ गते ... घरमा गएकोमा सुरुमा घरभित्र पस्नका लागि ढोका नखोलिदिएको र ... का सामानहरू फ्याँकिदिएको भनी आयोगमा फोन मार्फत जानकारी प्राप्त भएकोले सो घटनाका सम्बन्धमा आयोगले के कस्तो सहयोग, सल्लाह वा सुझाव दिन सक्छ भनी आयोगका मा. अध्यक्ष र मा. सदस्य श्री गौरी प्रधानसँग छलफल गर्दा अनुगमन गर्न जाने मौखिक निर्देशन प्राप्त भएको र घटनाको अनुगमन गर्न आयोगबाट अधिकृतहरू सम्मिलित टोली ... को घरमा गएको ।
११. अनुगमन गर्दा ...को घरमा निजका परिवारका सबै सदस्यहरू, निजका तर्फबाट

एक जना बाहिरी व्यक्ति (...), राष्ट्रिय महिला आयोगका सदस्य श्री मोहना अन्सारी, उजुरीकर्ताका तर्फबाट २ जना दाइहरू र ... का बाबुको उपस्थिति रहेको । दुवै पक्षका सबै सदस्यहरूले एकअर्काप्रति आरोप प्रत्यारोप लगाइरहेको, घरको मूल ढोकामा २ ओटा त्रिफकेसहरू फालिएको अवस्थामा रहेको पाइयो ।

१२. स्थितिलाई शान्त बनाउन र विवादका विषयहरूमा सौहार्दपूर्ण तरिकाले वार्ता गर्न दुवै पक्षलाई आग्रह गरिएको । दुवै पक्षहरूले मर्यादामा आँच आउने प्रकारका शब्दावलीहरू प्रयोग गरेकोले संयमित भै मर्यादा विरुद्धहुने गरी नबोल्न आग्रह गरी क्रमशः आफ्ना कुराहरू राख्न अनुरोध गरिएको ।

१३. दुवै पक्षले एकअर्का विरुद्ध झुठा बोल्ने गरेको भन्ने साभ्ना आरोप लगाएको, माइती पक्षले आन्तरिक मामिलामा हस्तक्षेप गर्ने गरेको, ... ले सानातिना कुराहरूलाई ठूलो बनाएर निउँ खोज्ने गरेको, पारिवारिक अनुशासन उल्लङ्घन गर्ने गरेको समेतका आरोपहरू आरोपित पक्षले अनुगमन टोली समक्ष माइती पक्षलाई लगाएको र आरोपित पक्षले माया नगरेको, बाहिरी व्यक्तिलाई बोलाई आन्तरिक मामिलामा हस्तक्षेप हुँदै आएकोमा त्यसलाई वास्ता नगरेको, सानातिना विषय वस्तुहरूलाई भगडाको विषय वस्तु बनाएको, माइती पक्षलाई अनावश्यक रूपमा गाली गलौज गर्ने गरेको, ... लाई मानसिक यातना हुने गरी गाली गलौज गरेको भन्ने

समेतका आरोपहरू आरोपित पक्षलाई लगाएको अनुगमन टोलीले प्रत्यक्ष रूपमा सुनेको ।

१४. दुवै पक्षहरूका सबै सदस्यहरू एकै स्थानमा राखी छलफल गर्न असम्भव देखिएकोले दुवै पक्षमध्ये र ... लाई छुट्टाछुट्टै राखी छलफल गरिएको, बाँकी सदस्यहरूलाई छलफलमा सहभागी नगराइएको । दुवै पक्षको सहमतिमा आन्तरिक छलफल र सुरक्षाका लागि उपयुक्त वातावरण तयार गर्ने मौका प्रदान गर्नका लागि उक्त दिन ... लाई माइतीमा गई बस्न सुझाव दिइएको ।

१५. आरोपित र पीडित भनिएका पक्ष तथा परिवारका सदस्यहरू तनावपूर्ण अवस्थामा रहेको देखियो । दुवै पक्षलाई २०६८/१९/२९ मा राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगमा उपस्थित हुने, त्यसपछि राष्ट्रिय महिला आयोगमा उपस्थित हुने सल्लाह दिइएको ।

१६. मिति २०६८/१९/२९ मा ... र ... लाई राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगमा उपस्थित हुन आग्रह गरिएकोमा दुवै जना आयोगमा उपस्थित भएको र मेलमिलापका लागि पहल गरिएको । सो क्रममा अवलम्बन गर्नुपर्ने मुख्य कार्यविधि र प्रक्रियाहरू अवलम्बन गरिएको । दुवै पक्षलाई सम्बन्ध सुधारका लागि अपनाउन आवश्यक व्यवहार, पालना गर्नुपर्ने आचरण र अन्य सम्भावित उपायहरूको बारेमा सुझाव दिइएको ।

१७. बुहारी... लाई गर्भ परीक्षण (pregnancy test) नगरी घरभित्र नलाने भन्ने ...का बाबुको भनाइ रहेको । ... आरोपित पक्षले Pregnancy test गर्नका लागि प्रस्ताव

गरेकोले प्रस्तुत विषय राज्य पक्ष संलग्न नरही व्यक्ति व्यक्ति विचको विवाद भएको र महिला माथिको हिंसा प्रमाणित हुनेविषय भएकोले महिला विरुद्ध हुने सबै किसिमका भेदभाव उन्मूलन गर्ने महासन्धि, १९७९ को विरुद्धको कार्य हुने भएको हुँदा यस्तो व्यवहारले मेलमिलाप पद्धतिमै असर पुग्ने भनी आयोगबाट राय प्रदान गरियो । ... ।

१८. सोही दिन साँझ ५ बजेसम्मको परामर्शपछि सम्बन्धित पक्षहरूको माग बमोजिम ७ दिनको समयवधि दिई २०६८।११।२८ मा दुवै पक्ष आयोगमा आउने समझदारी भएको, माइती या घरमा बस्ने विषयमा दुवै पक्षविच छलफल भई घरमै गएकोमा ...का बाबुले मोबाइल नम्बर ... बाट साँझ ५:३९ बजे फोन सम्पर्क गरी Pregnancy test नगराई घरभित्र नलैजाने र आयोगको तर्फबाट रोहवरमा बसी Pregnancy test गराउने व्यवस्था हुनु पर्‍यो भन्ने माग भएकोमा उक्त विषयमा ... जवरजस्ती यस्तो कार्य गरिए महिला हिंसाजन्य कार्य हुने भनी जानकारी गराइएको ।

१९. केही समय पश्चात् पुनः उल्लिखित नम्बरबाटै फोन सम्पर्क गरी ... लाई माइतीमै बस्ने सल्लाह दिन अनुरोध गरिएकोमा ... को कानुनी अधिकार उल्लङ्घन नगर्न सुभाव प्रदान गरियो । तर परिवारका सदस्यहरूविच सल्लाह भई माइतीमा बस्न गएमा आयोगलाई अमान्य नहुने भन्ने सम्बन्धित अधिकृतको सुभाव रहेको ।

२०. राष्ट्रिय महिला आयोगको सदस्य श्री मोहना अन्सारीलाई पनि ...का पिताले फोन गरी

Pregnancy test गराउनुपर्ने र उक्त परीक्षणका समयमा रोहवरमा बसिदिनका लागि आग्रह गरेको भन्ने बुझिएको । २०६८।११।२२ मा ...ले फोन मार्फत ...लाई आफ्नो परिवार बसेको घरको तल्लो तलामा रहेको छिमेकीको फल्याटमा सुत्न पठाएको, सासूले खाना बनाउन नदिएको, खानपिनको कार्य घरमै गरेको, Pregnancy test गर्न आफू तयार भएको र पति ...लाई test गराउन जाऊँ भनी भनेकोमा वास्ता नगरेको भन्ने जानकारी गराएको । तत्पश्चात्...लाई फोन सम्पर्क गरी सम्बन्ध सुधारका बारेमा र राष्ट्रिय महिला आयोगमा जाने वा नजाने योजनाका बारेमा जानकारी माग गरिएको । ...लाई आफ्नै घरमा राखेको र राष्ट्रिय महिला आयोगका सदस्य श्री मोहना अन्सारीको व्यस्तताका कारण महिला आयोगमा नजाने योजना रहेको भन्ने जानकारी प्राप्त गरिएको ।

२१. Pregnancy test का सम्बन्धमा ... ले स्वैच्छिक रूपमा सहमति दिएको बुझिएकोले यो विवादलाई टुङ्ग्याउन सुभाव दिइएकोमा test गराउने नगराउने सम्बन्धमा परिवारभित्र छलफल भै रहेको भन्ने समेतको जानकारी प्राप्त गरिएको ।

२२. आयोगबाट मिति २०७०।३।१२, च.नं. १२८३ मार्फत राष्ट्रिय महिला आयोगलाई प्रेषित पत्र मिसिल संलग्न देखियो । उक्त पत्रमा सम्बन्ध सुधारका लागि साथै यातनाजन्य काम कारवाहीबाट मुक्त भई बाँच्ने वातावरणको सिर्जना गर्न आवश्यक पहल गरीपाऊँ भन्ने मुख्य माग दाबी सहित राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगमा उजुरी दर्ता भएको

थियो । उक्त उजुरीलाई तत्कालै तहाँ राष्ट्रिय महिला आयोगमा समेत पठाइएको र समय समयमा दुवै आयोगबिच समन्वय भई समस्या समाधानमा तदारुकता देखाइएको ब्यहोरा स्मरण गराइन्छ ।

२३. हाल उक्त उजुरी उपर अनुसन्धान गरी राष्ट्रिय महिला आयोगले दुवै पक्षबिच आवश्यक सम्झौता गराएको भन्ने अनौपचारिक रूपमा बुझिन आयो । राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगमा दर्ता भएको उक्त उजुरी उपर अन्तिम निर्णयका लागि मिति २०७०।३।१३ मा आयोग समक्ष पेस गरिने भएको र तहाँ कार्यालयमा दुवै पक्षबिच भएको सम्झौता पत्रको आवश्यकता भएकोले उक्त सम्झौता पत्र शीघ्र सञ्चार माध्यमबाट राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगमा पठाइदिनु भन्ने समेतको ब्यहोरा उल्लेख भएको पाइयो ।

२४. उल्लिखित निकायबाट राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगलाई सम्बोधन गरी मिति २०७०।३।१३, च.नं. ११४१ मार्फत प्रेषित पत्रसाथ संलग्न गरिएको ... र ... भनिने ... बिचको सम्झौता पत्र समेत प्राप्त भयो । उक्त सम्झौता पत्रमा लिनुदिनुपर्ने सामानहरू फिर्ता लिनेदिने कार्य, रु.६५०,०००।-(रु. छ लाख पचास हजार) केटा पक्षले केटी पक्षलाई क्षतिपूर्ति दिनुपर्ने र सम्बन्ध विच्छेद गर्न दुवै पक्ष मन्जुर भएको उल्लेख भएको पाइयो ।

२५. उजुरीकर्ताले घरेलु हिंसाजन्य कार्य भएको र उक्त कार्यको रोकथाम गरी ... र ... बिच असल सम्बन्ध स्थापित गराउन सहयोग गरीपाऊँ भन्ने उजुरीकर्ताको मुख्य

माग रहेको देखिन्छ । भुठा कुरा बोल्ने र घर परिवारका सदस्यहरू उपर दुर्व्यवहार गर्ने भएकोले यो सम्बन्ध टिकाउ नहुने र यातनाजन्य कुनै कार्य नगरेको भन्ने आरोपित पक्षको भनाइ रहेको देखिन्छ ।

२६. उजुरी साथ संलग्न भएको निवेदनमा खुलाइएका तथ्यहरू, विवादित पक्षहरूबाट प्राप्त भएका जानकारी, राष्ट्रिय महिला आयोगसँग गरिएको छलफल, CMC सँग गरिएको छलफल, विवादित पक्षहरूलाई मेल मिलापका लागि बोलाइएकोमा सो समयमा गरिएको गहन छलफलबाट ... ले सम्बन्ध विच्छेद नभई आपसी मेलमिलापका लागि पहल गरिनु पर्ने भन्ने इच्छा व्यक्त गरेको पाइयो । निजले सामाजिक परम्परा अनुसार विवाह गरेकोले सम्बन्ध विच्छेद पछिको अवस्थाले परिवारमा गम्भीर असर पर्ने भनाइ राखेको र श्रीमानसँग माया, सद्भाव, विश्वास मात्र खोजेको भन्ने भनाइ राखेकोले समेत श्रीमान र परिवारका अन्य सदस्यहरूलाई दुःख दिने नियतले राष्ट्रिय निकायहरूमा सम्बन्ध सुधारको लागि निवेदन वा उजुरी दिएको भन्ने नदेखिने । परिवारका सदस्यहरूले यथोचित सहयोग, सद्भाव प्रकट गर्दा परिवारभित्र हुने ससाना विवादहरूको स्वतः समाधान हुने नै हुन्छ । ... ले उठाएका सवालहरू परिवारको अधिकार अन्तर्गत पर्ने सवालहरू देखिने । ... ले दुर्व्यवहार गरेको भनी आरोपित पक्षहरूले उठाएका सवालहरू पुष्टि हुने आधारहरू नदेखिने ।

२७. राती निन्द्रामा चिच्याएर कराउने, आफूलाई नै पिट्ने, सासूलाई मारेर मात्र

म मर्छु भन्ने, अँध्यारोमा चिच्याएर भागेर आउने, बारम्बार रुने भएकोले निजलाई मानसिक परीक्षण गर्नुपर्ने भन्ने समेत ...को भनाइ रहेको देखियो । यस्ता राती निन्द्रामा चिच्याएर कराउने, आफूलाई नै पिट्ने, सासूलाई मारेर मात्र म मर्छु भन्ने, अँध्यारोमा चिच्याएर भागेर आउने, बारम्बार रुने ... सङ्केतहरूले मानसिक रूपमा तनाव भैरहेको तथ्यहरूलाई सङ्केत गर्दछन् । कुनै जटिल कारण परिस्थिति सिर्जना नभईकन कुनै व्यक्ति मानसिक रूपमा तनावग्रस्त हुँदैनन् । घरका सदस्यहरूबाटै यस्तो कार्य हुनु घरेलु हिंसा (कसुर र सजाय) ऐन, २०६६ बमोजिम घरेलु हिंसा हुने । उल्लिखित सङ्केतहरूले मानसिक रूपमा तनाव भैरहेको तथ्यहरूलाई सङ्केत गर्दछन् । कुनै जटिल कारण परिस्थिति सिर्जना नभईकन कुनै व्यक्ति मानसिक रूपमा तनावग्रस्त हुँदैनन् । घरका सदस्यहरूबाटै यस्तो कार्य भएको बुझिन्छ । घरेलु हिंसा (कसुर र सजाय) ऐन, २०६६ ले यस्तो कार्यलाई घरेलु हिंसा भनी परिभाषित गरेको पाइन्छ ।

२८. रोग नलाग्नु मात्र स्वस्थ हुनु होइन, पूर्ण रूपमा शारीरिक, मानसिक र सामाजिक रूपमा स्वस्थ रहन सक्ने अवस्थाको सिर्जना गरे मात्र स्वास्थ्यको अधिकार संरक्षित हुन्छ भनी ESCR General comment^८मा

^८ CESCR General comment 14 E/C.12/2000/4 :- The right to health is closely related to and dependent upon the realization of other human rights as contained in the International Bill of Rights including the rights to food housing work education:-human dignity life non-discrimination equality the prohibition against torture privacy access to information and the freedoms of association assembly and movement. These and other rights and freedoms address integral components of the right to health. In drafting article 12 of the Covenant the Third Committee of the United Nations General Assembly did not adopt the definition of health contained in the preamble

उल्लेख भएको पाइन्छ । सामाजिक परम्परा अनुसार पनि संरक्षकको हैसियतले ... लगायत निजको परिवारले ... लाई उपचार गर्ने प्रयत्न र प्रतिबद्धता गर्नुपर्नेमा अन्यथा विचार प्रकट गरेकोलाई स्वभाविक भन्न नमिल्ने ।

२९. आरोपित पक्षका परिवारहरूले गर्भ परीक्षण (Pregnancy test) गराउने भनी राखेको प्रस्ताव मानव अधिकार र कानूनको दृष्टिले महिलामाथि गरिएको यौनजन्य हिंसा हो भनी मान्न सकिने देखियो । कुनै महिला घरमा तनाव भै माइतीको संरक्षणमा केही समय बसेको समयमा आफ्नै घरको सदस्यको चरित्र खराब भएको भनी लगाएको आरोप पुष्टि हुने कुनै आधार र प्रमाणहरू पाइँदैन । चरित्रको विषय नैतिकता, परम्परासँग गाँसिएको र यस सम्बन्धमा कानुनी प्रावधानहरू भएको पाइँदैन । तर पनि मुलुकी ऐन, २०२० को लोग्नेस्वास्तीको महलको दफा १ अनुसार पति वा पत्निले परस्त्री वा परपुरुषसँग करणी गरेमा सम्बन्ध विच्छेद हुन सक्ने प्रावधान रहेको पाइन्छ । यस बाहेक चरित्र जाँच गर्ने कुनै कानूनहरू

to the Constitution of WHO which conceptualizes health as "a state of complete physical mental and social well-being and not merely the absence of disease or infirmity". However the reference in article 12.1 of the Covenant to "the highest attainable standard of physical and mental health" is not confined to the right to health care. On the contrary the drafting history and the express wording of article 12.2 acknowledge that the right to health embraces a wide range of socio-economic factors that promote conditions in which people can lead a healthy life and extends to the underlying determinants of health such as food and nutrition housing access to safe and potable water and adequate sanitation safe and healthy working conditions and a healthy environment. With a view to assisting States parties' implementation of the Covenant and the fulfilment of their reporting obligations this General Comment focuses on the normative content of article 12 (Part I) States parties' obligations (Part II) violations (Part III) and implementation at the national level (Part IV) while the obligations of actors other than States parties are addressed in Part V. The General Comment is based on the Committee's experience in examining States parties' reports over many years.

भएको पाइँदैन । गर्भ परीक्षण गर्नुपर्ने भन्ने आरोपित पक्षको भनाइले लोग्ने बाहेकको पुरुषसँग शारीरिक सम्बन्ध कायम गरेको छु भनी आशङ्का गरेकोमा उक्त आशङ्कालाई प्रमाणित गर्ने आधारहरू आरोपित पक्षले पेस नगरेको ।

३०. ... स्वयं राजी भईकन पनि २०६८।११।२२ मा गर्भ परीक्षण (Pregnancy test) गराउनका लागि निजको पति समक्ष आग्रह गर्दा कुनै वास्ता नगरिएबाट पनि आरोपित पक्षका सदस्यहरूले ... लाई नियतवस मानसिक यातना दिएको बुझिने । यसै सन्दर्भमा अन्नपूर्ण राणाको गुप्ताङ्ग जाँच गराउनको लागि जिल्ला अदालत, काठमाडौं र पुनरावेदन अदालत, पाटनले दिएको आदेशका विरुद्ध सर्वोच्च अदालतले यो विषय व्यक्तिगत स्वतन्त्रता र गोपनीयताको विषयवस्तु भएकोले सुरु अदालतहरूको आदेश बदर गरिदिएको फैसलालाई यस उजुरीको (Pregnancy test) लागि सन्दर्भ विषयवस्तुको रूपमा लिन सकिने देखिन्छ । सम्मानित अदालतको यस निर्णयले कुनै व्यक्तिको शरीर र चरित्रलाई व्यक्तिगत गोपनीयताको विषय वस्तु हो भनी निर्णय गरेकोले यस उजुरीका पीडित भनिएकी ... को गर्भ परीक्षण गराउनुपर्ने भन्ने प्रस्ताव निजको गोपनीयताको विषय वस्तु र बारम्बार मानसिक रूपमा अनुचित दवाव दिनु महिलामाथिको हिंसा हो भन्ने तथ्यमा विवाद नरहने ।

३१. मेलमिलापका लागि तयार रहेको भन्ने तर ... को रुने बानी, भुठा बोल्ने बानी कदापि

नहट्ने भन्ने ...को भनाइ रहेको तथापि सम्बन्ध सुधारको प्रयास थालनी भैरहेको समयमा कुनै व्यक्तिको भविष्यमा हुन सक्ने आचरणलाई अनुमानको भरमा ठोकुवा गर्नु सम्बन्ध सुधार गर्ने पक्षमा नरहेको बुझिने ।

३२. दाइजोको रूपमा आएका सामानहरूलाई फिर्ता गर्नुपर्ने वा बिक्री गर्नुपर्ने जस्ता प्रस्तावहरू...ले राखेकोले पनि निज मानसिक रूपमा मेलमिलापको लागि तयार नरहेको जस्तो बुझिने । ... सँगको विवादकै कारण ... को पेटमा गडबडी हुन गई उपचारको लागि भारत गएको भन्ने ...को तर्फबाट फोन गर्ने व्यक्तिले दिएको जानकारीलाई पुष्टि गर्ने आधारहरू समेत नरहेको । निजलाई नेपालमा उपचार हुनै नसक्ने गरी पेटको रोग लागेको भनी नेपालका चिकित्सकले सिफारिस गरेको र भारतमा गई उपचार गरेको भनी प्रमाणित हुन सक्ने चिकित्सकीय अभिलेखहरू समेत आरोपित पक्षले पेस नगरेको अवस्थामा यसलाई आधारहीन लाञ्छना लगाएको रूपमा बुझिने ।

३३. ... नाम गरेकी महिलासँग ...को सम्बन्ध रहेको विषयको उठान हुनु, ... र ... छुट्टाछुट्टै सुत्ने गरेकोले यौनको विषय वस्तु समेतले सम्बन्धमा सुधार आउन नसकेको बुझिने । तथापि यस विषय वस्तुको परीक्षण गर्ने विशेषज्ञताको अभावका कारण सम्बन्धित यौन मनोवैज्ञानिक वा फ्यामिली थेरापिस्टबाटै परीक्षण हुनु उचित हुने । यस्तै, नामकी महिलाले समेत मेलमिलापमा नकारात्मक भूमिका निर्वाह गरेको हुन सक्ने देखिन्छ । पारिवारिक निरन्तरता र सुमधुर

सम्बन्धका लागि श्रीमान् श्रीमती विचमा यौन सम्बन्ध हुनु अत्यन्त स्वाभाविक र आवश्यक समेत हुन्छ । पीडित भनिएकी व्यक्ति ... र ... बिच विगत लामो समयदेखि शारीरिक सम्बन्ध नभएको भन्ने निजहरूबाटै बुझियो । यस विषयवस्तुमा विचार गर्दा जबरजस्ती यौन सम्बन्ध राख्ने पर्ने भन्ने नभए तापनि श्रीमान् श्रीमतीको विचमा असल सम्बन्ध कायम राख्न अत्यावश्यक हुन्छ । श्रीमान् श्रीमती विचमा यौन सम्बन्ध कायम नरहेमा के कस्तो सजाय वा कारवाही हुने वा कुनै दायित्व एकअर्काले व्यहोर्नुपर्ने कि नपर्ने भन्ने सम्बन्धमा नेपालमा कुनै प्रस्ट कानून वा नियमहरू रहेको नपाइए पनि फ्रान्सको नागरिक एवम् दण्ड संहितामा दम्पति बिच कानूनतः यौन सम्पर्क हुनु आवश्यक रहेको र दुवैले एकअर्काको चाहनाको सम्मान गर्नुपर्ने उल्लेख भएको देखिन्छ । ९

३४. मानव अधिकारको विश्वव्यापी घोषणापत्र, १९४८ को धारा १ मा सबै व्यक्तिहरू जन्मजात स्वतन्त्र हुन्, ती सबैको समान प्रतिष्ठा र अधिकार छ, भन्ने उल्लेख भएको, धारा २ मा सबै अधिकार र स्वतन्त्रताहरू विना भेदभाव सबैले समान रूपमा उपभोग गर्न पाउने कुरा उल्लेख भएको, धारा ५ मा कुनै व्यक्तिलाई पनि शारीरिक यातना दिइने छैन, क्रूर, अमानवीय वा अपमानजनक व्यवहार गरिने छैन, धारा १२ मा कुनै पनि व्यक्तिको गोपनीयता, परिवार, घर वा पत्र

व्यवहारमा मनोमानी हस्तक्षेप गरिने छैन र कसैको सम्मान तथा प्रतिष्ठामा हस्तक्षेप गरिने छैन र त्यस्तो हस्तक्षेप वा प्रहारको विरुद्ध प्रत्येक व्यक्तिलाई कानुनी संरक्षणको अधिकार हुनेछ, भन्ने उल्लेख भएको, धारा १७ मा कसैलाई पनि मनोमानी ढङ्गले सम्पत्तिबाट वञ्चित गरिने छैन भन्ने उल्लेख, धारा १९ मा प्रत्येक व्यक्तिलाई विचार, स्वतन्त्रता र अभिव्यक्तिको अधिकार हुनेछ भन्ने उल्लेख भएको पाइन्छ । यस्तै धारा २३ मा प्रत्येक व्यक्तिलाई काम गर्ने, स्वेच्छाले रोजगारी रोज्ने र काम गर्नको लागि उचित र अनुकूल परिस्थिति प्राप्त गर्ने र बेकारीबाट सुरक्षा पाउने अधिकार रहेको उल्लेख भएको, धारा २९ मा व्यक्तिको समाजप्रतिको कर्तव्यका बारेमा उल्लेख भएको पाइन्छ ।

३५. ... ले उल्लिखित घोषणापत्रका प्रावधानहरूमा उल्लेख भएका अधिकारहरू निर्वाध रूपमा उपभोग गर्न नपाएको अवस्था देखियो भने ... को परिवारका एक सदस्यबाट पनि ... को परिवारप्रति अपमानजनक कार्य भएको अनुगमनका क्रममा देखिएको । तथापि यस कारणको उत्पत्ति स्वयं ... को परिवारको व्यवहारबाट तत्कालीन अवस्थामा आवेश प्रेरित अवस्थामा भएको हो भनी अनुमान लगाउन सकिने अवस्था देखिने ।

३६. महिला विरुद्ध हुने सबै किसिमका भेदभाव उन्मूलन गर्ने महासन्धि महिलाको मानव अधिकार संरक्षण गर्ने प्रमुख महासन्धि हो । महिला विरुद्ध हुने भेदभाव उन्मूलन गर्नु एवम् महिला र पुरुषबिच समानता

९. कान्तिपुर साप्ताहिक, २०६८ आश्विन ६ गते प्रकाशित एक समाचारमा उल्लेख भएको छ ।

कायम गर्नु सन्धिको मुख्य उद्देश्य रहेको पाइन्छ । उक्त सन्धिको धारा १ अनुसार महिला विरुद्धको भेदभाव भन्नाले राजनीतिक, आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक, नागरिक वा अन्य कुनै पनि विषयमा वैवाहिक स्थिति जे जस्तो रहेको भए तापनि लैङ्गिकताको आधारमा कुनै पनि भेदभाव, बहिष्कार वा प्रतिबन्धलाई जनाएको पाइन्छ । उक्त सन्धिको धारा ६ मा यौन शोषण विरुद्धको अधिकार, धारा ११ मा रोजगारीको अधिकार, धारा १२ मा स्वास्थ्य सम्बन्धी अधिकार, धारा १३ मा आर्थिक तथा पारिवारिक लाभको अधिकार, धारा १६ मा विवाह तथा परिवारको अधिकारका बारेमा उल्लेख गरिएको पाइन्छ । यस उजुरीमा उजुरीकर्ताको दावी अनुसार जागिर खान अनुमति नदिने, पति पत्नीबिच शारीरिक सम्बन्ध नहुने भन्ने समेत उल्लेख भएको पाइन्छ । दुवै पक्षलाई आयोगमा उपस्थित गराई सूचना लिँदा उक्त कार्यहरू आंशिक रूपमा सत्य हुन सक्ने समेत देखिने ।

३७. महिला अधिकार र लैङ्गिक समानता कायम गर्न नेपालले महिला विरुद्ध हुने सबै किसिमका भेदभाव उन्मूलन सम्बन्धी महासन्धि (CEDAW), बेइजिङ घोषणापत्र तथा सोको पुनरावलोकन दस्तावेज लगायत अन्तर्राष्ट्रिय मानव अधिकार सम्बन्धी अन्य दस्तावेजहरूलागु गर्न प्रतिबद्धता व्यक्त गरेको समेत पाइन्छ ।

३८. वर्तमान सन्दर्भमा महिला विरुद्धको हिंसा जुनसुकै स्थलमा भए पनि त्यसलाई मानव अधिकारको मुद्दाको रूपमा स्विकार्न थालिएको पाइन्छ । कैयौं देशहरूका

सरकारले कानून, नीतिमा परिमार्जन समेत गरेको पाइन्छ । महिला विरुद्ध हुने सबै प्रकारका हिंसाहरू सबै नागरिकहरू, विशेष गरी महिलाहरूले समानता प्राप्त गर्ने अवसरको बाधक तत्त्व हो । महिला विरुद्धको हिंसाजन्य कामकारवाहीहरूलाई मापन गर्ने र पहिचान गर्ने तौरतरिकाहरू, सूचकांकहरूको राम्रो विकास नहुनुले महिला हिंसा रोक्न समस्या परिरहेको सन्दर्भ पनि उत्तिकै महत्त्वपूर्ण रहेको छ । यसर्थ महिलामाथि सासू, ससुरा, पति र घरका अन्य सदस्यहरूले हिंसाजन्य काम कारवाहीहरूको रोकथाम प्रभावकारी रूपमा हुन सकिरहेको छैन । दाइजोका विषयवस्तुहरू, यौन सम्बन्धी विषयवस्तुहरू लगायतका विषयहरूले महिलाहरू पीडित भैरहेका छन् । यस्ता कुराहरूलाई बेइजिङ+५ मा पनि उठाइएको पाइने ।

३९. घरेलु हिंसा (कसुर र सजाय) ऐन, २०६६ ले आर्थिक अधिकारलाई संरक्षित गरेको पाइन्छ । कुनै व्यवसाय, पेसा, रोजगार गर्न पाउने अधिकार आर्थिक अधिकार अन्तर्गत पर्दछ र यस्तो व्यवसाय, पेसा वा रोजगार गर्न नदिनु स्वतः आर्थिक हिंसा अन्तर्गत पर्दछ । ... तथा निजका परिवारका सदस्यहरूले ... ले रोजेको पेसा, व्यवसाय गर्न स्वीकृत नदिनुले निज उपर आर्थिक हिंसा भएको बुझियो ।

४०. मानव अधिकार सम्बन्धी युरोपियन महासन्धिको धारा ८ मा निजी जीवनसँग सम्बन्धित अधिकारहरूलाई सम्मान र सुनिश्चित गरिएको पाइन्छ । मानव अधिकार

सम्बन्धी युरोपियन अदालतले गोपनीयताको अधिकार सुनिश्चित गर्नको लागि बृहत् विधिशास्त्रीय अध्ययन गर्ने संरचनाको निर्माण गरेको पाइन्छ । युरोपेली सङ्घले सन् १९९५ मा Directive 95/46/EC on the protection of personal data मार्फत व्यक्तिगत गोपनीयता सम्बन्धी अधिकारको संरक्षणका लागि सबै सदस्य राष्ट्रहरूले आवश्यक कानुनी संयन्त्र निर्माण गरी नागरिकहरूलाई प्रत्याभूति गर्नुपर्ने उल्लेख गरिएको पाइन्छ । यस्तो निर्देशनात्मक आदेशको कार्यान्वयन बेलायत, फ्रान्स लगायतका मुलुकहरूमा भइरहेको अध्ययनबाट देखिन्छ । गोपनीयता सम्बन्धी अधिकारको संरक्षणको लागि अमेरिका, क्यानडा र अस्ट्रेलिया लगायतका मुलुकहरूमा आवश्यक कानुनी संयन्त्रको निर्माण भएको पाइन्छ । नेपालको सन्दर्भमा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ मा गोपनीयताको अधिकारको उल्लेख गरिएको छ । परिवारका सदस्यहरूबिच सम्बन्ध राम्रो हुन नसकी माइत गई बसेको व्यक्तिलाई गर्भ परीक्षण गराउनुपर्ने भन्ने मागलाई प्रचलित संविधान एवम् कानून बमोजिम उचित भन्न मिल्ने देखिँदैन । संविधानमा प्रावधान गरिएका यस्तो अधिकारको विस्तृत व्याख्या गर्नेगरी वा यस्तो अधिकारको उपभोग गर्न, अधिकार उल्लङ्घन भएमा हुने कारबाहीको सम्बन्धमा ऐन, नियमहरूको अभाव रहेको देखियो । यसतर्फ सरकारले आवश्यक कारबाहीअगाडि बढाउनु पर्ने समेत देखिन्छ भनी प्रतिवेदनको विश्लेषण खण्डमा उल्लेख भएका कुराहरू नै निर्णयका लागि आधारभूत

पक्षहरू रहेको देखियो ।

४१. यस विषयमा राष्ट्रिय महिला आयोगको मुख्य क्षेत्राधिकार रहेको र उक्त आयोगमा समेत उजुरी दर्ता भई आवश्यक काम कारबाहीहरू हुँदै गरेकोमा आयोगको पहलमा २०७० साल वैशाख २ गते सर्त सहितको मिलापत्र सम्पन्न भएको देखियो ।
४२. यसमा निर्णयतर्फ विचार गर्दा ललितपुर जिल्ला ललितपुर उपमहानगरपालिका वडा नं. ... वस्ने ... सँग ...को १८ डिसेम्बर २००९ मा मागी विवाह भई उल्लिखित ठेगानामा सगोलमै बस्दै आएकोमा दाइजो नल्याएको भनी यातना दिने गरेकाले श्रीमान् श्रीमती बिचको सम्बन्ध सुमधुर बनाउन र यातनामुक्त भई बाँच्ने बातावरणको सिर्जना गर्न आवश्यक पहल गरी पाऊँ भनी मिति २०६८।१।१९ गते आयोगमा उजुरी दर्ता हुन आएको देखियो । यसमा आयोगबाट कारबाही हुँदा निजहरू बिच सम्बन्ध विच्छेद गर्नुपूर्व मेलमिलाप गर्न सकिने लगायतका अन्य विकल्पहरू प्रयोग गर्न सुझाव दिइएको । आयोगबाट मेलमिलापका लागि परामर्श दिइएकोमा सो अनुरूप विवादका पक्षहरूले मेलमिलाप गर्ने खालको आचरण प्रकट नगरेको । जबरजस्ती गराइएको सम्बन्धले पीडित देखिएका पक्षलाई अरू मानसिक तनाव हुन सक्ने, अप्रिय परिस्थिति सिर्जना हुन सक्ने देखिएकोले निजहरू बिचमा असल सम्बन्ध सुधार हुन नसक्ने देखि उजुरकर्तालाई राष्ट्रिय महिला आयोग, स्थानीय प्रहरी र जिल्ला प्रशासन कार्यालय, ललितपुर र अदालतमा निवेदन

दिनका लागि सुझाव दिइएको । यस विषयमा राष्ट्रिय महिला आयोगमा मिति २०७०।१।२ गते दुवै पक्षले मिलापत्र गरी सकेकोले उजुरीमा थप कारबाही गरिरहनु परेन । अतः प्रस्तुत उजुरीको लगत कट्टा गरी तामेलीमा राखिदिनु ।

तयार गर्ने : जीवन न्यौपाने, मानव अधिकार अधिकृत

..... —
सदस्य सदस्य सदस्य स द र य
अध्यक्ष

इति संवत् २०७० साल असार १३ गते रोज ५
शुभम् ...।

श्री राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगको

ठहर

माननीय अध्यक्ष केदारनाथ उपाध्याय
माननीय सदस्य रामनगिना सिंह
माननीय सदस्य गौरी प्रधान
माननीय सदस्य डा. लीला पाठक
माननीय सदस्य डा. के.बि. रोकाया

संवत् २०६२ सालको उजुरी नं : ३०५७
के.का.।

विषय : सुरक्षाकर्मीद्वारा बेपत्ता तथा हत्या ।

व्यक्तिलाई गैरकानुनी रूपमा नियन्त्रणमा लिई हत्या गरी घटनालाई लुकाउन खोज्ने सुरक्षाकर्मीको नियतले मानव अधिकार उल्लङ्घनको गम्भीर अवस्था देखाउने । यस कार्यबाट राष्ट्रिय कानूनबाहेक नागरिक तथा राजनैतिक अधिकारसम्बन्धी अनुबन्ध १५६६ को धारा ६ ले प्रत्येक व्यक्तिको जीवनको अर्न्तनिहित अधिकार हुने र कानूनद्वारा यस्तो अधिकारको रक्षा गरिने तथा स्वेच्छाचारी किसिमले कसैको पनि जीवन हरण नगरिने भन्ने व्यवस्था र जेनेभा महासन्धिहरू १५४५ का साभ्ना धारा ३ को समेत उल्लङ्घन हुने । (प्रकरण नं. १९)

१. काभ्रेपलान्चोक जिल्ला फूलवारी गाविस वडा नं. ८ बस्ने हरिप्रसाद बोलखेलाई २०६०।९।१२ गते काभ्रेपलान्चोक जिल्लाको

बनेपाबाट सुरक्षाकर्मीद्वारा पक्राउ गरी बेपत्ता पारेकाले निजको अवस्था सार्वजनिक गरिदिनका लागि...को निवेदन २०६२।४।१९ समेतमा, सोही विषयमा ...को निवेदन २०६३।३।४ मा र नेपाल मानव अधिकार सङ्गठनले पठाएको निवेदन २०६३।३।१९ मा र पीडितका ... को निवेदन २०६३।३।१० मा प्राप्त हुन आएको देखियो ।

२. आयोगमा उजुरी प्राप्त भएपछि २०६२।४।३ गते श्री रक्षा मन्त्रालय र श्री गृह मन्त्रालयमा पत्राचार गरी सोको बोधार्थ एवम् कार्यार्थ नेपाली सेना मानव अधिकार इकाइ एवम् प्रहरी प्रधान कार्यालय मानव अधिकार इकाइमा पठाइएकोमा उक्त पत्रको जवाफमा गृह मन्त्रालयले निज हरिप्रसाद बोलखे आतङ्ककारी तथा विध्वंसात्मक कार्य (नियन्त्रण र सजाय) अध्यादेशअर्न्तगत नजरबन्दमा रहेकोमा २०६०।१।८ मा छाडिएको र निज मासिक रूपमा जिल्ला प्रहरी कार्यालयमा हाजिर हुँदै आएकोमा २०६०।९।२४ मा हाजिर हुनुपर्नेमा हाजिर हुन नआएको भन्ने जिल्ला प्रशासन कार्यालय काभ्रेपलान्चोकको २०६१।६।६ को पत्रबाट जानकारी प्राप्त भन्ने राज्यद्वारा बेपत्ता पारिएका भनिएका व्यक्तिहरूको बारेमा छानबिन गरी यर्थाथ स्थिति पत्ता लगाई प्रतिवेदन प्रस्तुत गर्न गठित समितिले २०६१।६।२५ मा प्रस्तुत गरेको प्रतिवेदनमा उल्लेख भएको तथा निजलाई २०६०।९।१२ मा प्रहरीद्वारा पक्राउ गरिएको अभिलेखबाट देखिन नआएको भन्ने व्यहोरा उल्लेख गरेको रहेछ । यस सम्बन्धमा नेपाली सेनाले पठाएको पत्रमा निज हरिप्रसाद बोलखे

- २०६१।६।२६ बाट पक्राउ परेको वा अन्य कुनै घटनामा परेको सम्बन्धमा नेपाली सेनालाई कुनै जानकारी प्राप्त नभएको भन्ने उल्लेख भएको रहेछ ।
३. यस सम्बन्धमा आयोगको अनुसन्धान टोलीले २०६३।३।३ गते स्थलगत अनुगमन गर्दा निजलाई सुरक्षाकर्मीले पक्राउ गरी काभ्रेपलान्चोक जिल्लाको विभिन्न स्थानमा घुमाउन लगेको र यस क्रममा २०६०।१।४ मा जिल्लाको चलाल गणेशस्थान १ मा ल्याई मारी जङ्गलमा शव गाडेको भन्ने जानकारी प्राप्त हुन आएको आधारमा उक्त स्थानमा गई खोजी गर्दा जङ्गलको विचमा एउटा शव गाडेको अवस्थामा फेला परेको भन्ने अनुसन्धान टोलीको प्रतिवेदन रहेछ ।
४. आयोगको २०६३।३।९८ को निर्णय अनुसार फरेन्सिक विशेषज्ञ सहितको टोलीले २०६३।३।२० गतेदेखि २०६३।३।२९ गतेसम्म घटना स्थलको अवलोकन गर्ने, शव उत्खनन गरी अनुसन्धान गर्ने, घटनास्थलको अवस्था, शवको अवस्था समेतको मुचुल्का गर्ने, घटनाका जानकार व्यक्तिहरू सँग कागज गराउने र घटनाका बारेमा स्थानीय प्रशासन सँग जानकारी लिने तथा अनुसन्धानका बारेमा जानकारी गराउने कार्य समेत गरी अनुसन्धान भएको र उत्खनन गरिएको शव परीक्षण कार्य समाप्त भई २०६३।५।२८ मा उक्त शव त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षण अस्पताल महाराजगन्जबाट बुझिलिई पीडितका आफन्तलाई बुझाइएकोमा मृतक परिवारले मृतकले मान्दै आएको धर्म संस्कृति बमोजिम जिल्लाको फूलबारी गाविस वडा नं. ८ मा सोही दिन शवको अन्तिम संस्कार गरेका भन्ने प्रतिवेदन रहेछ ।
५. त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षण अस्पताल फरेन्सिक मेडिसिन विभाग महाराजगन्जले दिएको अटोप्सी रिपोर्टमा मृतकको मृत्युको कारण Gunfire injury to Pelvis भन्ने उल्लेख भएको रहेछ । उक्त विभागले दिएको Report of Atopsy मा पीडित भनी आशङ्का गरिएका व्यक्तिका ... तथा राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगबाट दिइएको History/exhumation findings तथा Autopsy findings का आधारमा प्राप्त मृत शरीर फूलबारी गाविस वडा नं. ८ बस्ने वर्ष ३५ का हरिप्रसाद बोलखेको भएको र मृत शरीरमा फेला परेका दुईवटा परिचयपत्रहरूले समेत मृतक व्यक्ति हरिप्रसाद बोलखे नै भएको प्रमाणित भएको भन्ने उल्लेख भएको रहेछ ।
६. शव परीक्षणका क्रममा फेला परेका गोलीका खोका र छर्छरी केन्द्रीय प्रहरी वैज्ञानिक प्रयोगशाला ब्यालेस्टिक डिपार्टमेन्टमा परीक्षणका लागि पठाउँदा उक्त कार्यालयबाट २०६३।५।५ मा आयोगमा पठाइएको रिपोर्टमा उक्त खोका र छर्छरीहरूमा SG (grain) size lead pellets of 12 bore shotgun cartridge and a wad (plastic cup) of bore shotgun cartridge भएको उल्लेख भएको रहेछ ।
७. ...जिल्ला.....नगरपालिका बस्ने...ले आयोगको अनुसन्धान टोली समक्ष दिएको बयानमा आफूलाई सुरक्षाकर्मीले २०६० साल कार्तिक महिनामा पक्राउ गरी पनौती ब्यारेकमा राखेकोमा हरिप्रसाद

बोलखेलाई सेनाको ड्रेस लगाएर ल्याएको र सोही दिनदेखि आफूसमेत निज हरिप्रसाद बोलखे र ... का ... लाई सैनिक पोसाक लगाई काभ्रेपलान्चोक जिल्लाको खोपासी, कामीडाँडा, फलामेटार, ढुङ्खर्क आदि ठाँउहरूमा घुमाउन लगेको, यसरी चार पाँच दिनसम्म घुमाएर अन्तिम रात ढुङ्खर्कमा रहेको तिनतले नयाँ घरमा सुताइएको, भोलिपल्ट बिहान हिँड्दा आफूहरूमध्ये तिनै जनालाई छुट्याएर हिँडाइएको, ढुङ्खर्कको ओरालोमा आएपछि गोली चलेको सुनेको, सुरक्षाकर्मीले खोपासीसम्म गोली चलाउँदै आएका, ... लाई पनौतीमा ल्याएर छाडिदिएको तर हरिप्रसाद बोलखेसँग भेट नभएको, सुरक्षाकर्मीलाई सोध्दा छाडेको भनेको, सुरक्षाकर्मीले आपसमा कुरा गरेको सुन्दा एक जनालाई उतै छाडेर आइयो भनेको सुनिएको । व्यारेकमा ल्याए पछि मलाई बोलखेलाई खाना खुवाउन जान्छस् भने मैले जान्छु भनँ, तिमीहरू भगडा गछौँ जानु पर्दैन भने; मलाई मारियो भन्ने लाग्यो भन्ने व्यहोरा उल्लेख गरेको रहेछ ।

८. ... जिल्ला बस्ने वर्ष ... को ... ले आयोगको अनुसन्धान टोलीसमक्ष गरेको कागजमा २०६० फागुन ४ गते बिहान ६:३० बजेतिर म घर लिप्टै थिएँ; ढ्याड-ढ्याड गरेको आवाज आयो; पछि धारामा गएको वेलामा घर अगाडिको बाटामा एकैथरीको हरियो ड्रेस लगाएका सुरक्षाकर्मीहरू तलतिर भर्दै थिए । उनीहरू आफ्नो बाटो गए । त्यस घटनामा के कसो भयो थाहा भएन भन्ने व्यहोरा उल्लेख गरेको रहेछ ।

९. यसैगरी ... जिल्ला ... बस्ने ... ले आयोगको अनुसन्धान टोली समक्ष गरेको कागजमा घटना भएको दिन म मुख धुन घरबाट बाहिर थिएँ; गाँउमा सुरक्षाकर्मी आएको कुरा सुनेँ, केही माथि आएपछि ड्रेसमा हतियार सहितका सुरक्षाकर्मीहरू बाटामा देखेँ । सङ्ख्या पचास-साठीभन्दा माथि थियो । उनीहरू माथि मूल खोलाबाट गणेशस्थान तर्फ जाँदै थिए । ढल्योढल्यो भनेको सुनियो; फायरिङ रोकिएपछि उनीहरू माओवादी भेटियो भने खबर गर्नु; बिहानै यसरी पुरपार गरेर हिँडनुपर्छ भन्दै गणेश स्थानतर्फ गए । त्यस घटनामा एक व्यक्तिको मृत्यु भएको र सल्लाको फेद भन्ने जङ्गलमा शव गाडिएको भन्ने कुरा गाँउमा चलेको थियो भन्ने व्यहोरा उल्लेख गरेको रहेछ ।

१०. ... जिल्ला बस्ने वर्ष ... को ... ले आयोगको अनुसन्धान टोलीसमक्ष लेखाइदिएको कागजमा घटना भएको दिन बिहान ६ बजेतिर लड्कु र ढुङ्खर्कतिरबाट सत्तरी-असी जनाको सङ्ख्यामा ड्रेस लगाएका हतियारसहितका सुरक्षाकर्मीहरू पार्थली भन्ज्याङमा आएका रहेछन् । म ... जान घरबाट त्यहाँ आएको थिएँ । सुरक्षाकर्मीहरू सरासर गणेश स्थानतर्फ गए; म बसमा ... तर्फ जाँदा ... खड्गीचौरमा पुगेपछि गोली चलेको आवाज आयो; बसमा चढेका हामीहरूले माओवादी मारिए भन्ने आशङ्का गर्थ्यौँ; गाडी रोक्यौँ । पाँच मिनेटपछि गाडी अगाडि बढाई चलाल गणेशस्थान १ स्थित ... को घरनजिक पुग्दा सुरक्षाकर्मीले गाडी रोकेर चेक गरे; गाडी छोडेपछि म ... गएँ;

मूलखोलास्थित सल्लाको फेद भन्ने स्थानमा बाटाको माथि महिलाको सल देखिएको थियो; त्यहाँ बाहिरको मान्छे मारियो भन्ने सुनियो भन्ने व्यहोरा उल्लेख गरेको रहेछ ।

११. ... जिल्ला बस्ने ... ले आयोगको अनुसन्धान टोली समक्ष बयान गरी निजलाई पनौतीस्थित सेनाको गोरखनाथ गुल्मले तारिखमा राखेको कारण २०६० साल माघ महिनाको अन्तिम साता तारिखका लागि बिहानै जान लागेको थिएँ । सेनाले घरमै आएर बेलुका आउनु भने; म बेलुका ५ बजेतिर गएँ; ६ बजेतिर त्यहीं खाना खान दिए; त्यहाँ ... थुनामा नै थिए; अर्का एक व्यक्ति पनि थिए; कुनै बन्दी रहेछन् भन्ने सोचें; उनलाई मैले चिनेको थिइनँ; बेलुका ८ बजेतिर म, ... र ती नयाँ बन्दीलाई सेनाले मिसनमा लगे; हामी तिन जनालाई सेनाको ड्रेस लगाएर आर्मीको भोला बोकाएर लगियो ।

१२. बिहान ४ बजेतिर कामीडाँडा पुगेपछि ती व्यक्तिसहित सुरक्षाकर्मीले दिउँसो सम्म चौरमा त्यहीं राखे । दिउँसो हरि बोलखे भनी बोलाएको सुनेपछि नाम थाहा भयो । कामीडाँडाका शिक्षकहरूलाई सुरक्षाकर्मीले पक्राउ गरी पछि छाडे । त्यहीं एक स्थानीय ४२ वर्ष जतिकी ... महिलालाई कुटपिट पनि भयो । तिनै महिलाको घरमा खाना खाएर माथि महाभारतको लेकको टुप्पोमा बास बसियो । कामीडाँडामा माओवादीले बम पड्काए; माओवादी भागेपछि माओवादीले ल्याएको बम भनी हामी तिन जनाको बिचमा ल्याई लेफ्टिनेन्टले फालिदिए तर बम पड्किएन । पछि ... लाई जबरजस्ती बम पड्काउन लगाए; हामीलाई

काभ्रेपलान्चोक जिल्लाको फलामेटार लगियो; बिहानको खाना त्यहीं खायौँ र तालढुङ्गा स्कूल अगाडिको घरमा बास बस्यौँ; भोलिपल्ट बाटोमा माओवादीले बनाएका गेट भत्काउँदै लगे । वाग्मतीको किनारामा तिन जनाले चामल बोकेर ल्याउँदै रहेछन्; सुरक्षाकर्मीले माओवादीलाई ल्याएको चामल भनी खोसेर खाए; चामल बोक्नेलाई कुटेर छाडिदिए । त्यहाँबाट माझीगाँउ भन्ने स्थानमा लगियो ।

१३. त्यहाँ लेफ्टिनेन्ट र प्रहरीले ... खाए । त्यसपछि मिल्चे लगियो । त्यहाँ स्थानीय केटीहरूलाई नराम्रो व्यवहार गरियो । सिपाहीहरूले ... खाएका थिए । राति मिल्चे स्कूलमा राखियो । राति २ बजेतिर हिँडाएर बिहान एउटा घरमा ढोका खोल्न लगाए । माओवादी को को आउँछन् भनी सोधपुछ गरे । हामीलाई च्याम्राडबेंसी भन्ने स्थानमा पुर्याइयो । त्यहाँबाट बेलुका ५ बजेतिर हिँडेर राति ११ बजे ढुङ्खक भन्ने स्थानमा पुगियो । त्यहाँ बाटोमा छेउमा रहेको बोर्डिङ स्कूलमा बास बसियो । बिहान ३:३० बजेतिर उठाएर ५ बजे पार्थली पुर्याइयो । हामीलाई सल्लाघारीबाट तलतिर लगियो; तल ... को घरमा ल्याएर ... र मलाई राखियो । माथि जङ्गलतिर गोली चलेको आवाज आयो । धेरै राउन्ड गोली चलेको सुनियो । जङ्गल पुरै सेनाले घेरेका थिए, हरिप्रसाद ढुङ्खकदेखि नै हामीसँग थिएनन्; सेनाले गोली खोपासीसम्म चलाएका थिए; लेफ्टिनेन्टले गोली चलाउने आदेश दिएका थिए । सल्लाको फेद भन्ने स्थानमा ... को घरमा आएर लेफ्टिनेन्टले लसुन साँधेर ... खाए । त्यो घटना बिहान

७ बजेतिर भएको थियो; बिहान १० बजेतिर भीमसेन स्थानमा ल्याएर मलाई सेनाको ड्रेस खोल्न लगाएर बेलुका आउनु भनी छोडिदिए । बेलुका ५ बजेतिर गोरखनाथ गणमा गएर तारिख लिएर घर आएँ । मैले हरि प्रसादलाई पहिले चिनेको थिइनँ; सँगै मिसनमा हिँडाएपछि चिनेको हो ।

१४. मिल्चे स्कूलमा पुर्याएपछि लेफ्टिनेन्ट बाबुराम थापाले के काम गर्नुहुन्छ भनी सोध्दा निजले क्रिस्चियनको प्रचार गर्छु; तलब ७ हजार छ; आइएसम्म पढेको छु भनेका थिए । माओवादीमा किन लागेको भन्दा माओवादीले दबाव दिएकाले एक-दुईवटा सङ्गठन गरेको भन्ने । कसरी पक्राउ परेको भन्दा शत्रुहरूले पक्राउ गर्न लगाए भने । त्यहाँ ऊसँग हामीले पनि कुरा गर्ने अवसर पायौँ । उसले गाँउकै आफन्त मान्छेले पक्रायो; पहिले पनि उसैले पक्राएको र जग्गाको विवाद छ भनेको थियो । ढुङ्खर्कमा बास बस्दासम्म हामीसँगै थियौँ तर त्यसपछि हाम्रो भेट भएन । पछि गोरखनाथ ब्यारेकमा तारिखमा जाँदा सुरक्षाकर्मीले हरिप्रसाद भेट्न नजाने ? भेट्न जाने भए लगिदिन्छु भन्थे । मलाई लेफ्टिनेन्टले नै यस्तो कुरा गरेका हुन् भन्ने समेत ब्यहोरा उल्लेख गरेको रहेछ ।

१५. सेनाको शत्रुमर्दन गुल्म बाह्रबिसे सिन्धुपाल्चोकमा कार्यरत लेफ्टिनेन्टसँग आयोगको अनुसन्धान टोलीले घटनाका बारेमा जानकारी माग गर्दा २०६० साल माघ महिनाको अन्तिम सातादेखि फागुनको पहिलो हप्तामा तत्कालीन शाही नेपाली सेनाका पैतिस जना र प्रहरीका पाँच जनाको संयुक्त सुरक्षाफौजको गस्ती टोली

६ दिन काभ्रेपलान्चोक जिल्लाका विभिन्न गाविसहरूमा गएको, त्यस संयुक्त फौजको नेतृत्व आफूले गरेको, प्रहरीतर्फको नेतृत्व सई मानबहादुर गुरुडले गरेको, यस क्रममा थुनामा रहेका ... र काभ्रेपलान्चोकका ... लाई माओवादी चिनाउन मिसनमा सँगै लिएको, यस क्रममा कामीडाँडा भन्ने स्थानमा माओवादीसँग भिडन्त भए पनि क्षति नभएको, दुई जनालाई पक्राउ गरी छाडिएको, कामीडाँडा बाहेक अन्य कतै पनि भिडन्त नभएको, सुरक्षाफौजको टोली कामीडाँडा, डाँडापानी, फलामेटार, तालढुगा, मिल्चे, खजुरी, नारायणस्थान, ढुङ्खर्क हुँदै पनौती आएको, अन्तिम रात ढुङ्खर्कमा बसेको, कामी डाँडाबाहेक कतै भिडन्त नभएको र गोली पनि नचलाएको र हरि प्रसाद बोलखेलाई पक्राउ गरेको वा निजको मृत्यु भएको सम्बन्धमा आफूलाई जानकारी नभएको भन्ने उल्लेख गरेको रहेछ ।

१६. प्रहरी हवलदार खड्गराज लामासँग आयोगको टोलीले घटनाका सम्बन्धमा जानकारी माग गर्दा घटना भएको समयमा आफू जिल्ला प्रहरी कार्यालय काभ्रेपलान्चोकमा कार्यरत रहेको र ड्युटी घुमुवाको रूपमा रहेको, प्रहरी नायब उपरीक्षक केशरीराज घिमिरे रहेका र मेजर कृष्णध्वज थापा रहेका, आफूलाई हरिप्रसाद बोलखेलाई पक्राउ गरेको आरोप लगाई पत्रपत्रिकामा नाम छापिएको रहेछ; हरिप्रसाद बोलखेको ...ले बोलखेलाई निकाल्न सहयोग गर्नु पर्यो भनी अनुरोध गरेकी तर मैले काम गर्न नसकेकोले गर्दा ... ले आफूलाई आरोप लगाएकी, पक्राउ गर्दा र बुभाउँदा पुर्जी हुन्थ्यो; त्यो नभएकाले पनि पक्राउ गरेको होइन भन्ने पुष्टि हुन्छ; घटना

भएको समयमा ड्युटी भएकाले बनेपामा गएको हो; घटनामा म संलग्न छैन भन्ने उल्लेख गरेको रहेछ ।

१७. आयोगबाट शवोत्खनन गर्नु भन्दा पहिला लिइएको एन्टिमोर्टम डाटा तथा शवोत्खनन प्रतिवेदन र पोस्टमार्टम प्रतिवेदन समेतका आधारमा काभ्रेपलान्चोक जिल्ला चलाल गणेशस्थान गाविस १ बाट २०६३ पौष २१ गते उत्खनन गरिएको शव काभ्रेपलान्चोक जिल्ला फूलवारी गाविस ८ बस्ने हरिप्रसाद बोलखेको नै भएको पुष्टि हुन आएको छ । ... समेतले दिएको किटानी उजुरी, अनुसन्धानको क्रममा बुझिएका घटनाका प्रत्यक्षदर्शी एवम् जानकार व्यक्तिहरूको भनाइ तथा आरोपित व्यक्तिहरूको भनाइ समेतको आधारमा निज हरिप्रसाद बोलखेलाई २०६० पौष १२ गते सादा पोसाकका सुरक्षाकर्मीद्वारा पक्राउ गरी नेपाली सेनाको शत्रुमर्दन गुल्म धुलिखेलमा कसैसँग पनि भेटघाट एवम् सम्पर्क गर्न नदिई गैरकानुनी रूपमा बेपत्ताको अवस्थामा थुनामा राखिएको र २०६० साल माघ महिनाको अन्तिम साता काभ्रेपलान्चोक जिल्लाको पनौतीमा रहेको सैनिक ब्यारेकमा लगेको र त्यहाँबाट २०६१ साल माघ महिनाको अन्तिम सातादेखि फागुन महिनाको पहिलो सातासम्म खटिएको नेपाली सेना र नेपाल प्रहरी सम्मिलत सुरक्षाकर्मीको टोली निज हरिप्रसाद बोलखे, ... समेत ३ जना गैर सैनिक व्यक्तिहरूलाई समेत लिई काभ्रेपलान्चोक जिल्लाको कामीडाँडा, डाँडापानी, फलामेटार, तालढुङ्गा, मिल्चे, खजुरी, च्याम्राडबेसी, नारायणस्थान, ढुङ्खर्क लगायतका दुर्गम गाँउहरूमा ६ दिनसम्म घुमाउन लगेको र २०६०

फागुन ४ गते काभ्रेपलान्चोक जिल्लाको चलाल गणेशस्थान गाविस १ सल्लाको फेद भन्ने स्थानको जङ्गलको विचमा निज हरिप्रसाद बोलखेलाई मारेर खाल्डो खनी पुरेर व्यक्तिको मृत्यु भएको अवस्थामा गर्नुपर्ने कानुनी प्रक्रियासमेत पुरा नगरेको तथा सुरक्षा निकायको कुनै पनि रेकर्डमा घटना उल्लेख नगरी ढाकछोप गरेको तथा व्यक्तिको अवस्था बेपत्ता बनाएको देखिन आयो । उक्त घटनामा व्यक्तिलाई गैरकानुनी रूपमा पक्राउ गर्ने कार्यमा प्रहरी हवलदार खड्गराज लामा, व्यक्तिलाई गैरकानुनी रूपमा बेपत्ताको अवस्थामा थुनामा राख्ने नेपाली सेनाको शत्रुमर्दन गुल्म धुलिखेलका प्रमुखको रूपमा कार्यरत मेजर कृष्णध्वज थापा र गैरसैनिक व्यक्तिलाई सैनिक मिसनमा लिई घुमाउन लगी मार्नेसम्मको कार्य गर्ने सुरक्षाकर्मीको टोलीको नेतृत्व गर्ने तत्कालीन समयमा नेपाली सेनाको पनौतीस्थित गोरखनाथ गुल्ममा कार्यरत क्याप्टेन बाबुराम थापासमेत जिम्मेवार रहेको देखिन आयो । निजहरूले पदीय दायित्वअनुसार कानुन बमोजिम आफूलाई तोकिएको जिम्मेवारी पुरा गरी नागरिकको जिउज्यान सुरक्षित गर्नुपर्नेमा सो नगरी मानव अधिकार उल्लङ्घन कार्यमा संलग्न रहेको देखिन्छ ।

१८. उल्लिखित समेत आफ्नो नियन्त्रणमा लिएका व्यक्तिलाई मार्न निर्देशन दिने तथा त्यसको कार्यान्वयन गर्ने र घटनालाई ढाकछोप गरी व्यक्तिको अवस्था बेपत्ता बनाउने कार्यमा संलग्न थप सुरक्षाकर्मीको पहिचान गरी व्यक्तिगत जवाफदेहिताको आधारमा

कानून बमोजिम कारवाही गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

१९. नेपाल अधिराज्यको संविधान २०४७ को धारा १२(१) को कानून बमोजिम बाहेक कुनै पनि व्यक्तिको वैयक्तिक स्वतन्त्रता अपहरण नगरिने व्यवस्था रहेको तथा अन्तरिम संविधान २०६३ को धारा १२ मा पनि सोअनुरूपको व्यवस्था भइरहेको देखिन्छ । यस घटनामा सुरक्षाकर्मीद्वारा नागरिक अधिकार ऐन २०१२ को दफा १२ मा उल्लिखित कानून बमोजिम बाहेक कुनै पनि व्यक्तिको ज्यान वा वैयक्तिक स्वतन्त्रता नहरिने व्यवस्थाको पनि उल्लङ्घन भएको देखिन्छ । व्यक्तिलाई गैरकानुनी रूपमा नियन्त्रणमा लिई हत्या गरी घटनालाई लुकाउन खोज्ने सुरक्षाकर्मीको नियतले मानव अधिकार उल्लङ्घनको गम्भीर अवस्था देखाएको छ । यस कार्यबाट माथि उल्लिखित राष्ट्रिय कानून बाहेक नागरिक तथा राजनैतिक अधिकार सम्बन्धी अनुबन्ध १९६६ को धारा ६ ले प्रत्येक व्यक्तिको जीवनको अर्न्तनिहित अधिकार हुने र कानूनद्वारा यस्तो अधिकारको रक्षा गरिने तथा स्वेच्छाचारी किसिमले कसैको पनि जीवन हरण नगरिने भन्ने व्यवस्थाको साथै जेनेभा महासन्धिहरू १९४९ का साभ्ना धारा ३ को समेत उल्लङ्घन भएको छ ।

२०. अतः काभ्रेपलान्चोक जिल्ला फूलवारी गाविस ८ बस्ने वर्ष ३६ का हरिप्रसाद बोलखेलाई २०६०।९।१२ मा सुरक्षाकर्मीबाट पक्राउ गरी सुरक्षाकर्मीको मिसनमा सँगै घुमाई हिँडाएको भन्ने प्रत्यक्षदर्शीहरू समेतको भनाइबाट समेत पुष्टि भई सुरक्षाकर्मीको कब्जामा रहेकै अवस्थामा निजको मृत्यु भएको देखिँदा उक्त घटनामा संलग्न सुरक्षा

निकायका प्रहरीहवलदार खड्गराज लामा, नेपाली सेनाका तत्कालीन मेजर कृष्णध्वज थापा र तत्कालीन क्यापटेन बाबुराम थापा समेतका व्यक्तिहरूलाई फौजदारी अभियोगमा कानून बमोजिम कारवाही गर्न नेपाल सरकारलाई लेखी पठाउने निर्णय गरियो । साथै राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग (उजुरी, कारवाही तथा क्षतिपूर्ति निर्धारण) नियमावली २०५७ को नियम १७ बमोजिम मृतकका आश्रित परिवारलाई रु.३,००,००० (अक्षरेपि तिन लाख रुपियाँ) क्षतिपूर्ति सिफारिस गर्न सकिने उल्लेख भए तापनि अन्य घटनामा परी मानव अधिकार उल्लङ्घन भई मृत्यु भएका व्यक्तिका आश्रित परिवारलाई नेपाल सरकारले उपलब्ध गराउँदै आइरहे सरहको रकम नै प्रस्तुत घटनाका पीडित परिवारले पाउनुपर्ने न्यायोचित र मानवोचित हुने हुनाले पीडितका आश्रित परिवारलाई सोही अनुसार क्षतिपूर्तिको रकम उपलब्ध गराउन नेपाल सरकारसमक्ष लेखी पठाउने ठहर्छ । यस निर्णयको जानकारी पीडित समेतलाई दिनु ।

तयारी गर्ने : वासुदेव बजगाई, मानव अधिकार अधिकृत

.....
सदस्य सदस्य सदस्य सदस्य
अध्यक्ष

इति संवत् २०६५ साल जेष्ठ २४ गते रोज ६
शुभम्...।

श्री राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोगको

निर्णय

माननीय अध्यक्ष श्री केदारनाथ उपाध्याय
माननीय सदस्य रामनगिना सिंह
माननीय सदस्य गौरी प्रधान

संवत् २०६६ सालको उजुरी नं. ट ६७/१४०८
क्षे.का., पोखरा ।

विषय : बाल दुर्व्यवहार ।

बालबालिका प्रति हुने गरेको दुर्व्यवहार, विद्यालयलाई दिएको धम्की लगायतका क्रियाकलापमा संलग्न दोषीलाई स्थानीय निकायले कारबाही गर्न सकेको छैन । ... पीडक, अभिभावक र विद्यालय बिच मेलमिलाप भएतापनि पुनः यस प्रकारका क्रियाकलाप दोहोरिन सक्ने भएकोले बाल अधिकारको हननकर्तालाई कानुन बमोजिमको कारबाही नगरिँदा दण्डहीनताले प्रश्रय पाउने । (प्रकरण नं. ६)

पीडक शिक्षक आफू अन्यायमा परेको सम्बन्धमा न्यायिक निकायमा नगई विद्यालय अशान्त बनाउने कार्यमा संलग्न रहेको हुँदा बाल अधिकारको हनन भएको देखिन्छ । (प्रकरण नं. ७)

लगायतका यौन दुर्व्यवहार गरेको कुरा विद्यार्थीहरूले मिति २०६६।३।१९ गते विद्यालय प्रशासनमा जानकारी गराएको र मिति २०६६।३।१० गते छात्रछात्राहरूका अभिभावकहरूबाट समेत निज शिक्षकमाथि कारबाहीको माग भई आएको र विद्यालय प्रशासनले समेत अभिभावक, शिक्षक र विद्यार्थीहरूको भेला गरी छलफल हुँदा निज शिक्षकले दुराचार र दुर्व्यवहार गरेको बुझिन आएकोले विद्यालय व्यवस्थापन समितिले निज शिक्षकलाई बरखास्त गरेको र यसै विद्यालयका अङ्ग्रेजी शिक्षक राजु शर्माले २०६६।३।१९ गते सम्पूर्ण शैक्षिक कार्यक्रम बन्द गराउने, दुराचार गरेका शिक्षक श्रीधर गिरीलाई पुनर्वाहाली गर्नुपर्ने, पीडित छात्रा विद्यार्थीहरूले उल्टै माफी माग्नुपर्ने जस्ता माग राखी आन्दोलन गर्ने कार्यक्रममा संलग्न रहेकोले विद्यार्थी, अभिभावकहरूको चर्को दबाव परेपछि विद्यालयले निज शिक्षक राजु शर्मालाई पनि सेवाबाट बरखास्त गरे पश्चात् विद्यालयमा धर्ना दिने जस्ता क्रियाकलाप गरी विद्यालयका छात्राहरूलाई घर घरमा गई निज शिक्षकले धम्क्याउने लगायत शैक्षिक वातावरण धमिल्याउने प्रयास गरेकोले विद्यालयमा सहजरूपमा पठन-पाठन गराउने विद्यार्थीहरूको मौलिक हकको प्रत्याभूति तथा आवश्यक सुरक्षाको लागि पहल गरिदिन भनी मिति २०६६।०४।२३ गते आयोगको क्षेत्रीय कार्यालय, पोखरामा उजुरी प्राप्त भई अनुसन्धान कारबाही अगाडि बढाएको देखिन्छ ।

१. कास्की जिल्ला, ...Academy... मा निमावि तहका शिक्षक श्रीधर गिरीले छात्राहरूमाथि आपत्तिजनक शब्दहरू प्रयोग गरी छात्राहरूको शारीरिक अङ्गहरूमा छुने

२. माथिको प्रकरणमा उल्लिखित घटना सम्बन्धमा आयोगको क्षेत्रीय कार्यालय,

पोखराबाट मिति २०६६।०।४।२५ मा जिल्ला प्रशासन कार्यालय, जिल्ला शिक्षा कार्यालय र जिल्ला बाल कल्याण समिति, पोखरालाई जानकारी उपलब्ध गराइदिने सम्बन्धी पत्र लेखी कारवाही अगाडि बढाएको देखिन्छ ।

३. जिल्ला बाल कल्याण समिति कास्कीको मिति २०६६।०।४।३० को पत्रानुसार “जिल्ला बा.क.स.का प्रतिनिधिहरूबाट मिति २०६६।०।४।१९ मा सो विद्यालयको स्थलगत अनुगमन गरी विद्यालय प्रशासन, अन्य शिक्षकहरू तथा पीडित भनिएका बालिकाहरूसँग सोधपुछ गरिएको । उक्त सोधपुछ कार्यबाट प्राप्त जानकारीका आधारमा बालिकाहरूमाथि गरिएको भनिएको दुर्व्यवहारका सम्बन्धमा स्पष्ट छानबिन तथा अधिकारको हनन सम्बन्धमा अनुगमन हुनुपर्ने ठहर भई बाल अधिकारको अनुगमन गरिदिनु हुनका लागि राष्ट्रिय मानव अधिकार आयोग पश्चिमाञ्चल क्षेत्रीय कार्यालयमा मिति २०६६।०।४।२२ मा यस जि.बा.क.स.का तर्फबाट पत्र पठाइएको साथै विद्यालयमा अध्ययनको बाल मैत्री वातावरण निर्माणका लागि पहल गरि दिनको लागि अनुरोध गर्दै श्री जिल्ला शिक्षा कार्यालय कास्कीलाई मिति २०६६।०।४।२२ मा पत्राचार गरिएको” भन्ने ब्यहोराको जानकारी प्राप्त भएको । साथै जिल्ला शिक्षा कार्यालय, कास्कीको मिति २०६६।०।४।३२ को पत्रानुसार “निज शिक्षक श्रीधर गिरीलाई ... विद्यालय प्रशासनले सेवाबाट अवकाश गरी सकेको र सो कार्यसँग सम्बन्धित तथा शिक्षकहरूलाई सचेत समेत गराई सकिएको हाल उक्त विद्यालयको पठन पाठन कार्य नियमित

रूपमा सञ्चालन भइरहेको” जानकारी प्राप्त भएको मिसिल सलग्न रहेको देखिन्छ ।

४. मिति २०६६।०।५।०५ गते र मिति २०६६।०।५।१० गते यस कार्यालयबाट उक्त घटनाका सम्बन्धमा स्थलगत अनुगमन गरेको देखिन्छ । अनुगमनका क्रममा विद्यालयको मूल गेटमा ताला लगाएको, करिव ५०-६० जना अभिभावकहरू गेटमा उभिएर सोही विषयमा छलफल गरिरहेका, विद्यालय पछाडि पट्टिको पर्खालबाट विद्यालयभित्र अवलोकन गर्दा कक्षा कोठाहरूमा विद्यार्थीहरू पढिरहेका तर बाहिरको माहौलले उनीहरू अत्यन्त तनावमा रहेको, विद्यालयका प्रधानाध्यापकका अनुसार विहान वन्दकर्ताहरू त्यहाँबाट हिँडिसके पछि अभिभावक र विद्यालय प्रशासनले विद्यार्थीहरूलाई पर्खालबाट भित्र पसालेको स्थिति रहेको पाइयो भन्ने रहेको छ । यस्तै ... एकेडेमीका शिक्षक श्रीधर गिरीले मुख्य गरी छात्राहरूलाई दुर्व्यवहार गरेको र निजलाई विद्यालयबाट निष्कासित गराउँदा नेकपा (माओवादी)का भातृ सङ्गठन वाइसिएल लगायत नेकपा (माओवादी)का कार्यकर्ताहरू स्वयं स्कुलको गेटमा धर्ना बसी विद्यार्थीहरूको पढ्न, लेख्न पाउने अधिकारको हस्तक्षेप गरी विद्यार्थीको शान्तिपूर्ण रूपमा अध्ययन गर्न पाउने हक समेतमा आघात पर्न गएको, विद्यालयमा ताल्चा लगाइरहेको अवस्थामा अभिभावक र नेकपा (माओवादी) का कार्यकर्ताहरूबिच विद्यालय खोल्ने विषयमा भगडा भई हात हालाहाल गर्दा तथा “विद्यालयमा बम पड्काइदिन्छौं”

भनी विद्यालयमा सन्त्रास फैलाउँदा समेत प्रहरी प्रशासन मूकदर्शक भएकोले विद्यालय र विद्यार्थीको शान्तिसुरक्षा हुन नसकेकोले यस विवादलाई समाधान गर्न सहजकर्ताको भूमिका निर्वाह गर्ने र बालबालिकाको शिक्षाको अधिकारको संरक्षणका लागि यथाशीघ्र आवश्यक व्यवस्था मिलाउन नेपाल सरकारलाई सिफारिस गर्नुपर्ने देखिन्छ भन्ने अनुगमन टोलीको निष्कर्ष रहेको अनुगमन प्रतिवेदन मिसिलमा संलग्न रहेछ ।

५. "मिति २०६७/१०/११ गते ... स्कुलका प्रिन्सिपलसँग सम्पर्क गरी विद्यालयको हालको अवस्था बुझ्दा आरोपित शिक्षकलाई विद्यालयबाट कारवाही गरी निष्कासित गरिएको र विद्यालय, अभिभावक र आन्दोलनरत पक्ष (पीडक) बिच छलफल भई आपसी समझदारीमा विद्यालयको पठन पाठन सुरु भएको र हाल विद्यालयको वातावरण शान्त भएको साथै प्रिन्सिपल ... ले उजुरीका सम्बन्धमा थप कारवाही गरिरहन आवश्यक नपर्ने हाललाई टुङ्ग्याइदिनु भनी मौखिक सूचना दिएको मिसिल संलग्न देखिन्छ ।

६. आयोगको क्षेत्रीय कार्यालय, पोखराको अनुगमन प्रतिवेदन र मिसिल अध्ययनबाट... Accademy... का शिक्षक श्रीधर गिरीले विद्यालयका छात्राहरूलाई दुर्व्यवहार गरेको जानकारीमा आएको देखिन्छ र निज पीडक शिक्षकलाई विद्यालय प्रशासनबाट कारवाही भई शिक्षक पदबाट निष्कासित समेत गरेको देखिन्छ । निजलाई शिक्षक पदबाट बरखास्त गरेपछि निज पीडक र सोही विद्यालयका केही शिक्षक र शिक्षक सङ्घ सङ्गठनबाट

विद्यालयको निर्णय र छात्राहरूले शिक्षकलाई लगाएको आरोपको विरुद्ध विद्यालय बन्द गर्ने लगायत विद्यार्थीहरूलाई मानसिक डर, धम्की देखाउने कार्य गरेको देखिन्छ । आन्दोलनकर्ताहरूको यस प्रकारको कार्यले गर्दा विद्यालयका बालबालिकाहरूले शान्तपूर्वक शिक्षा आर्जन गर्न पाउने अधिकारको हनन भएको छ भने बालबालिका प्रति हुने दुर्व्यवहार, धम्की र डरत्रासले बालबालिकामा मानसिक असर परेको देखिन्छ । बालबालिका प्रति हुने गरेको दुर्व्यवहार, विद्यालयलाई दिएको धम्की लगायतका क्रियाकलापमा संलग्न दोषीलाई स्थानीय निकायले कारवाही गर्न सकेको छैन । ... पीडक, अभिभावक र विद्यालयबिच मेलमिलाप भएतापनि पुनः यस प्रकारका क्रियाकलाप दोहोरिन सक्ने भएकोले बाल अधिकारको हनन कर्तालाई कानून बमोजिमको कारवाही नगरिँदा दण्डहीनताले प्रश्रय पाउने र यसबाट पीडक पक्ष, अभिभावक र विद्यालय बिच मेलमिलाप भई विद्यालयको वातावरण शान्त बनाए तापनि पुनः यस प्रकारका क्रियाकलाप दोहोरिन सक्ने देखिन्छ ।

७. पीडक शिक्षक आफू अन्यायमा परेको सम्बन्धमा न्यायिक निकायमा नगई विद्यालय अशान्त बनाउने कार्यमा संलग्न रहेको हुँदा बाल अधिकारको हनन भएको देखिन्छ ।

यसरी कास्की ... एकेडेमी ... का कक्षा ... मा अध्ययनरत २० जना छात्राहरूलाई सो विद्यालयका शिक्षक श्रीधर गिरीबाट कक्षा कोठामा दुर्व्यवहार

गर्ने, संवेदनशील अङ्गहरू छुने तथा यातना दिने जस्ता कार्य हुँदै आएकोमा विद्यालय प्रशासनले निज शिक्षकलाई निष्कासन गरेकोमा केही अन्य शिक्षकबाट पीडित छात्राहरूलाई मानसिक यातना दिने गरेकाले घटनाको छानबिन गरी पाऊँ भनी मिति २०६६।४।२३ गते आयोगमा उजुरी दर्ता भएको देखियो । यसमा आयोगको अनुसन्धानबाट दोषी शिक्षक श्रीधर गिरीलाई प्रशासन सेवाबाट अवकाश दिई अन्य शिक्षकहरूलाई सचेत गराई सकिएको । हाल विद्यालयको पठनपाठन कार्य नियमित रूपमा सञ्चालन भैरहेको देखियो । तर, छात्राहरूलाई आपत्तिजनक शब्दहरू प्रयोग गरी छात्राहरूको शारीरिक अङ्गहरू छुने लगायतका यौन दुर्व्यवहार गर्ने गरेको शिक्षक श्रीधर गिरीको आचरणले गर्दा विद्यालयको वातावरण अशान्त हुन गएको देखियो । आपसी कुराकानीको आधारमा मिलापत्र भई समस्या समाधान भए पनि विद्यालय

मन्दिर जस्तो पवित्र ठाउँमा यस प्रकारको घटना गुरुजनबाट हुनु शोभनीय भएन । त्यसका लागि बालसंरक्षण नीति लागु गर्न मिति २०६७।१।११ गते आयोगबाट नीतिगत निर्णय गरी श्री प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय, काठमाडौँलाई च.नं. ७५४ मिति २०६७।१।१४ गते सिफारिस गरिसकेकाले बालसंरक्षण नीति तत्काल लागु गर्न नेपाल सरकार शिक्षा मन्त्रालयलाई जानकारी गराउन नेपाल सरकारलाई सिफारिस गर्ने निर्णय गरियो ।

तयार गर्ने : यशोदा बज्जाड, मानव अधिकार अधिकृत

.....
सदस्य सदस्य सदस्य सदस्य अध्यक्ष

इति संवत् २०६८ साल आषाढ ३१ गते रोज ६ शुभम् ...।

केन्द्रीय कार्यालय

हरिहरभवन, ललितपुर

पो.ब.न. १९८२, काठमाडौं

इमेल nhrc@nhrcnepal.org

फोन ०१ ५०१००१५, १६, १७, १८

वेबसाइट [www,nhrcnepal.org](http://www.nhrcnepal.org)

फ्याक्स ०१ ५५४७९७३, ५५४७९७५

हटलाइन ५० १० ०००

क्षेत्रीय कार्यालयहरू

विराटनगर, बरगाछी चोक

फोन ०२१ ४६१९३१, ४६१०९३

फ्याक्स ०२१ ४६११००

जनकपुर, देवीचोक

फोन ०४१ ५२७८११, ५२७८१२

फ्याक्स ०४१ ५२७२२५०

पोखरा, जनप्रिय मार्ग

फोन ०६१ ४६२८११, ४६३८२२

फ्याक्स ०६१ ४६५०४२

नेपालगञ्ज, शान्तिनगर

फोन ०८१ ५२६७०७, ५२६७०८

फ्याक्स ०८१ ५२६७०६

धनगढी, उत्तर बेहेडी

फोन ०९१ ५२५६२१, ५२५६२२

फ्याक्स ०९१५२५६२३

उपक्षेत्रीय कार्यालयहरू

खोटाङ्ग, दिक्तेल , फोन ०३६ ४२०२८४

रूपन्देही, बुटवल, फोन ०७१ ५४६९११

जुम्ला, खलङ्गा ,फोन ०८७ ५२०२२२